

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA CULTURII NOUA

În cadrul perioadei finale a epocii bronzului de pe teritoriul Republicii Populare Române, cultura Noua, prin conținutul său, ocupă un loc deosebit.

Deși cunoscută încă din primele decenii ale secolului nostru, datele referitoare la această cultură s-au limitat multă vreme la un număr redus de elemente, provenind aproape exclusiv din descoperiri cu caracter întâmplător, a căror arie de răspîndire, cu mici excepții, nu depășea podișul Transilvaniei. Săpăturile intense efectuate în perioada postbelică de către arheologii români și sovietici au lărgit considerabil sfera cunoașterii grupului cultural la care ne referim, atestînd astfel prezența sa dincoace de Carpații Răsăriteni, în Moldova și chiar mai departe, spre est, pe teritoriul R.S.S. Moldovenești și R.S.S. Ucrainene.

Introducerea pentru prima oară în literatura de specialitate a noțiunii de *cultura Noua*, precum și reliefaarea cîtorva din trăsăturile ce o definesc, se datorează lui I. Nestor, care, încadrînd-o în epoca preceitică, emitea totodată ipoteza corespondenței sale cu „zolnikii” din regiunea Niprului mijlociu¹. Ulterior, în 1938, T. Sulimirski, semnalînd prezența sporadică a unor elemente culturale identice în Ucraina subcarpatică și Podolia, opina pentru aceeași datare, accentuînd în același timp asupra legăturilor cu regiunile transilvănene².

În 1953, publicînd rezultatele săpăturilor efectuate în necropola de înhumare de la sfîrșitul epocii bronzului de lângă Teiuș, K. Horedt aducea din nou în discuție problema culturii Noua. Cu acea ocazie, cercetătorul amintit prezenta și o hartă a descoperirilor corespunzătoare cunoscute în Transilvania, din care reiese că aria lor de răspîndire se oprește spre vest la poalele Carpaților Apuseni, iar spre nord și nord-vest nu depășește zona de confluență a celor două Someșuri³. Bazîndu-se pe argumente în mare majoritate de ordin tipologic, K. Horedt conchidea în cele din urmă că perioada de existență a culturii Noua poate fi încadrată între sfîrșitul bronzului mijlociu și începuturile Halls-

¹ I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *BerRGK*, 22, 1933, p. 117 și nota 481; idem, *Ein thrako-kimmerischer Goldfund in Rumänien* în *BSA*, IX, 1934, nota 47.

² T. Sulimirski *Die thrako-kimmerische Periode in Südostpolen*, în *WPZ*, XXV, 1—2, 1938, p. 144 și urm.

³ K. Horedt, *Cercetările arheologice din regiunea Hoghiz-Ugra și Teiuș*, în *Materiale*, I, 1953, fig. 13.

tatt-ului ⁴. Pentru aceeași datare s-a pronunțat câțiva ani mai târziu și Dorin Popescu ⁵.

În ultimul deceniu, spre deosebire de Transilvania, cultura Noua a fost mai intens cercetată în Moldova, prin săpături și sondaje efectuate într-o serie de așezări și necropole, fapt care a permis abordarea cu succes a problemelor legate de sfârșitul epocii bronzului și începuturile culturii hallstattiene în regiunea dintre Carpați și Prut. Astfel, sînt deosebit de importante precizările făcute de M. Petrescu-Dîmbovița privind încadrarea cronologică absolută a grupului Noua și sincronizarea acestuia cu unele descoperiri de obiecte de bronz din Moldova și Transilvania ⁶. De asemenea, problemele mai importante pe care le pune această cultură au fost discutate de către I. Nestor și M. Petrescu-Dîmbovița în capitolul consacrat epocii bronzului din *Istoria Romîniei*, vol. I ⁷.

Datele de care dispunem în prezent asupra grupului Noua sînt relativ numeroase. Nu intenționăm totuși să prezentăm aici un studiu monografic, lucru încă destul de dificil de realizat. În cele ce urmează vom schița doar cîteva dintre multiplele probleme pe care le pune această cultură, prilejuate mai ales de cercetările din ultimii ani.

De altfel, după cum vom vedea, actualul stadiu al cunoștințelor impune o mai bună precizare a elementelor fundamentale care definesc cultura Noua, și, totodată, conturarea ipotezelor referitoare la geneza sa. Firește că un rol edificator în acest sens îl dețin în primul rînd așezările, obiective care, prin caracterul lor complex, ne pot oferi un bogat și variat material faptic. De aceea este necesar să reamintim mai întîi principalele date stratigrafice privind sfârșitul epocii bronzului în Moldova, regiune mai bine cunoscută din acest punct de vedere, la baza cărora stau precizările făcute de I. Nestor și apoi de M. Petrescu-Dîmbovița cu ocazia săpăturilor executate în cele două stațiuni din valea Jijiei: Corlăteni și Trușești.

★

În 1951, la Corlăteni, în locul numit „Pe țarină”, raionul Dorohoi, s-au identificat și cercetat pentru prima oară pe teritoriul țării noastre urmele unei așezări de tip „cenușar”, aparținînd culturii Noua, ale cărei resturi suprapuneau un nivel de locuire dintr-o perioadă imediat anterioară, ambele depuneri fiind strîns legate una de alta din punct de vedere cultural ⁸. O situație similară a

⁴ K. Horedt, *Cercetările arheologice din regiunea Hoghiz-Ugra și Teiuș*, în *Materiale*, I, 1953, fig. 13, p. 810.

⁵ Dorin Popescu, *Einige Bemerkungen zur Bronzezeit Siebenbürgens*, în *Acta Arch.*, VII, 1956, p. 317 și urm.

⁶ M. Petrescu-Dîmbovița, *Contribuții la problema sfârșitului epocii bronzului și începutul epocii fierului în Moldova*, în *SCIV*, IV, 3-4, 1953, p. 443 și urm.; idem, *К вопросу о гальштатской культуре в Молдове*, în *МИА IZR*, p. 151 și urm.; idem, *Конец бронзового и начало раннежелезного века в Молдове в свете последних археологических раскопок*, în *Dacia*,

N.S., IV, 1960, p. 139 și urm.; idem, *Date noi relativ la descoperirile de obiecte de bronz de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului din Moldova*, în prezentul volum; idem, *Les decouvertes des objets en bronze de la fin de l'âge du bronze et du début de l'âge du fer dans l'espace entre les Carpathes, le Danube inférieur et le Pruth*, *Bericht über den V. internationaler kongress für Vor- und Frühgeschichte*, Hamburg, 1958, p. 667 și urm.

⁷ Vezi I. Nestor, în *Istoria Romîniei*, vol. I, 1960, p. 113, p. 128 și urm.; M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 113-144.

⁸ I. Nestor, *Șanțierul Valea Jijiei (săpăturile de la Corlăteni)*, în *SCIV*, III, 1952, p. 89 și urm.

fost constatată, stratigrafic, în anii următori (1952—1955) la Trușești-Movila din șesul Jijiei, raionul Botoșani, unde, sub depunerea corespunzătoare așezării Noua de aici, s-au identificat două nivele de locuire succesive (1—2), contemporane, cel puțin parțial, cu nivelul inferior (1) delimitat anterior la Corlăteni⁹. Așadar, la Corlăteni — Pe țarină și Trușești — Movila din șesul Jijiei, este vorba de două așezări Noua, la baza cărora stau unul, respectiv, două nivele de locuire corespunzătoare etapei premergătoare acestei culturi.

Stațiuni aparținând culturii Noua au mai fost identificate și cercetate prin sondaje la Larga Jijia¹⁰, și Andrieșeni¹¹, raionul Iași, Piatra Neamț — Cîrtei¹² și Bîrlad¹³. De asemenea, prin sondaje mai ample s-au cercetat așezările de la Valea Lupului-Iași¹⁴ și Cavadinești¹⁵, raionul Tg.-Bujor, regiunea Galați, la baza cărora, ca și în cazul stațiilor de la Corlăteni și Trușești, a fost determinat câte un nivel de locuire din etapa premergătoare culturii Noua.

În comparație cu așezările, cercetarea necropolelor din vremea culturii Noua a fost mai puțin intensă în Moldova. În afară de cimitirul cu morminte plane, de înhumație, de la Trușești-Țuguieta¹⁶, cercetat integral, s-au efectuat săpături de amploare mai mică în necropolele de la Piatra Neamț — Cîrtei (unde au fost identificate și morminte de incinerare)¹⁷ și Doina,¹⁸ raionul Piatra Neamț.

În ceea ce privește Transilvania, cercetările sistematice privind cultura Noua au fost incomparabil mai puțin numeroase. Aici, în afară de unele descoperiri cunoscute mai de mult, în mare majoritate întâmplătoare și de caracter exclusiv funerar, menționăm săpăturile din necropola de înhumație, efectuate în 1949 la Teiuș¹⁹ și sondajul mai recent din așezarea de tip „cenușar” de la Peteni²⁰, raionul Tîrgu Secuiesc.

Pe lângă obiectivele amintite, cercetate prin săpături de o amploare mai mare sau mai mică, un important număr de stațiuni aparținând culturii Noua

⁹ M. Petrescu-Dîmbovița, *Șantierul Trușești*, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 29, și urm.; idem, *art. cit.*, în *SCIV*, IV, 3—4, 1953, p. 450 și urm.; Adrian C. Florescu, *Șantierul Trușești (Movila din șesul Jijiei)*, în *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 59 și urm.; idem, *Șantierul arheologic Trușești (Movila din șesul Jijiei)*, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 172; idem, *Șantierul arheologic Trușești*, în *Materiale*, III, 1957, p. 210 și urm.

¹⁰ Cf. Alexandrina Alexandrescu, *Șantierul Valea Jijiei (Valea Jijiei II), Sondajile de la Larga Jijia, com. Movileni, raionul Iași, reg. Iași*, în *SCIV*, III, 1952, p. 52 și urm.

¹¹ Adrian C. Florescu, *Săpăturile de salvare de la Andrieșeni*, în *Materiale*, V, 1959, p. 329 și urm.; idem, *Săpăturile de la Andrieșeni*, în *Materiale*, VI, 1960, p. 121 și urm.

¹² Săpături executate de Adrian C. Florescu în 1959; materialul inedit în col. Muzeului arheologic regional din Piatra Neamț.

¹³ Săpături executate de M. Davidescu; material inedit în col. Muzeului raional mixt „V. Pârvan” din Bîrlad.

¹⁴ M. Dinu, *Cercetări arheologice la Valea Lupului*, în *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 250; idem, *Cercetările*

arheologice de la Valea Lupului, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 703 și urm.; idem, *Șantierul arheologic Valea Lupului*, în *Materiale*, III, 1957, p. 169 și urm.

¹⁵ I. T. Dragomir, *Săpăturile arheologice de la Cavadinești*, în *Materiale*, VI, 1960, p. 454, și urm.; idem, *Săpăturile arheologice de la Cavadinești*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 151 și urm.

¹⁶ M. Petrescu-Dîmbovița, *Șantierul Valea Jijiei (Săpăturile de la Trușești)*, în *SCIV*, III, 1952, p. 75 și urm.; idem, *art. cit.*, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 23 și urm.; idem, *art. cit.*, în *SCIV*, IV, 3—4, 1953, p. 456 și urm.

¹⁷ Cf. Mihai Zamoșteanu, în *Materiale*, VI, 1960, p. 360 și 361.

¹⁸ Săpături Mihai Zamoșteanu, 1961; material inedit col. Muzeului arheologic regional din Piatra Neamț.

¹⁹ K. Horedt, *art. cit.*, în *Materiale*, I, 1953, p. 798 și urm.

²⁰ Săpături Zoltán Székely, care ne-a dat și unele informații în legătură cu această așezare; materialul inedit în col. Muzeului regional din Sf. Gheorghe.

au fost identificate, mai ales în Moldova, cu ocazia cercetărilor de suprafață din ultimii 12 ani ²¹.

I

Așezările culturii Noua cunoscute pînă în prezent pe teritoriul R.P. Romîne, atît în Moldova cît și în Transilvania, au anumite trăsături comune în ceea ce privește inventarul și amplasarea lor, indiferent de subunitățile geografice (stepă, silvostepă, podiș, regiune subcarpatică sau de munte) în care se situează. În general, ele ocupă poziții deschise, pe terase, martori de eroziune, grinduri de pe albia majoră a râurilor sau pe pantele line ale dealurilor. În actualul stadiu al cercetărilor nu se cunosc așezări aparținînd culturii Noua fortificată, pe poziții dominante. Resturile lor apar întotdeauna la suprafața solului sub aspectul unor pete mari cu foarte multă cenușă (de aici denumirea de *cenușare*, dată acestor complexe, după traducerea corespondentului *zolniki* din limba rusă), adeseori de formă nedefinită, mai mult sau mai puțin bombate, ușor observabile îndeosebi pe terenul proaspăt arat.

Semnificația acestor cenușare nu a fost încă pe deplin lămurită. Fără a intra în amănunte, o asemenea chestiune necesitînd de altfel un studiu special, menționăm că unele observații obținute cu prilejul săpăturilor în așezările din Moldova ne sugerează mai curînd ipoteza că fiecare pată de cenușă ar corespunde resturilor uneia sau, eventual, mai multor locuințe. Un argument în acest sens îl constituie prezența în interiorul „cenușarelor” a unor complexe *in situ*, ca vetre, resturi de podele din lut crud, cuptoare, fragmente de lipituri calcinate cu impresiuni de nuiele sau trestie etc. După cum s-a arătat și cu alt prilej ²², este foarte probabil că avem de-a face, în general, cu locuințe construite la suprafața solului, avînd pereții pe schelet de nuiele sau trestie și acoperiți printr-o lipitură superficială din lut, amestecat de obicei cu foarte mult bălegar. În unele cazuri, ca, de exemplu, în așezarea de la Piatra Neamț — Cîrtești, s-ar părea că este vorba de locuințe în bordeie, cu groapa de formă aproximativ rectangulară avînd colțurile mult rotunjite și laturile ușor arcuite.

Totuși, problema cenușarelor rămîne deocamdată încă în discuție. Trebuie avut în vedere că de cele mai multe ori, cu ocazia cercetărilor întreprinse în așezări, săpăturile s-au concentrat aproape exclusiv în porțiunile afectate de aceste pete de cenușă insistîndu-se prea puțin de obicei la controlarea spațiului dintre ele. Din observațiile obținute pînă acum s-ar detașa cu suficientă clari-

²¹ Vezi repertoriul acestor așezări, cunoscut pînă în 1953 în Moldova, la M. Petrescu-Dimbovița, *art. cit.*, în *SCIV*, IV, 3-4, 1953, p. 447 și urm.; N. Zaharia, *Recunoașteri arheologice executate de colectivul Muzeului de antichități din Iași, în anul 1953, în cuprinsul Moldovei*, în *SCIV*, VI, 1955, 1-2, p. 287 și urm.; N. Zaharia, *Cercetări de suprafață efectuate în Moldova în cursul anului 1954*, în *SCIV*, VI, 3-4, 1955, p. 897 și urm.; N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița și Em. Zaharia, *Cercetări arheologice din orașul Iași și împrejurimi*, în *SCȘ Iași*, VII, 2, 1956, p. 1 și urm.; M. Petrescu-Dimbovița, Em. Bold și M. Dinu, *Cercetări arheologice în Podișul Central Moldovenesc. I. Valea Bîrladului superior de la izvoare pînă la Buhăiești*, în *AȘU Iași*, I, 1-2, 1955, p. 1 și urm.;

idem, *Cercetări arheologice în Podișul Central Moldovenesc. II. Subregiunea Sten-nic-Rahova și valea Bîrladului superior între Buhăiești și Vaslui*, în *AȘU Iași*, IV, 1958, p. 1 și urm. De asemenea, cu ocazia săpăturilor efectuate în ultimii ani la Probota, raionul Iași, de către Neculai și Emilia Zaharia, s-a descoperit un cimitir de înhumație aparținînd grupului Noua; material inedit în col. Muzeului de istorie a Moldovei din Iași.

²² Cf. I. Nestor, *art. cit.*, în *SCIV*, III, 1952, p. 91; M. Petrescu-Dimbovița, *art. cit.*, în *SCIV*, IV, 3-4, 1953, p. 450; idem, *art. cit.*, în *SCIV*, IV, 1-2, 1953, p. 31; Adrian C. Florescu, *art. cit.*, în *Materiale*, III, 1957, p. 213-214.

tate faptul că resturile de locuire sînt foarte numeroase în porțiunea corespunzătoare cenușarelor, devenind tot mai sporadice pe măsură ce ne depărtăm de zona respectivă.

Locul predominant în inventarul așezărilor îl dețin oasele de animale, care reprezintă, în totalitatea resturilor arheologice descoperite, un procentaj de 60—65%. Pe baza studiilor asupra materialului faunistic, provenind din cîteva stațiuni Noua de pe teritoriul Moldovei, se constată predominarea cu desăvîrșire a animalelor domestice față de cele sălbatice. În sensul acestei afirmații, prezentăm mai jos cîteva date statistice, așa cum rezultă din determinările făcute de Sergiu Haimovici, asupra materialului osteologic provenind din așezările de la Valea Lupului—Iași, Piatra Neamț — Ciritei și Bîrlad ²³.

Așezarea	Animale domestice (indivizi)					Animale sălbatice (indivizi) (%)
	Bos taurus (%)	Ovi- caprinae (%)	Sus scrofa domesticus (%)	Equus caballus (%)	Canis familiaris (%)	
Valea Lupului— Iași	49,63	19,75	12,41	9,49	2,19	6,57
Piatra Neamț — Ciritei	47,72	12,50	11,36	7,96	3,41	17,04
Bîrlad	40,98	22,95	11,48	13,11	1,64	9,84

Totalizînd datele acestui tabel, constatăm că, în cadrul complexului faunistic ce caracterizează cele trei așezări, animalele domestice reprezintă un procentaj de 82,96—93,43% în timp ce cele sălbatice numai 6,57—17,04%. În ceea ce privește prima categorie, animalele domestice, remarcăm preponderența cornutelor mari, însumînd un procentaj de aproape 50%, după care urmează, la o distanță oarecum apreciabilă, ovicaprinele, porcul, calul și cîinele. Numai într-un singur caz, la Bîrlad, calul precede ca frecvență porcul, fapt care nu creează totuși modificări radicale în cadrul întregului complex faunistic al stațiunilor amintite.

Dar cele trei așezări (Valea Lupului — Iași, Piatra Neamț — Ciritei și Bîrlad) sînt situate în regiuni diferite ale Moldovei, la distanțe destul de mari una de alta și în subunități geografice diferite ²⁴. În ciuda acestor deosebiri, repertoriul faunistic care le caracterizează pe fiecare în parte rămîne proporțional același, fără a suferi modificări esențiale de la o așezare la alta. Un asemenea fapt ne permite, bineînțeles sub rezerva cercetărilor viitoare, să generalizăm această situație cel puțin pentru toate așezările Noua dintre Carpați și Prut.

²³ Vezi Sergiu Haimovici, *Studiu asupra resturilor de faună descoperite în așezările aparținînd culturii Noua de la Bîrlad și Piatra Neamț*, în prezentul volum.

²⁴ Astfel, așezarea de la Valea Lupului — Iași se află pe valea Bahluului, în partea de vest a depre-

siunii Prutului mijlociu. Așezarea de la Bîrlad în regiunea colinelor Tutovei, o ultimă prelungire sudică a Podișului Central Moldovenesc, în timp ce aceea de la Piatra Neamț — Ciritei este situată pe cursul mijlociu al Bistriței, la poalele Carpaților.

Nu putem preciza deocamdată dacă așezarea de la Peteni, din Transilvania prezintă un complex faunistic identic aceluia din Moldova la care ne-am referit mai sus, deoarece studiile în acest sens nu au fost încă definitivare. Din informațiile de care dispunem reiese totuși că și aici, ca și în provincia de dincoace de Carpați, oasele de animale sînt tot atît de numeroase, indicîndu-ne,

Fig. 1. — Cesti caracteristice grupului cultural Noua, provenind din necropola de inhumatie de la Trusești-Țuguieța (după M. Petrescu-Dîmbovița); circa 1/4 m. nat.

pentru locuitorii acestei așezări, o activitate economică orientată cu predilecție spre păstori²⁵.

Așezări cu trăsături identice aceluia din Moldova și Transilvania, aparținînd culturii Noua, sînt cunoscute în aceeași vreme în nord-vestul R.S.S. Ucrainene²⁶, precum și pe teritoriul R.S.S. Moldovenești²⁷. De asemenea, așezări similare sînt caracteristice grupului cultural Sabatinovka, răspîndit în regiunea de stepă din sud-vestul R.S.S. Ucrainene. Demn de remarcat este faptul că în complexul faunistic al așezărilor acestui din urmă grup, se constată aceeași prioritate deosebită a cornutelor mari ca și în stațiunile corespunzătoare, aparținînd culturii Noua, din Moldova²⁸.

²⁵ Informații verbale de la Zoltán Székely, căruia îi exprimăm și pe această cale mulțumirile noastre.

²⁶ Pentru așezările din aceste regiuni vezi G. Smirnova, *Поселение позднебронзового века и раннего железного века в с. Магала, Черновицкой области*, în *КС*, 70, 1957, p. 107 și urm.; A. I. Meliukova, *Памятники скифского времени лесостепного среднего Поднепровья*, în *МИА*, 64, 1958, p. 8 și urm.

²⁷ Cf. M. A. Romanovskaia, *Поселение у с. Котюжаны*, în *СА*, 1, 1961, p. 274 și urm.; A. I. Meliukova, *Исследование памятников предскифской и скиф-*

ской эпох в лесостепной Молдавии, în *МИА IZR*, 1960, p. 131 și urm.; idem, *Культуры предскифского периода в лесостепной Молдавии*, în *МИА*, 96, p. 6 și urm.

²⁸ Ca, de exemplu, la Sabatinovka, (cf. A. V. Dobrovolski, *Перие Сабатинівське поселення*, în *Арх. Р.*, IV, 1952, p. 88) la Voloșkov, pe Niprul inferior, (cf. O. V. Vodianski, *Археологічні дослідження в межах порожистої частини Дніпра в 1947—1948*, *ibidem*, p. 175).

Fig. 2. — Vase caracteristice grupului cultural Noua : 1, 2, 4-7 — Trușești — Țuguieta (necropolă de înțumăție); 3, 8 — Trușești — Movița din șesul Jijiei (așezare de tip „zolniki”); circa 1/4 m. nat.

Ceramica culturii Noua prezintă, după toate aparențele, o varietate de forme. Prezentarea unui repertoriu complet în acest sens, întâmpină deocamdată pe de o parte, dificultăți din cauza stării fragmentare a ceramicii din așezări, iar pe de altă parte, vasele întregi din inventarul mormintelor se limitează, de obicei, la un număr destul de restrâns de forme și variante. Vom menționa doar pe acelea care prin forma și prezența lor imprimă o notă deosebită acestei culturi.

Unul dintre tipurile caracteristice culturii Noua este ceașca de formă globulară sau aproximativ bitronconică, prevăzută cu două torți supraînălțate, cu buton sau creastă (fig.1), având mai multe variante : cu torți în bandă cu buton simplu cilindric (fig.1/1) ; sau discoidal cu fața superioară convexă (fig.8/3) ; cu torți prevăzute cu creastă (fig.1/3 ; 2/1,5) ; cu torți prevăzute cu creastă și buton cilindric (fig.1/4 ; 8/1). De asemenea, în legătură cu acest tip de vas stă ceașca de formă aproximativ bitronconică, având umerii rotunjiți, cu o singură toartă supraînălțată prevăzută la partea superioară cu buton cilindric (fig.2/7) sau creastă (fig.2/2).

Nu putem ști cu exactitate, pînă în prezent, care este proporția reprezentată, în cadrul întregului complex ceramic al culturii Noua, de fiecare din aceste forme sau variante luate separat. Săpăturile din așezări, din cauza stării fragmentare a materialului ceramic, nu au oferit posibilitatea unor precizări în acest sens. Torți cu buton sau creastă, provenind de la una dintre aceste forme sau variante, sînt cunoscute în inventarul așezărilor și necropolelor din aceleași vreme din nord-vestul R. S. S. Ucrainene (Podolia și Galiția)²⁹, unde se întîlnesc chiar pînă în Volînia³⁰, și de pe teritoriul R. S. S. Moldovenești³¹. De asemenea, ele sînt documentate și în repertoriul ceramic al grupului cultural Sabatinovka³².

Aproximativ în aceeași serie tipologică se încadrează și unele cești (?) cu una sau, eventual, cu două torți, trase de sub margine și prevăzute cu buton, a căror formă nu poate fi reconstituită deoarece lipsește din inventarul mormintelor, iar în așezări apare destul de rar și fragmentată (fig.25/3). Judecînd după prezența torților, astfel de forme se întîlnesc în așezarea de la Sabatinovka³³ (fig.25/1,7).

Pentru a încheia categoria ceștilor, mai trebuie menționate tipurile de formă globulară sau bitronconică, prevăzute cu una sau două torți în bandă, trase din buza vasului, mai mult sau mai puțin supraînălțate (fig.2/4, 6 ; 8/2,4,5).

Destul de frecventă, mai ales în așezări, este strachina, de formă semisferică, avînd fundul proeminent (fig.4/1 ; 8/5) sau cu pereții ușor arcuiți, tronconică (fig. 6/1, 7/3, 4). Uneori, străchinile tronconice sînt prevăzute sub margine cu un brîu în relief, deasupra căruia se află una sau eventual mai multe proeminențe mici ; alteori, cam la jumătatea spațiului dintre buză și fund, către partea superioară, se află cîte o toartă tubulară (fig. 14/1).

²⁹ T. Sulimirski, *art. cit.*, în *WPZ*, p. 144 și urm. și pl. II, 7, 10—11 ; G. I. Smirnova, *art. cit.*, în *KS*, 70, fig. 39/1—2, 4 ; 40/1 ; A. I. Meliukova, *art. cit.* în *MIA*, 64, fig. 10/13—14.

³⁰ Ca, de exemplu, în necropola tumulară de la Voičehovka, reg. Jitomir, cf. O. F. Lagadovskaia, *Войцеховский могильник бронзовой доби на Волыни*, în *Арх*, II, 1948, p. 63 și fig. 1/2.

³¹ A. I. Meliukova, *art. cit.*, în *MIA*, 96, p. 19, fig. 6/1—4 ; M. A. Romanovskaia, *art. cit.*, în *SA*, 1, 1961, fig. 1/2—4.

³² O. A. Krivțova-Grakova, *Стенное Поволжье и Причерноморье в эпоху поздней бронзы*, în *MIA*, 46, 1955, p. 129 și fig. 29/8—11 ; O. V. Bodianski, *art. cit.*, în *Арх*, IV, 1952, pl. V, 9.

³³ Cf. O. A. Krivțova-Grakova, *op. cit.*, fig. 29/12—14.

Fig. 3. — Vase provenind din
așezarea de la Trușești—Movila
din șesul Jijiei (circa 1/3 m.
nat).

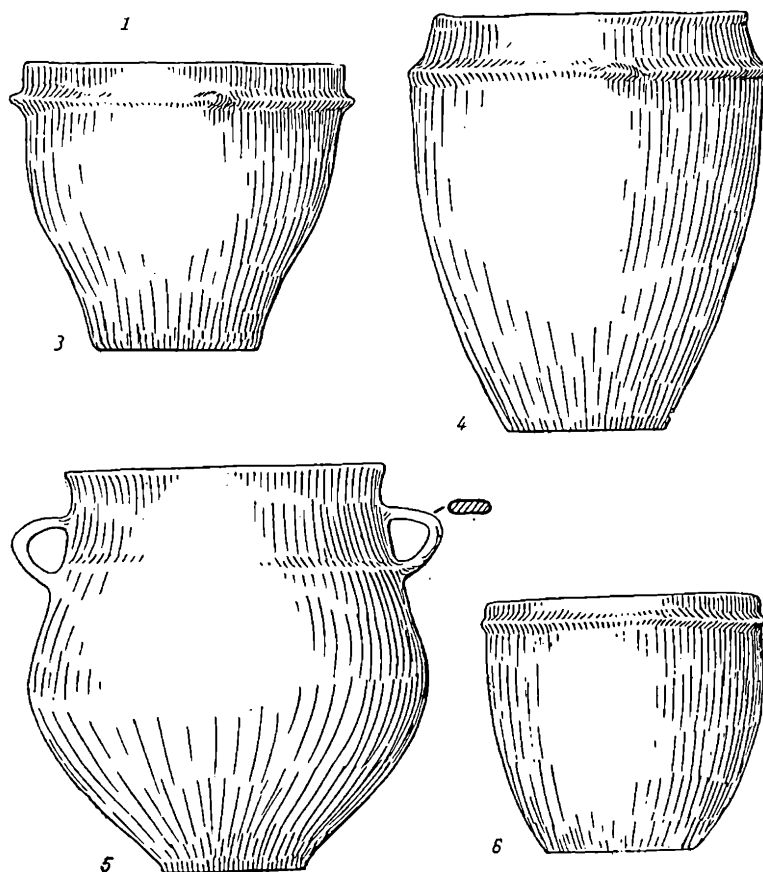
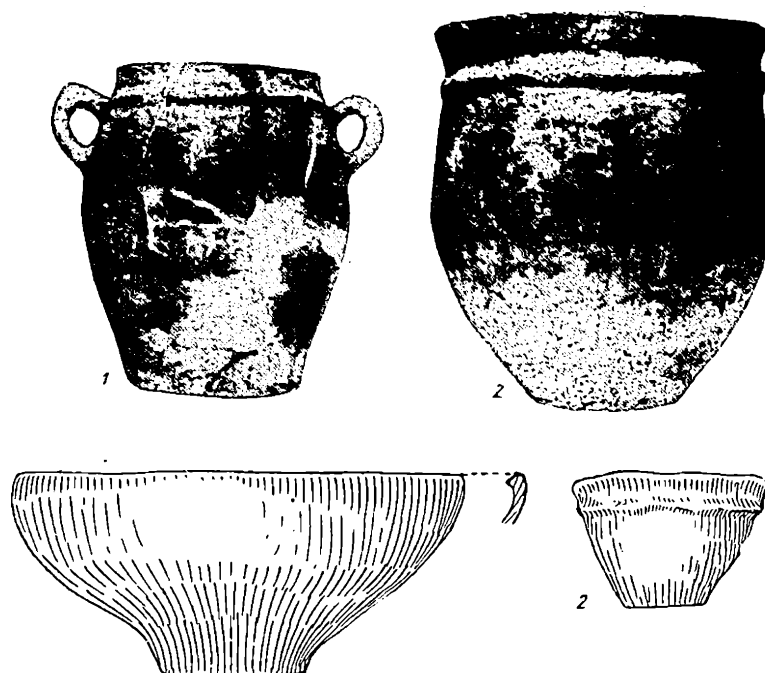

Fig. 4. — Vase aparținând gru-
pului cultural Noua: 1, 6 —
Girbovăț; 2 — Trușești — Tu-
guieta; 3 — 5 — Doina (circa
1/4 m. nat).

După conformația marginii, fiecare dintre cele două tipuri de străchini presupune o serie de variante asupra cărora nu mai insistăm.

Cel mai des întâlnit în repertoriul ceramic al așezărilor și foarte rar în inventarul necropolelor este așa-numitul „vas în formă de sac”, de dimensiuni mici și mijlocii. După cât se pare, această grupă are un caracter destul de eterogen întrucât noțiunea de *vas în formă de sac* implică o diversitate de tipuri, mai mult sau mai puțin deosebite între ele, atât sub aspectul tehnicii de prelucrare a pastei, cât și al formelor înseși. Din cauza prezenței extrem de rare a acestei categorii de vase în inventarul mormintelor, precum și a stării cu totul fragmentare în care apare în așezări este aproape imposibil, cel puțin în stadiul actual al cercetărilor, să reconstituim cu exactitate absolută întreaga gamă de forme și variante pe care ea le presupune.

Din această categorie fac parte vasele cu gura foarte ușor evazată, corpul alungit și puțin bombat, prevăzute cu unu sau mai rar, două brîie în relief simple, uneori cu capetele desfăcute, câteodată crestate sau alveolate, de pe care se desprind două sau patru mici proeminențe dispuse simetric (fig. 2/8; 3/2; 4/3). Tot aici intră și formele avînd marginea ușor înclinată spre interior (fig. 4/6; 7/8,9,11). Alteori vasele din aceeași categorie capătă o formă aproape tronconică păstrîndu-și o ușoară arcuire a pereților (fig. 4/2; 6/2,7,8). De asemenea, o notă caracteristică pentru ceramica de tip Noua o constituie prezența, la unele vase în formă de sac, sub margine, a unui șir de găuri complete sau incomplete (executate uneori dinspre interior către exterior, alteori invers), care le înconjoară de jur împrejur (fig. 5/6,10; 7/5). Înrudite tipologic cu grupa complexă a vaselor în formă de sac, deși întrucîtva deosebite sînt și vasele avînd corpul alungit și ușor bombat, prevăzute cu două torți tubulare sau mai masive și cu început de creastă, care se desprind câteodată de pe brîie în relief (fig. 2/3; 3/1; 4/5; 14/4,5).

După cum am mai arătat, în general, pasta din care sînt lucrate vasele în formă de sac are un caracter neomogen, distingîndu-se din acest punct de vedere mai multe categorii. Deseori, întîlnim o specie de pastă bine arsă, cu pietricele și cioburi pisate în componența ei, avînd suprafața exterioară de culoare brună, brună-roșcată, sau, mai rar, cenușie și cu slabe urme de luciu. Oarecum rar, întîlnim vase lucrate dintr-o pastă mai fină, de culoare brună cu pete cenușii negricioase și luciu la exterior, amintind o tradiție moștenită din ceramica culturilor Monteoru sau Belopotok-Costișa. În unele cazuri însă întîlnim fragmente de „vase în formă de sac”, dintr-o pastă bine frămîntată și arsă, dar cu suprafața exterioară mată sau chiar aspră. În sfîrșit, mai trebuie amintite unele vase aparținînd aceleiași categorii de forme avînd suprafața exterioară de culoare cenușie negricioasă, lucrate dintr-o pastă relativ bună.

Forme similare sau înrudite tipologic cu cele aparținînd categoriei eterogene a vaselor în formă de sac din cultura Noua sînt bine documentate în așezările corespunzătoare din nord-vestul R. S. S. Ucrainene³⁴ sau de pe teritoriul R. S. S. Moldovenești³⁵. Ele abundă, de asemenea, în inventarul stațiunilor

³⁴ G. I. Smirnova, *art. cit.*, în *KS*, 70, fig. 39/6-7, 10-14; 40/7-8; A. I. Meliukova, *art. cit.*, în *MIA*, 64, 1958, fig. 1/1-3, 6-10.

³⁵ A. I. Meliukova, *art. cit.*, în *MIA*, 96, 1961, fig. 4/1-12; M. A. Romanovskaia, *art. cit.*, în *SA*, 1, 1961, fig. 1/8-18, 20-21.

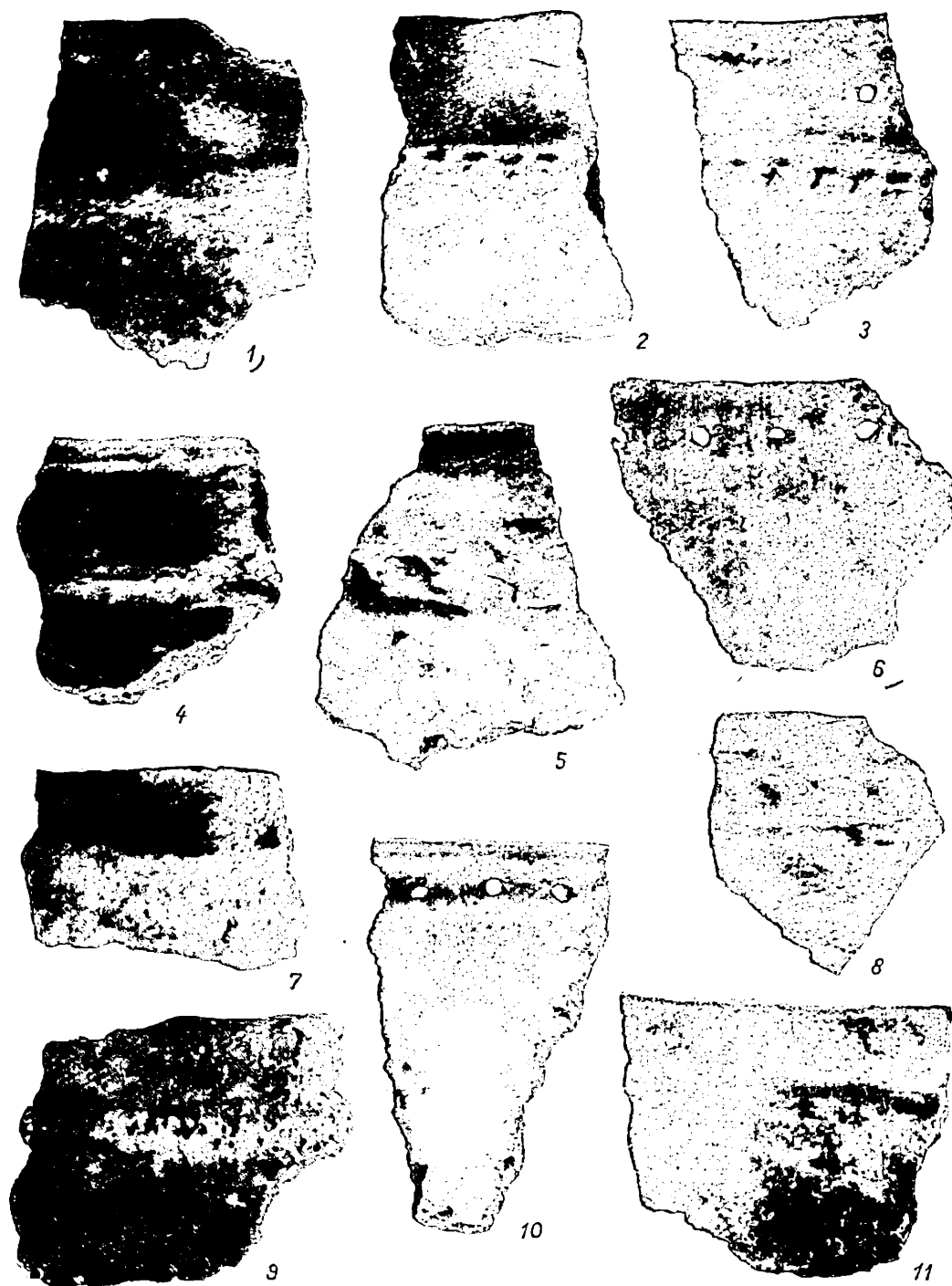

Fig. 5. — Fragmente ceramice provenind de la vase în formă de sac. 1, 6, 11 — Andrieșeni;
2, 3-5, 8-10 — Gîrbovă; 7 — Trușești — Movila din șesul Jijiei (circa 1/2 m. nat.).

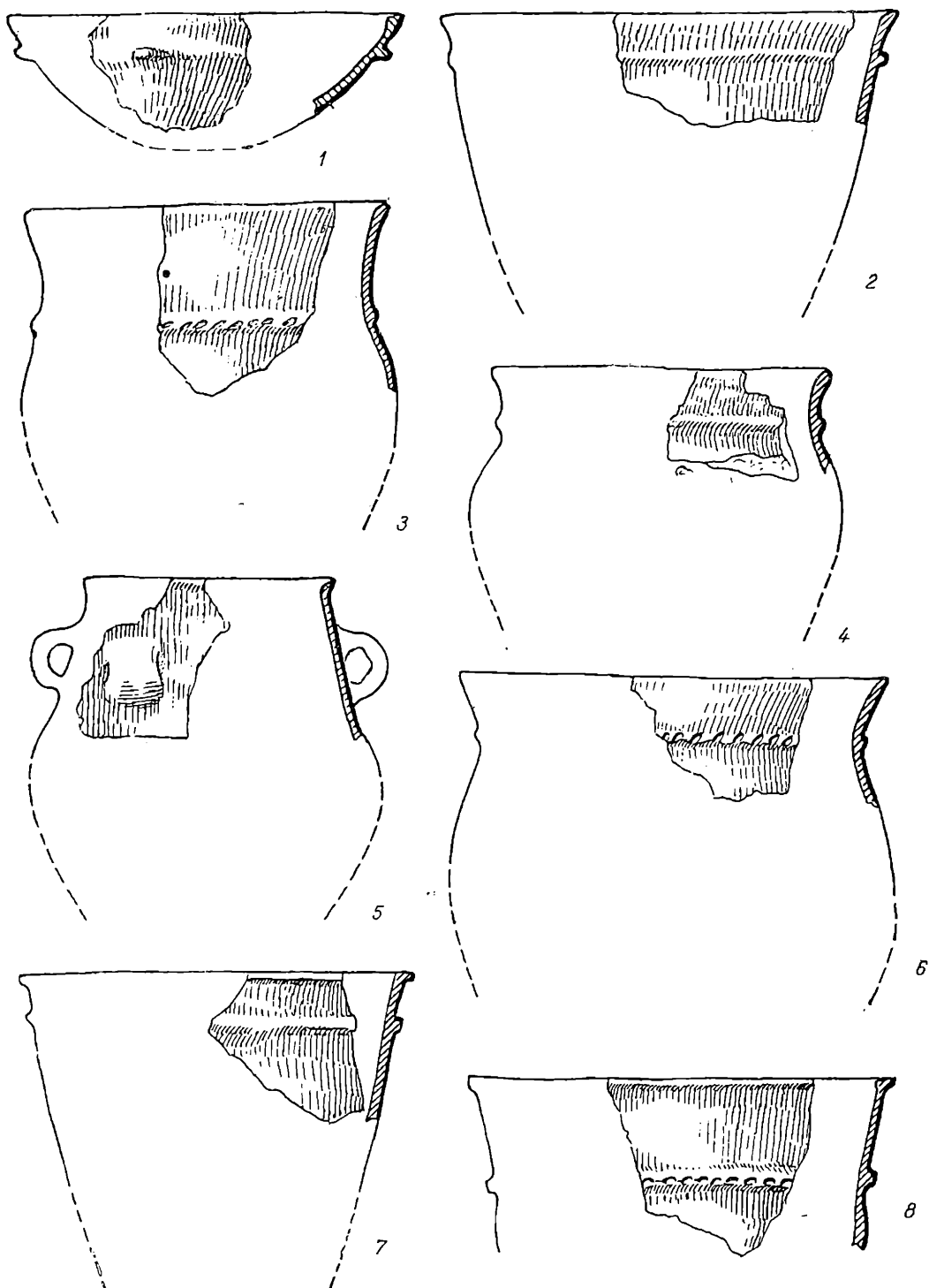

Fig. 6. — Forme frecvente repertoriului ceramic al grupului Noua, provenind de la Trușești — Movița din șesul Jijiei (circa 1/4 m. nat.): 1, 3, 4, 7, 8 — etapa de formare a grupului Noua (Noua I); 2, 5, 6 — etapa de definitivare a grupului Noua (Noua II).

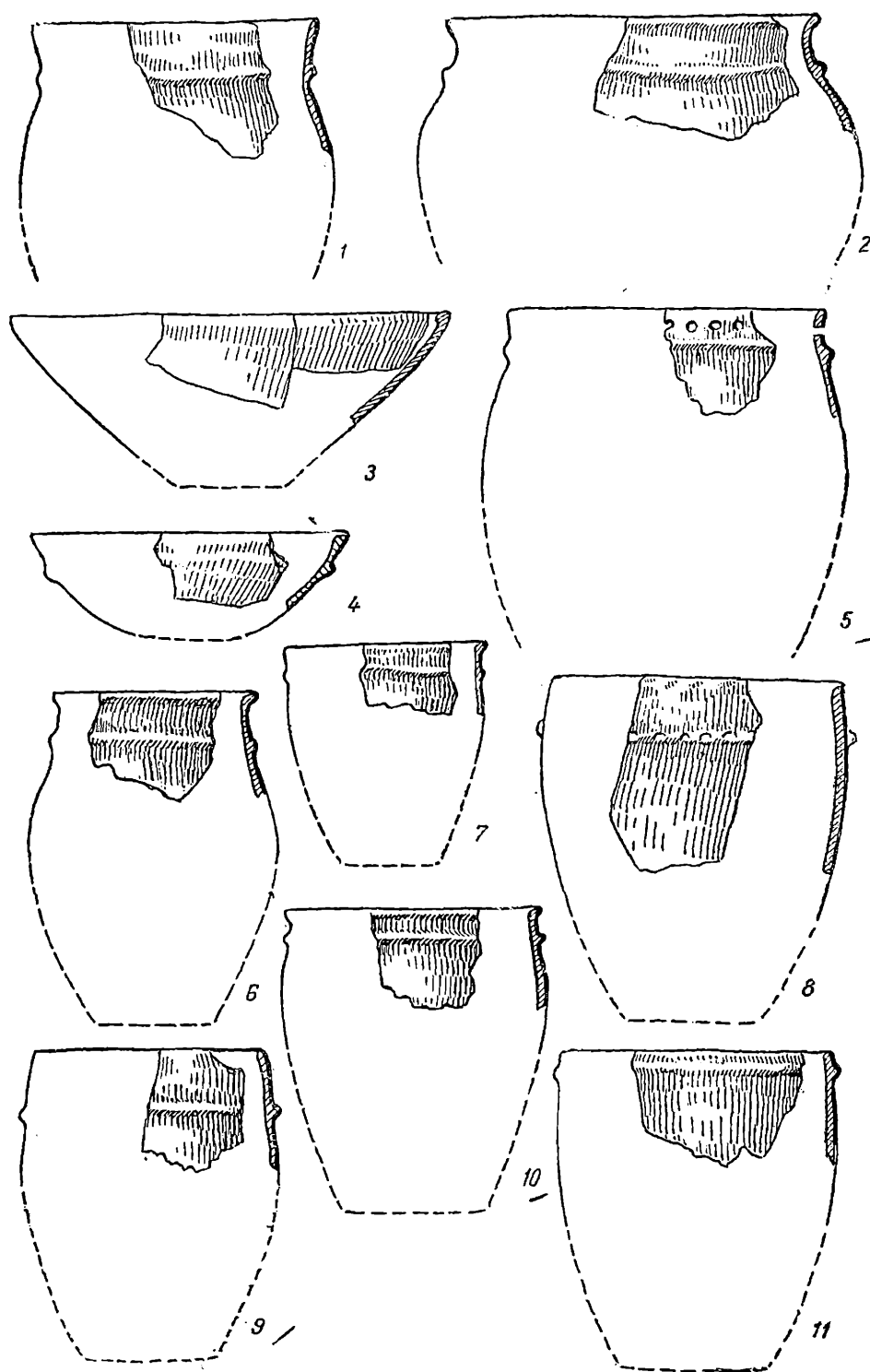

Fig. 7. — Forme frecvente în repertoriul ceramic al grupului Noua (circa 1/4 m. nat.): 1, 2, 4, 6, 7 — Truşeşti — Moviţa din şesul Jijiei; 3, 8, 11 — Girbovăţ; 5, 9, 10 — Andricuşeni. 1, 3, 6, 8, 11 — etapa de formare a grupului Noua (Noua I); 2, 4, 5, 7, 9, 10; etapa de definitivare a grupului Noua (Noua II).

grupului cultural Sabatinovka din sud-vestul R. S. S. Ucrainene imprimând o trăsătură specifică inventarului ceramic al acestora³⁶.

În general, decorul ceramicii culturii Noua este destul de sărac, constând dintr-un număr foarte limitat de motive în care rolul esențial îl deține canelura. Ca element decorativ, canelura apare numai pe cești, dispusă oblic sau, foarte rar, aproape vertical pe diametrul acestora (fig. 8/4). Alteori, gîtul ceștilor este

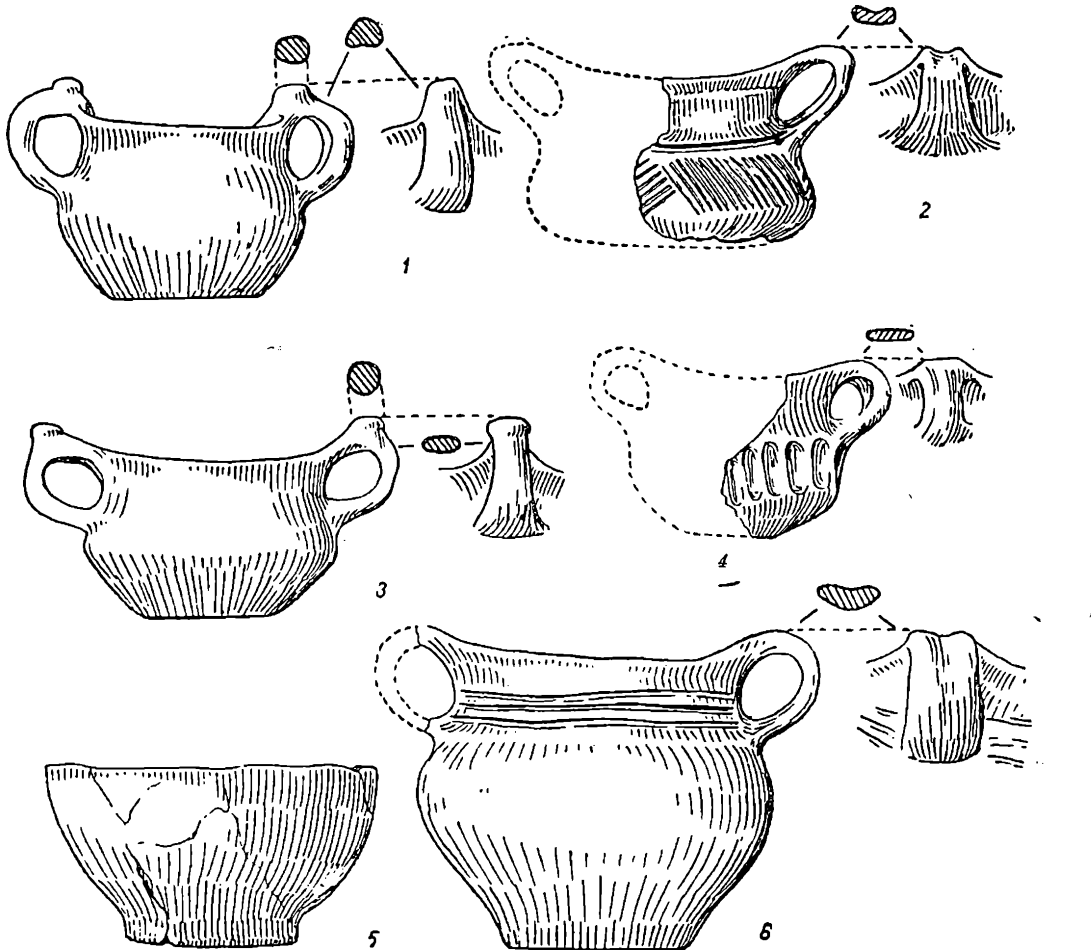

Fig. 8. — Cești aparținând repertoriului ceramic al grupului Noua (circa 1/4 m. nat): 1, 3, 5 — Trușești — Țuguieta (după M. Petrescu-Dîmbovița); 2 — Valea Lupului — Iași (după M. Dinu); 4 — Andrieșeni; 6 — Dumăști (după M. Petrescu-Dîmbovița).

prevăzut cu două sau trei linii canelate, dispuse orizontal, paralele, lăsînd între ele un spațiu mai lat (fig. 2/5,6 ; 8/6). Foarte rar, pe unele cești, apare motivul realizat prin caneluri-*plissée* (fig. 8/2). O serie de elemente—briie în relief simple, crestate sau alveolate, proeminențe mici plate, șiruri de găuri complete sau incomplete— pe care le întîlnim de obicei la vasele în formă de sac sau pe stră-

³⁶ O. A. Krivlova-Grakova, *op. cit.*, în *MIA*, 46, p. 125 și urm. și fig. 28/11—30; O. V. Bodianski, *art. cit.*, în *ArhP*, IV, pl. 1/4, 8. N. N. Pogrebova

Переасадовское поселение на Ингуле, în *SA*, 4, 1960, fig. 6/5, 7—8; 8/1—11.

chini — nu pot fi considerate, cel puțin unele din ele, drept componente propriu-zise ale repertoriului decorativ, ele avînd mai curînd un scop mai mult sau mai puțin practic.

Pentru a încheia această scurtă prezentare a ansamblului ceramic care caracterizează cultura Noua mai sînt necesare unele precizări.

Multă vreme, ceașca cu două torți supraînălțate prevăzute cu buton sau creastă era singurul element la care se limita de obicei cunoașterea ceramicii acestei culturi. Faptul este cu atît mai explicabil, cu cît pînă în ultimul deceniu, cînd în urma săpăturilor executate în așezări au fost scoase la lumină adevăratele particularități ale culturii Noua, întregul material ceramic provenea din decoperiri în mare majoritate întîmplătoare și cu caracter exclusiv funerar. Este drept că în inventarul mormintelor, așa cum o dovedesc săpăturile mai recente din necropolele de la Teiuș, Trușești — Țuguieta, Piatra Neamț — Ciriței și Doina, această formă deține, cantitativ, un loc preponderent. În așezări însă ea apare într-un procentaj incomparabil mai redus.

Trebuie să avem în vedere că, în general, la determinarea caracterului unei culturi și în mod implicit al ceramicii respective, tocmai inventarul așezărilor joacă un rol hotărîtor. De aceea, aprecierile asupra particularităților întregului complex ceramic al culturii Noua, este necesar să fie făcute ținînd seama de acest considerent. În această ordine de idei, menționăm că tipul cel mai frecvent în complexul ceramic al grupului Noua este vasul în formă de sac, cu multiplele sale variante, reprezentat printr-un procentaj de peste 50%. Ceștile din pastă mai fină, cu una sau două torți supraînălțate, prevăzute cu butoni, creastă sau în bandă, ca și celelalte tipuri înrudite, cu sau fără torți constituie, în totalitatea lor un procent ceva mai ridicat sau chiar aproape egal, uneori, cu acela al străchinilor pe care numai în această situație le preced imediat sub raportul cantitativ. Dacă din categoria ceștilor am detașa într-o grupă separată numai pe cele cu torți cu buton sau creastă, am constata că frecvența lor, în cadrul repertoriului ceramic, reprezintă o proporție destul de redusă.

Desigur că nu este cîtuși de puțin în intenția noastră să minimalizăm rolul pe care îl joacă acest element ceramic în determinarea caracterului culturii Noua. Atragem atenția însă că toarta cu buton sau creastă constituie, în egală măsură, doar una dintre trăsăturile acestei culturi, fără a avea totuși un loc precumpănitor față de celelalte caracteristici fundamentale.

★

În afară de materialul faunistic și ceramic, pentru cunoașterea conținutului culturii Noua, prezintă o deosebită importanță uneltele și obiectele. După materia primă din care sînt lucrate, distingem următoarele categorii: unelte și obiecte din piatră și silex, din bronz și din os³⁷.

În ceea ce privește prima categorie, pe lângă rîșnițe, frecătoare sau percuatoare și topoare-ciocan, întîlnite de altfel relativ rar (fig. 9/1,2), menționăm prezența cuțitelor curbe din piatră (fig. 9/5,7), nelipsite din inventarul nici unei așezări, transmise, evident, aproape nemodificate din punct de vedere tipologic din

³⁷ La acestea mai trebuie adăugate unele obiecte din lut ars ca fusaiole, greutăți de plasă etc.

culturile perioadelor anterioare ale epocii bronzului. În jumătatea de nord a Moldovei apar cuțite curbe din silex alburiu sau cenușiu-negricios, originar din regiunea Nistrului—sau Prutului superior (fig. 10). Cosoarele de silex abundă în așezările din aceeași vreme din nord-vestul R.S.S. Ucrainene³⁸ și pot fi urmărite

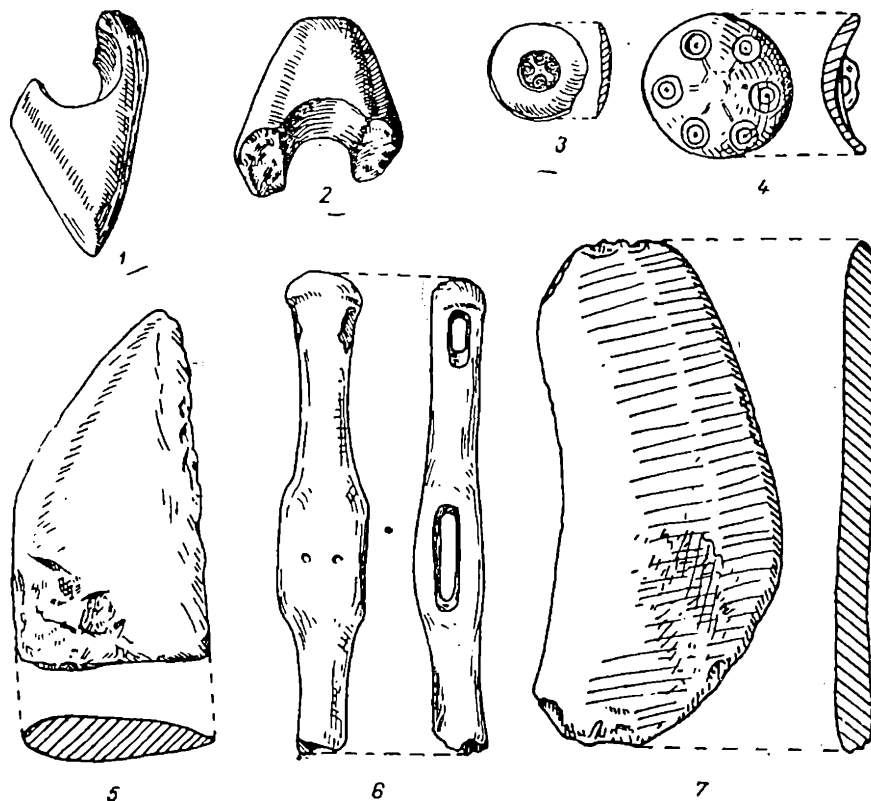

Fig. 9. — Unelte și obiecte din piatră (1, 2, 5, 7) și din os (3, 4, 6). 1-3 — Andrieșeni; 4-6 — Cavadințești (după I. T. Dragomir); 7 — Valca Lupului, — Iași (după M. Dinu). 1-3 — circa 4/9 m. nat.; 4-7 — circa 2/3 m. nat.

chiar pînă în regiunea de silvostepă din dreapta Niprului mijlociu³⁹. Documentarea lor relativ amplă, atît în nordul Moldovei, cît și în regiunile de nord-vest ale R. S. S. Ucrainene este desigur legată de marile zăcăminte de silex din Podolia și Wolînia sau de pe Prutul și Nistrul superior. Aceste unelte au aici o tradiție destul de veche, ale cărei origini trebuie căutate cu mult în urmă, eventual, în complexul de fenomene care a afectat spațiul respectiv în perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului. Deși nu este locul să discutăm aici mai detaliat această chestiune, menționăm totuși că, din informațiile pe care le deținem pînă în prezent, cuțitele curbe — *Krummesser* din silex se mențin în

³⁸ G. I. Smirnova, *art. cit.*, în *KS*, 70, p. 107; A. I. Melnikova, *art. cit.*, în *MIA*, 64, p. 18.

³⁹ A. I. Terenojkin, *Об этнической принадлежности*

лесостепных племен сев. Причерноморья, în *SA*, XXIV, 1955, p. 12.

regiunea Nistrului și Niprului mijlociu pînă în vremea corespunzătoare cu sfîrșitul perioadei timpurii a complexului de cultură hallstattian⁴⁰.

Obiectele de bronz, semnalate în inventarul așezărilor sau necropolelor culturii Noua, sînt puțin numeroase și se reduc la un număr extrem de redus de tipuri: ace cu protuberanțe — *Warzenadel* (fig. 22/4,5), cu capătul ușor lățit și rulat — *Rollenadel* (fig. 23/7,13,17), cu ambele capete ascuțite, mijlocul îngroșat și secțiunea transversală rectangulară (fig. 23/3—5,8, 15) sau ace cu capătul inelat (fig. 23/6).

Un important și variat număr de unelte, arme și obiecte de bronz aparținînd perioadei corespunzătoare culturii Noua provin însă din depozite sau descoperiri izolate. De altfel, ele se încadrează într-un complex de probleme cu caracter special, care au fost abordate și elucidate deja în ultimii ani de către M. Petrescu-Dîmbovița⁴¹.

Prin frecvența și varietatea lor un loc important în ansamblul de utilaj al culturii Noua îl dețin uneltele și obiectele din os. Trebuie să remarcăm că de cele mai multe ori ele se caracterizează printr-o manieră specifică de prelucrare, constînd dintr-o tehnică oarecum rudimentară, dîndu-se atenție de obicei părții strict utilizabile a obiectului respectiv, neglijîndu-se restul. Un exemplu grăitor în acest sens ni-l oferă omoplatul de animal (vită, mai rar cal sau chiar porc) avînd marginea cavității glenoide crestată (fig. 11/3-6, 9, 11). În ciuda caracterului său primitiv, această unealtă, a cărei întrebuintare nu a fost încă stabilită⁴², prin prezența sa abundentă în inventarul așezărilor poate fi considerată, pe drept cuvînt, una dintre trăsăturile fundamentale care definesc conținutul culturii Noua. De asemenea, ea este tot așa de caracteristică și grupurilor culturale corespunzătoare de pe teritoriul R. S. S. Moldovenești⁴³, din nord-vestul R. S. S. Ucrainene⁴⁴ sau din regiunea de stepă a Niprului inferior⁴⁵.

Destul de interesante sînt cele două „seceri” din os, provenind din așezările de la Valea Lupului — Iași⁴⁶ și Andrieșeni⁴⁷, care prin forma lor (fig. 12/2,3)

Fig. 10. — Cuțit curb de silix, *Krummesser*, provenind din inventarul așezării Noua de la Trușești — Movila din șesul Jijiei (circa 2/3 m. nat).

⁴⁰ Cf. A. I. Meliukova, *art. cit.*, în *MIA*, 64, p. 63. A. I. Terenojkin, *Культура Предкиевского времени в среднем Поднепровье*, în *VSSA*, p. 99.

⁴¹ Vezi mai sus nota 6.

⁴² După unii cercetători, ca A. I. Meliukova și O. A. Krivțova-Grakova, omoplatul crestată ar fi fost întrebuințat pentru prelucrarea pieilor (cf. O. A. Krivțova-Grakova, *op. cit.*, în *MIA*, 46, p. 131 și urm.; A. I. Meliukova, *op. cit.*, în *MIA*, 96, p. 22); A. P. Griaznov crede că este vorba de o unealtă utilizată pentru prelucrarea preliminară a suprafeței vaselor de lut (cf. A. I. Meliukova, *loc. cit.*).

⁴³ A. I. Meliukova, *art. cit.*, în *MIA*, 96, fig. 8/5; M. A. Romanovskaia, *loc. cit.*, în *SA*, 1, 1961, fig. 2/3.

⁴⁴ G. I. Smirnova, *art. cit.*, în *KS*, 70, p. 106 și fig. 39/5; A. I. Meliukova, *art. cit.*, în *MIA*, 64, p. 9 și fig. 1/15—16. De asemenea, omoplații crestați sînt foarte frecvenți și în așezarea din aceeași vreme de la Ostroveț, situată în apropierea izvoarelor Nistrului (informații verbale de la M. Petrescu-Dîmbovița).

⁴⁵ Cf. O. A. Krivțova-Grakova, *op. cit.*, în *MIA*, 46, p. 131; O. V. Bodianoski, *art. cit.*, în *Arh P*, IV, p. 175 și pl. V, 14; A. V. Dobrovolski, *art. cit.*

⁴⁶ M. Dinu, *art. cit.*, în *Materiale*, III, p. 169 și urm. și fig. 7/5.

⁴⁷ Adrian C. Florescu, *art. cit.*, în *Materiale*, VI, fig. 5/13.

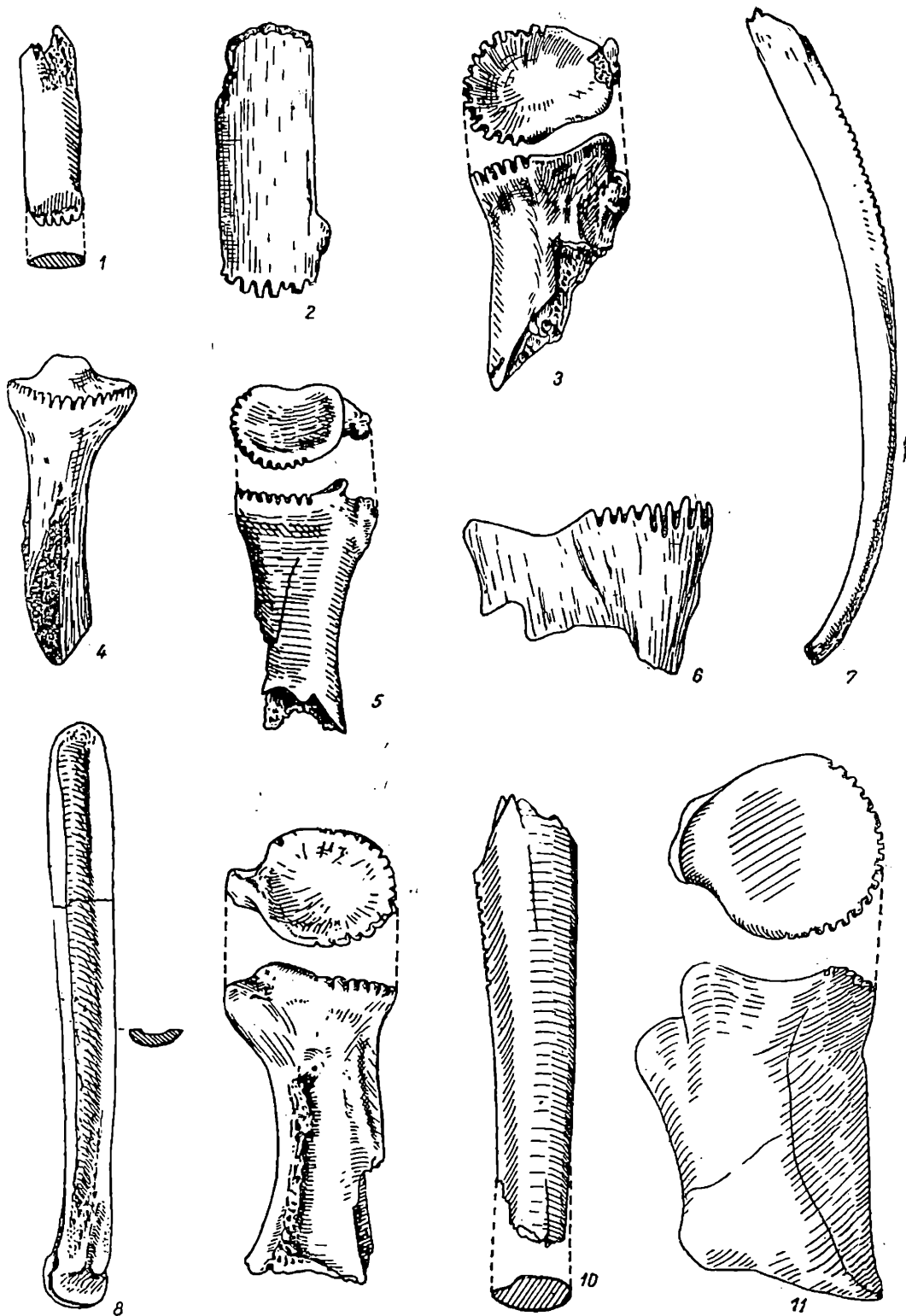

Fig. 11. — Tipuri de unelte din os caracteristice complexului cultural Noua-Sabatinovka: 1, 5, 8 — Valea Lupului — Iași (circa 1/3 m. nat., după M. Dinu); 2, 4 — Sabatinovka (circa 1/3 m. nat., după V. A. Dobrovolski); 3 — Andrieșeni (circa 4/9 m. nat.); 6 — Ușkalka (circa 2/3 m. nat., după D. I. Teleghin); 7, 9 — Cavadinești (circa 4/9 m. nat., după I. T. Dragomir); 10 — Trușești — Movila din șesul Jijiei (circa 1/2 m. nat.); 11 — Nicoleni (circa 1/2 m. nat., după Z. Szekely).

ar putea fi considerate, eventual, drept copia, destul de aproximativă de altfel, a prototipului de bronz din depozitul de la Ulmi-Liteni, regiunea Iași⁴⁸ (fig. 12/1), sau din așezarea de tip cenușar de la Mahala⁴⁹, regiunea Cernăuți (R. S. S. Ucraineană). Nu este însă mai puțin adevărat că tipul de seceră de la Ulmi-Liteni, ca și întreg depozitul de unde provine, face parte din grupul elementelor de fac-

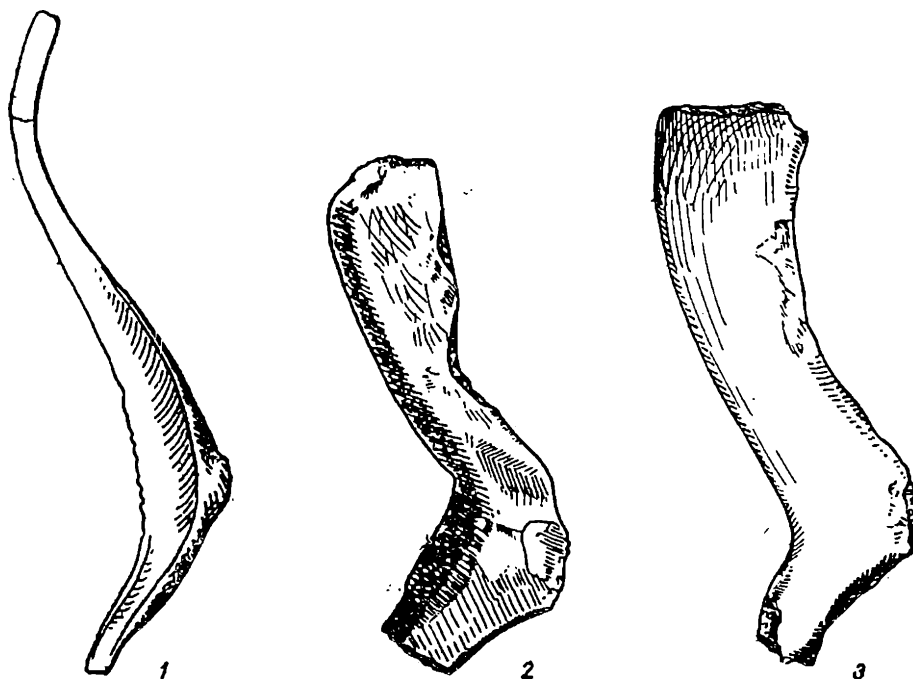

Fig. 12. — Seceri de bronz (1) și din os (2—3). 1 — Ulmi-Liteni (după Marilena Florescu); 2 — Valea Lupului—Iași (după M. Dinu); 3 — Andrieșeni (circa 1/3 m. nat.).

tură răsăriteană ale metalurgiei bronzului pătrunse aici, în Moldova, în perioada corespunzătoare culturii Noua⁵⁰.

Nu pot fi trecute cu vederea nici vîrfurile de săgeți din os cu secțiunea transversală rectangulară sau triunghiulară, avînd tija cilindrică și perforată longitudinal (fig. 13/1, 2), care ar putea fi comparate oarecum cu unele exemplare întîlnite în culturile bronzului tîrziu din regiunea nord-pontică sau din sud-vestul Siberiei cu deosebirea că acestea din urmă au uneori o formă mai sveltă⁵¹.

În afară de o serie de împungătoare, dălți sau piepteni din coastă de animal (fig. 11/1, 2, 7, 8, 10; 13/3, 5-8, 10—14, 16—25), lucrate într-o manieră destul de primitivă merită a fi menționată o altă categorie de unelte de os care se deosebesc prin tehnica lor mai îngrijită. Este vorba de butoni (fig. 9/3, 4) sau

⁴⁸ Pentru această descoperire vezi Marilena Florescu, *Depozitul de obiecte de bronz de la Ulmi-Liteni (r. Hîrlău, reg. Iași)*, în *AM*, I, p. 115 și urm.

⁴⁹ Cf. G. I. Smirnova, *Западноукраинская археологическая экспедиция в 1957 г.*, în *SGE*, XVI, 1959, p. 62—63.

⁵⁰ Cf. M. Petrescu-Dîmbovița, *art. cit.*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 154.

⁵¹ M. P. Gрязнов, *К вопросу о культурах эпохи поздней бронзы в Сибири*, în *KS*, 64, 1956, p. 40 și fig. 14/12; O. A. Krivțova-Grakova, *Садчиковское поселение (раскопки 1948г)*, în *MIA*, 21, 1951, fig. 14/7, 17.

diverse tipuri de ace (fig. 13/3, 5, 20, 25), din care unele nu sînt altceva decît copii fidele după anumite prototipuri de bronz : ace cu protuberanțe (fig. 13/4) sau ace cu mijlocul îngroșat, capetele ascuțite și secțiunea transversală rectangulară (fig. 13/7, 9, 19). În sfîrșit, în aceeași categorie se încadrează și anumite fragmente de piese de harnașament (fig. 9/6).

★

Faptele relatate pînă aici apar mai evidente în Moldova, unde, după cum s-a văzut, cercetarea, îndeosebi a așezărilor a fost mult mai intensă decît în Transilvania. Totuși, rezultatele săpăturilor efectuate recent în așezările de la Peteni, raionul Tg-Secuiesc, și Nicoleni⁵², pe valea Tîrnavei Mari, par să confirme aceleași trăsături și pentru provincia de dincolo de Carpați.

Trecînd în revistă diferitele categorii de resturi materiale care, în ansamblul lor, definesc conținutul culturii Noua de pe teritoriul țării noastre, desprindem în mod evident următoarele :

Cultura Noua se caracterizează prin așezări de tip cenușar situate pe poziții deschise și nefortificate.

Ocupația principală a purtătorilor ei o constituie păstoritul, activitate economică în cadrul căreia rolul primordial îl dețin cornutele mari.

În ceea ce privește ceramica, se semnalează frecvența exclusivă a formelor de dimensiuni mici și mijlocii. Sub aspectul cantitativ mai bine de jumătate din întregul ansamblu ceramic îl deține vasul în formă de sac, cu multiplele sale variante, mai mult sau mai puțin înrudite atît ca formă, cît și ca tehnică de preparare a pastei, după care urmează grupa străchinilor și a ceștilor. Dintre acestea din urmă se reliefează ceașca cu una sau două torți supraînălțate prevăzute cu buton sau creste. Decorul este sărac și limitat la un număr foarte mic de elemente. Pe cești se întîlnesc motive la baza cărora stă canelura ; la vasele în formă de sac brîiele în relief, simple, uneori crestate sau alveolate, prevăzute în unele cazuri cu șiruri de găuri complete sau incomplete, dispuse sub margine.

În ceea ce privește uneltele, un rol important îl au cele din os, lucrate într-o manieră specifică. Dintre ele, prin originalitatea și prezența sa constantă, se distinge, în primul rînd omoplatul crestă.

Toate aceste trăsături (tip de așezare, structură economică, ceramică, tipuri de unelte etc.) apropie, uneori pînă la identitate, cultura Noua de grupurile culturale corespunzătoare de pe teritoriul R. S. S. Moldovenești și din nord-vestul și sud-vestul R. S. S. Ucrainene (inclusiv grupul Sabatinovka), încadrînd-o astfel într-un complex răspîndit din stepa Niprului inferior pînă în Transilvania și din Podolia și Galiția pînă la Dunărea de Jos. Așadar, pe un spațiu întins, la sfîrșitul epocii bronzului apare un complex cultural, mai mult sau mai puțin unitar, în cadrul căruia, firește, nu este exclusă existența unor variante cu anumite particularități regionale. Aria sa de răspîndire se suprapune însă peste un teritoriu compartimentat în perioada anterioară, faza mijlocie a epocii bronzului, într-o serie de culturi foarte bine distincte între ele : *Wietenberg*, în Transil-

⁵² Pentru această așezare, cf. Zoltan Szekely, *Săpăturile executate de Muzeul regional din Sf. Gheorghe, în Materiale*, VII, 1961, p. 187—188. De fapt, această

așezare, cel puțin parțial, ar părea să aparțină etapei Noua.

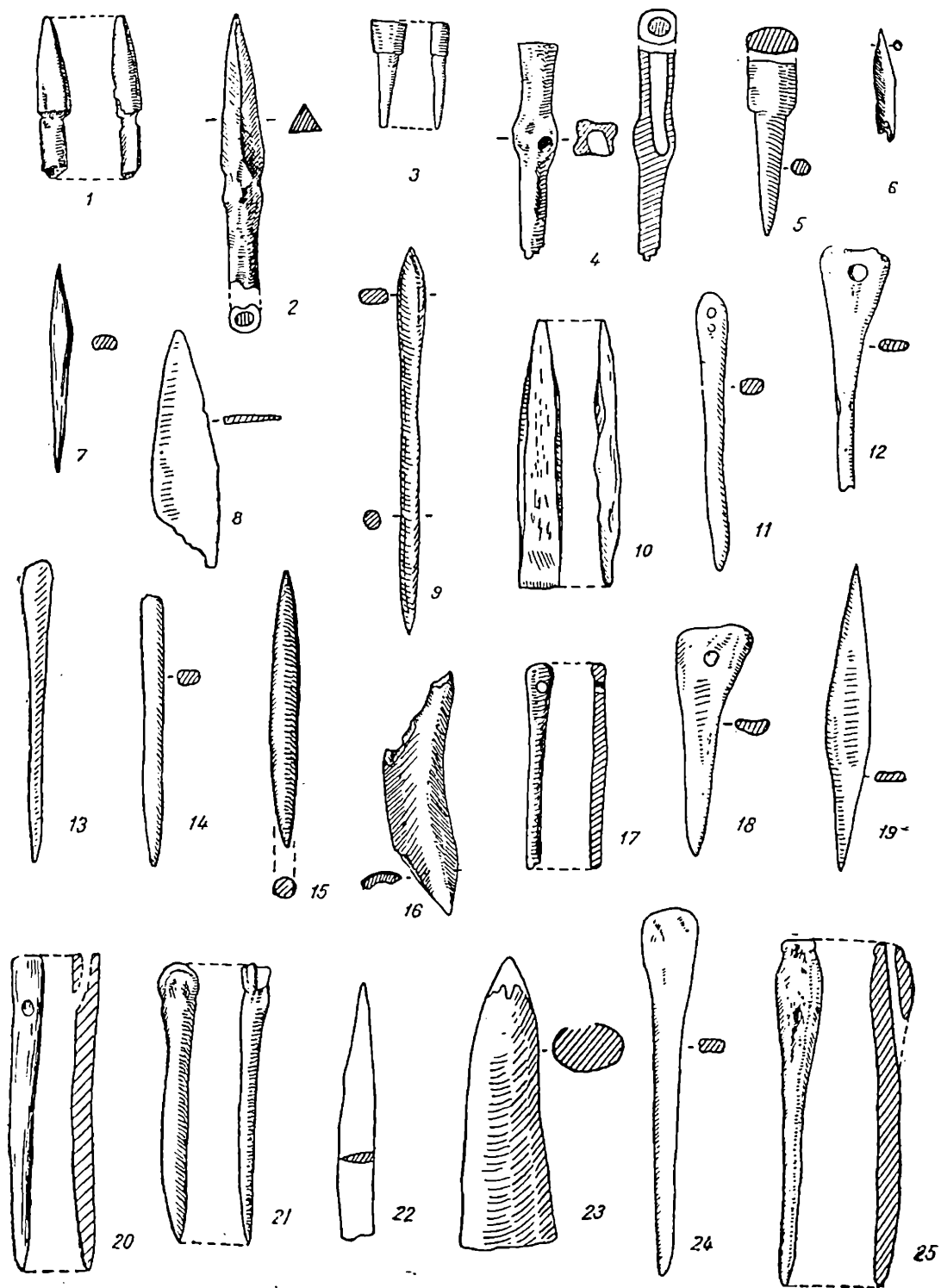

Fig. 13. — Obiecte de os din inventarul așezărilor Noua. 1-5, 8, 11-12, 14, 17-19, 21, 22, 24, 25 — Trușești — Movița din șesul Jijiei (după M. Petrescu-Dîmbovița); 6, 16 — Valea Lupului-Iași (după M. Dinu); 7, 9, 10, 20 — Cavadinești (după I. T. Dragomir); 23 — Nicoleni (după Z. Szekeley); 12, 13, 17, 21 — circa 1/2 m. nat.; 2, 4-5, 9, 13 — circa 2/3 m. nat., 6, 16 — circa 1/3 m. nat.; 7-8, 10-12, 14, 15, 18-20, 23-25 — circa 3/4 m. nat.

vania, *Belopotok-Costișa*, în nordul Moldovei, nordul R. S. S. Moldovenesti și nord-vestul R. S. S. Ucrainene, *Monteoru*, în jumătatea de sud a Moldovei și *grupa vestică a culturii catacombelor*, în regiunea din dreapta Niprului inferior.

Dispariția formelor clasice ale acestor culturi la sfârșitul epocii bronzului, prin transformarea lor radicală într-un sens comun și participarea totodată a elementelor ce le compun la geneza unui nou complex, relativ uniformizat, afectând o suprafață atât de imensă, nu este întâmplătoare, ci, fără îndoială, determinată de anumiți factori. Una dintre cauzele generatoare ale acestui proces ar putea fi pusă în legătură, eventual, cu păstoritul (activitate economică specifică triburilor de la sfârșitul epocii bronzului din aria respectivă), care, prin propria sa natură, presupune o pendulare de populație și, în mod implicit, de elemente de cultură materială pe un spațiu mai mare. La rîndul său, pe de o parte, păstoritul este efectul unui anumit grup de cauze, iar pe de altă parte el însuși, cel puțin în cazul de față, nu poate fi considerat singurul factor hotărîtor. De aceea, pentru a pătrunde în esența acestui fenomen de uniformizare culturală, credem că este necesar să avem în vedere, în primul rînd, antecedentele atât ale culturii Noua, cât și ale întregului complex cultural în care ea se încadrează.

II

Recent, sprijinindu-se pe observațiile obținute în urma săpăturilor de la Corlăteni — Pe țarină, Trușești-Movila din șesul Jijiei și Cavadinesti, I. Nestor a arătat că la baza cenușarelor culturii Noua din Moldova se află un nivel inițial de locuire de caracter Belopotok—Costișa sau Monteoru târziu⁵³. Mai mult decît atât, la Trușești — Movila din șesul Jijiei, resturile așezării Noua de acolo sînt precedate chiar de două depuneri succesive (1—2) aparținînd etapei imediat anterioare acestei culturi⁵⁴.

Din aceeași vreme datează și așezarea de la Gîrbovăț—Zahareasca, raionul Tecuci, cercetată printr-un sondaj efectuat în 1960 și 1961 unde au fost identificate două nivele de locuire (1—2), corespunzătoare, eventual, depunerilor respective, 1—2, de la Trușești — Movila din șesul Jijiei⁵⁵. De asemenea, etapei premergătoare culturii Noua aparține, cel puțin parțial dacă nu chiar integral, așezarea de tip cenușar de la Nicoleni, situată, aproximativ, în centrul Transilvaniei⁵⁶.

În continuare ne vom opri asupra principalelor trăsături ale acestei etape, conform datelor pe care ni le oferă cercetările executate în cele cîteva așezări enumerate aici.

În Moldova, ca și în Transilvania, așezările caracteristice etapei de trecere către cultura Noua sînt de tip cenușar. Spre deosebire de cultura Noua, cenușarele din etapa imediat anterioară acesteia, cel puțin în actualul stadiu al

⁵³ I. Nestor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 131.

⁵⁴ Vezi mai sus nota 8.

⁵⁵ Cf. Adrian C. Florescu și Ștefan Rugină, *Săpă-*

turile arheologice de la Gîrbovăț, în *Materiale*, X, în pregătire.

⁵⁶ Vezi mai sus nota 52.

cunoștințelor noastre se pare că sînt de dimensiuni mai mici, avînd o formă mai bine delimitată, de obicei ovală.

În inventarul lor predomină oasele de animale. Pînă în prezent nu s-au făcut încă studii complete asupra materialului osteologic provenit din aceste stațiuni. Deocamdată, dispunem doar de date preliminare (studii pe fragmente și nu pe indivizi) referitoare la complexul faunistic ce caracterizează cele două nivele de locuire (1—2) de la Gîrbovăț — Zahareasca⁵⁷.

Prezentăm mai jos rezultatele acestor determinări și, pentru posibilitatea de comparare, vom include în același tabel datele în stadiul corespunzător (studii pe fragmente) privind fauna celor trei așezări aparținînd culturii Noua, de la Valea Lupului — Iași, Piatra Neamț — Ciritei și Bîrlad, la care ne-am referit de altfel și cu alt prilej.

Așezarea	Animale domestice (fragmente)					Animale sălbaticie (fragmente) (%)
	Bos taurus (%)	Ovicaprinae (%)	Sus scrofa domesticus (%)	Equus caballus (%)	Canis familiaris (%)	
Valea Lupului — Iași	62,13	18,03	9,37	8,10	0,64	1,75
Piatra Neamț — Ciritei	65,08	7,77	9,84	6,39	1,65	9,18
Bîrlad	53,09	18,99	10,53	14,65	0,23	2,51
Gîrbovăț (nivel 2)	65,74	18,43	8,90	4,50	0,45	1,98
Gîrbovăț (nivel 1)	59,19	24,96	8,93	4,25	0,45	2,22

Datele pe care ni le oferă acest tabel sînt suficient de edificatoare pentru a nu mai necesita alte discuții suplimentare. Ele ilustrează pentru cele două nivele ale așezării de la Gîrbovăț — Zahareasca un complex faunistic cu trăsături absolut identice aceluia caracteristic așezărilor aparținînd culturii Noua.

Ținînd seama de faptul că în inventarul stațiunilor contemporane aceleia de la Gîrbovăț — Zahareasca oasele de animale sînt tot atît de numeroase, pe de o parte și de datele din tabelul de mai sus, pe de altă parte, ni se pare destul de plauzibilă ipoteza că activitatea economică caracteristică etapei premergătoare culturii Noua este orientată cu predilecție spre păstorit, în cadrul căruia cor-nutele mari ar fi deținut un loc preponderent.

★

În general, prin conținutul său, repertoriul ceramic al acestei etape prezintă strînse afinități, sub toate aspectele, cu acela specific culturii Noua. Ca și în cazul acesteia din urmă, constatăm predominarea în proporție identică, a

⁵⁷ Aceste date ne-au fost puse la dispoziție de Sergiu Haimovici, care se ocupă cu studierea faunei din așezarea de la Gîrbovăț-Zahareasca.

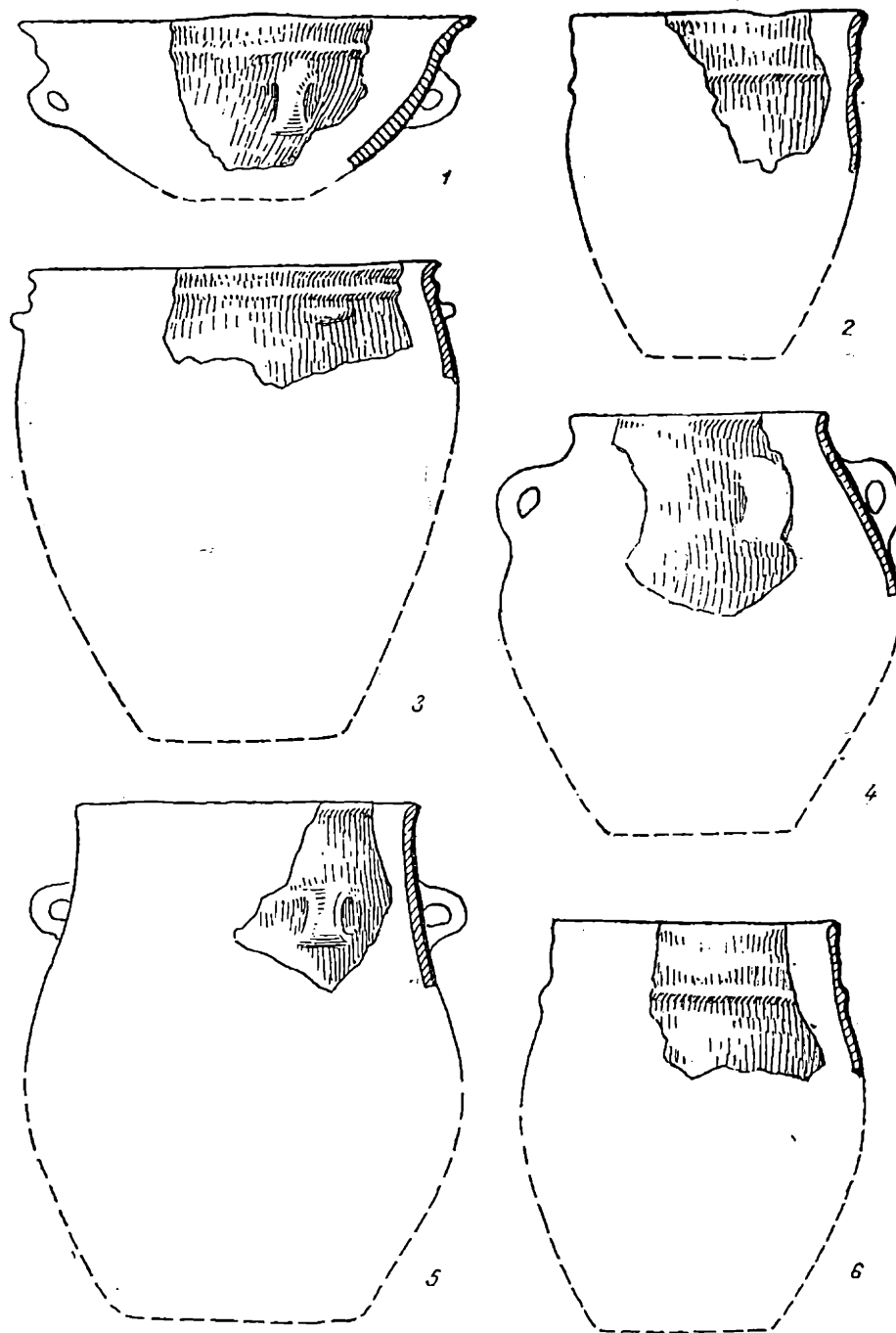

Fig. 14. — Forme comune repertoriului ceramic al grupului cultural Noua (circa 1/4 m. nat.); 1, 3, 5 — Gîrbovăț; 2 — Andrieșeni; 4, 6 — Trușești — Movila din șesul Jijiei. 1, 3-6 — etapa de formare a grupului Noua (Noua I); 2 — etapa de definitivare a grupului Noua (Noua II).

tipului de vas în formă de sac, avînd același caracter eterogen, atît în ceea ce privește forma, cît și tehnica de prelucrare a pastei, decorat cu brîu în relief, adesea simplu, mai rar crestat sau alveolat sau cu șiruri de găuri complete sau incomplete dispuse sub margine (fig. 5/6).

Nu ne vom opri asupra categoriei străchinilor, unde nu avem de făcut observații esențiale, ci vom da o atenție mai deosebită ceramicii din pastă fină. În inventarul așezărilor aparținînd etapei imediat anterioare culturii Noua, întîlnim relativ rar torți cu buton sau creastă, într-un stadiu mai mult sau mai puțin incipient de dezvoltare, provenind de la diverse tipuri de cești (fig. 25/9, 12). Un asemenea fapt apare mai evident la Gîrbovăț—Zahareasca și Trușești—Movila din șesul Jijiei (1—2)⁵⁸ în Moldova și la Nicoleni⁵⁹ în Transilvania. În stațiunea corespunzătoare nivelului inferior (1) de la Cavadinești apare un fragment de ceașcă, din pastă bună, cu toartă, trasă de sub marginea vasului, prevăzută cu buton ușor prelungit, avînd secțiunea transversală rectangulară⁶⁰ (fig. 25/13). Prin particularitatea sa, acest ciob amintește un vas (descoperit întîmplător în raionul Vaslui încă din perioada dintre cele două războaie mondiale și aflat actualmente în colecțiile Muzeului de istorie a Moldovei din Iași) prevăzut cu o toartă absolut identică aceleia de la Cavadinești și decorat cu motive unghiulare constînd din cîte două linii paralele adînc incizate cu interspațiul dintre ele hașurat⁶¹ (fig. 15). El a fost datat, de altfel, de M. Petrescu-Dîmbovița în etapa imediat anterioară culturii Noua⁶². Descoperirea de la Cavadinești (1), pe lîngă faptul că aduce o confirmare în sensul acestei datări, precizează, în același timp, contextul arheologic căruia i-ar putea fi atribuit, eventual, vasul respectiv.

În complexul ceramic al etapei de care ne ocupăm aici, prezintă un deosebit interes și alte elemente.

Astfel, atît la Cavadinești (1), cît și la Gîrbovăț—Zahareasca (1—2), în sudul Moldovei, apar fragmente provenind de la cești cu una sau două torți, în bandă trasă din buza vasului și suprainălțate, lățite către zona mediană (fig. 16/3). Deseori, cioburile din această categorie sînt prevăzute cu motive incizate, constînd din ghirlande, triunghiuri cu cîmpul hașurat sau spirale, elemente caracteristice ultimei etape de evoluție a culturii Monteoru⁶³ (fig. 16 și 17/5, 7).

Fig. 15. — Vas de factură Belopotok-Costișă tirzie (circa 1/3 m. nat.).

⁵⁸ Cf. M. Petrescu-Dîmbovița, *art. cit.*, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 33; Adrian C. Florescu, *art. cit.*, în *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 22; idem, *art. cit.*, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 172.

⁵⁹ Zoltan Szekely, *art. cit.*, în *Materiale*, VII, fig. 11/2—4.

⁶⁰ Cf. I. T. Dragomir, *art. cit.*, în *Materiale*, VI, fig. 5/3.

⁶¹ Col. Muzeului de istorie a Moldovei din Iași. Acest vas provine probabil din inventarul unui mormînt; nu s-a putut stabili cu exactitate localitatea în raza căreia a fost descoperit.

⁶² Cf. M. Petrescu-Dîmbovița, *art. cit.*, în *SCIV*, IV, 3—4, 1953, p. 454.

⁶³ Pentru cultura Monteoru, vezi I. Nestor în *Istoria Romniei*, I, 1960, p. 102 și urm.

În așezările de la Trușești — Movila din șesul Jijiei (1—2)⁶⁴ Corlăteni — Pe țarină (1)⁶⁵ și la Valea Lupului — Iași (1)⁶⁶, situate în nordul Moldovei, sînt documentate fragmente ceramice, din pastă bună sau fină, prevăzute cu motive constînd din triunghiuri sau linii paralele cu interspațiul hașurat, realizate

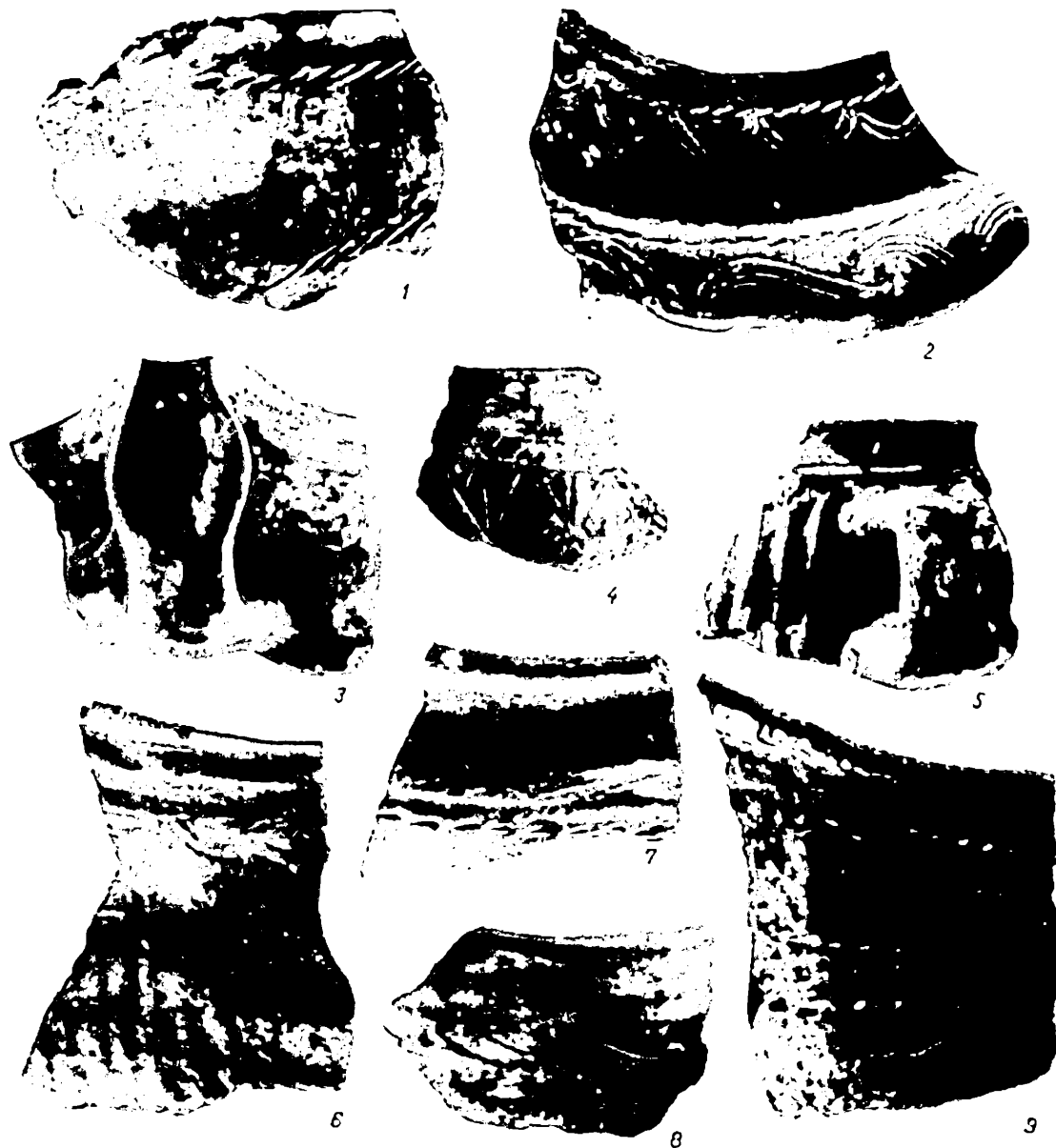

Fig. 16. — Fragmente ceramice de factură Monteoru Hirzie, provenind din așezarea de tip cenușar de la Gîrbovăț (circa 2/3 m. natl).

⁶⁴ Cf. M. Petrescu-Dîmbovița, *art. cit.*, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 35 și fig. 21/2; 22/2—5. Adrian C. Florescu, *art. cit.*, în *SCIV*, p. 23 și fig. 16/1—5, 7—10.

⁶⁵ Cf. I. Nestor, *art. cit.*, în *SCIV*, III, 1952, p. 99 și urm. și fig. 5.

⁶⁶ M. Dinu, *art. cit.*, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, fig. 10/1—3.

prin incizii sau împunsături, precum și triunghiuri imprimare (fig. 17/1—4, 6, 9, 10, 12—15). Asemenea elemente sînt legate de formele clasice Belopotok-Costișa, cultură care, așa după cum par să o dovedească cercetările din ultimii ani, a inclus în aria sa de răspîndire această parte a teritoriului țării noastre în perioada corespunzătoare fazelor timpurii și mijlocii ale epocii bronzului⁶⁷.

Un fenomen similar aceluia semnalat în stațiunile din sudul și nordul Moldovei îl întîlnim și în așezarea corespunzătoare de la Nicoleni, din Transilvania. Aici, într-un mediu esențial transformat în sensul culturii Noua, apar cîteva fragmente ceramice legate, de data aceasta prin factura lor, de formele clasice Wietenberg⁶⁸ (fig. 17/8, 11).

★

De o importanță egală cu cea a ceramicii, pentru caracterizarea inventarului așezărilor din etapa imediat anterioară culturii Noua, sînt uneltele. Din acest punct de vedere remarcăm aceeași abundență a uneltelor din os, lucrate într-o manieră absolut identică aceleia întîlnite în cultura Noua, în cadrul cărora omoplatul crestă este tot atît de frecvent (fig. 19/8).

★

Așadar, prin tip de așezare, structură economică, complex ceramic și unelte, această etapă este legată de cultura Noua. Ceea ce o deosebește de aceasta din urmă este prezența în repertoriul său ceramic, într-un număr foarte redus de altfel, a elementelor decorative specifice culturilor clasice ale bronzului, care o preced imediat în regiunea respectivă : elemente Monteoru, în sudul Moldovei, Belopotok-Costișa, în nordul aceleiași provincii, și Wietenberg, în Transilvania.

Afinitățile strînse între această etapă și cultura Noua, pe de o parte, și prezența elementelor decorative Monteoru, Belopotok-Costișa și Wietenberg pe de altă parte, o definesc drept etapa de legătură dintre culturile clasice ale bronzului din spațiul respectiv și grupul cultural care încheie aici epoca bronzului. Limita sa cronologică inferioară se confundă cu începuturile procesului de sinteză, de care se leagă apariția unei culturi oarecum uniforme, *cultura Noua*.

Este foarte important de știut în ce măsură poate fi vorba de nașterea acestui fenomen din însăși evoluția firească și totodată convergentă a celor trei culturi clasice ale bronzului : Monteoru, Belopotok-Costișa și Wietenberg. Dar, în același timp, este tot atît de necesară precizarea cauzelor care au determinat la sfîrșitul bronzului mijlociu, în ariile respective, părăsirea vechilor așezări și a vieții sedentare cu o economie bazată pe agricultura primitivă, pentru a adopta, în schimb, un alt mod de viață, cu o structură economică esențial

⁶⁷ În legătură cu această cultură, vezi I. Nestor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 102 și pl. IX, privind răspîndirea ei în Moldova; Alex. Vulpe și Mihai Zamosteanu, *Săpăturile de la Costișa*, în *Materiale*, VIII,

p. 309 și urm.; Leon Kozłowski, *Epoka brązu w Polsce*, 1928, p. 53 și urm. și pl. V.

⁶⁸ Zoltán Székely, *art. cit.*, în *Materiale*, VII, p. 188 și fig. 11/1, 5.

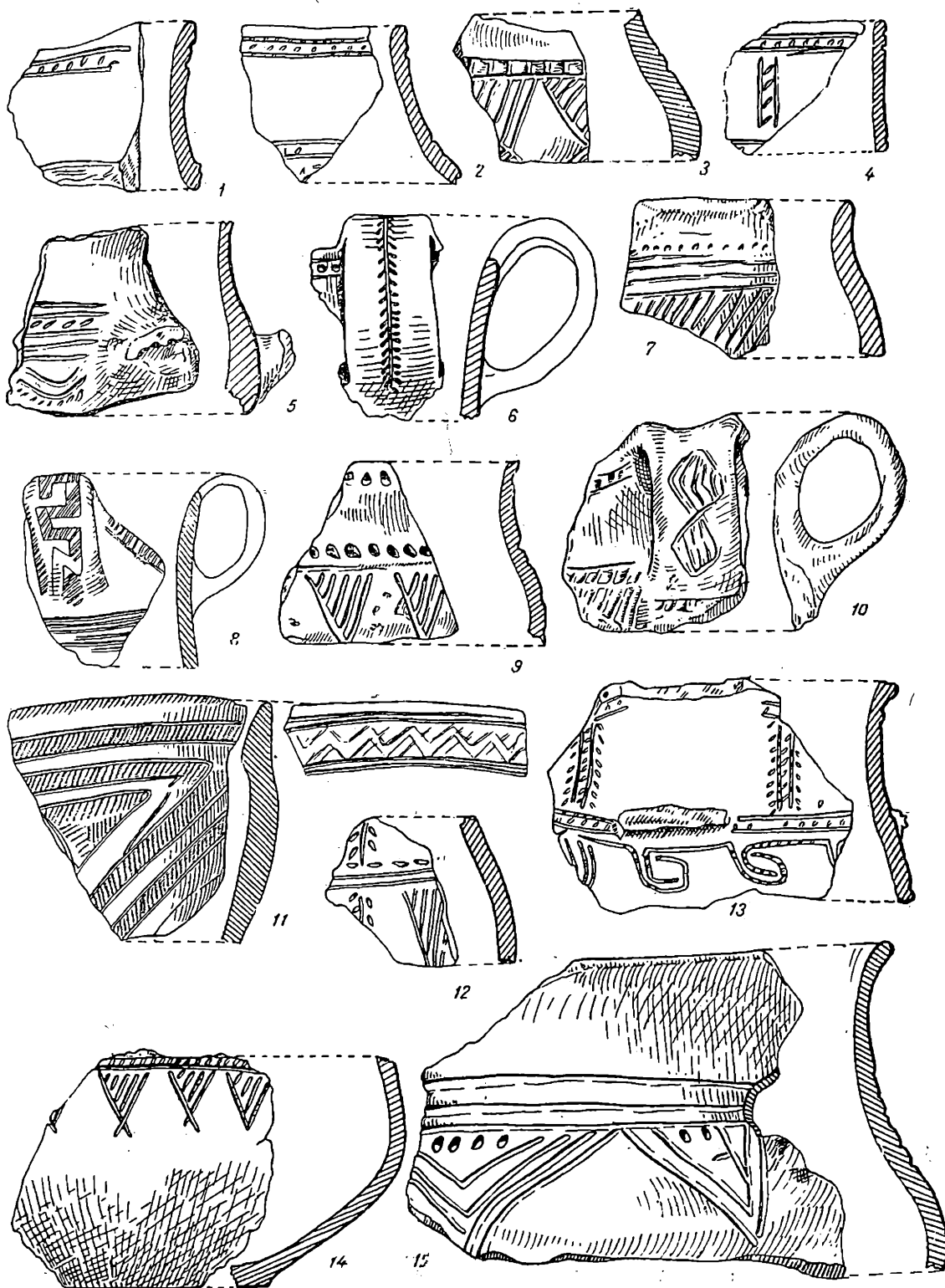

Fig. 17. — Fragmente ceramice de factură târzie Monteoru (5, 7), Belopotok-Costișa (1-4, 6, 9, 10, 12-15) și Wietenberg (8, 11) din etapa de formare a grupului Noua (Noua I): 1-2 — Trușești—Movila din șesul Jiitei, niv. 1-2 (după M. Petrescu-Dîmbovița); 3, 9, 10, 15 — Corlăteni, niv. 1 (după I. Nestor); 12 — Valea Lupului — Iași (după M. Dinu); 8, 11 — Nicoleni (după Z. Szekely); circa 1/2 m. nat.

diferită. De asemenea, nu pare a fi lipsit de semnificație nici faptul că, spre sfârșitul existențelor, unele așezări aparținând culturilor clasice ale bronzului (ca aceea de la Sărata Monteoru, de exemplu) sînt puternic fortificate⁶⁰.

Evident că rezolvarea definitivă a acestor probleme depășește încă actualul stadiu al cunoștințelor noastre. Totuși, trebuie avute în vedere și o serie de fapte care au început să se contureze mai bine, îndeosebi prin cercetările din ultimii ani.

Referindu-ne mai sus la uneltele întîlnite în inventarul culturii Noua, am atras atenția asupra cîtorva care, prin factura lor, ar indica unele afinități cu regiunile răsăritene. În aceeași ordine de idei, relevăm, că, din datele de care dispunem pînă în prezent, unul dintre elementele fundamentale, care definește atît conținutul culturii Noua cît și pe acela al etapei premergătoare acesteia, *omoplatul crestă*, este cu totul străin de specificul culturilor clasice ale bronzului de pe teritoriul țării noastre. În schimb, această unealtă se întîlnește dincolo de Niprul inferior, în culturile bronzului tîrziu nord-pontic, pînă în Crimeea răsăriteană⁷⁰ și regiunea Mării de Azov⁷¹. Apariția sa la sfârșitul epocii bronzului pe teritoriul țării noastre, fără a cunoaște aici o tradiție mai veche, pe de o parte, și răspîndirea sa în regiunea nord-pontică, pe de altă parte, sînt fapte care ne determină să înclinăm pentru originea răsăriteană a acestui element.

Din așezarea corespunzătoare nivelului inferior (1) de la Cavadinești provine, printre altele, și un cosor din falcă de animal, prevăzut la bază cu o perforație rectangulară⁷². Maniera foarte îngrijită în care este lucrat ne face să credem că reprezintă o copie mai mult sau mai puțin fidelă după un exemplar de bronz legat tipologic de cosoarele descoperite în cunoscutul depozit de la Sosnovaia Maza, sincronizat de O. A. Krivțova-Grakova cu o etapă mai tîrzie a culturii Sruby din regiunea Volgăi⁷³. Spre deosebire de acestea din urmă, exemplarul de la Cavadinești are tăișul curbat. Mai apropiat, sub aspectul tipologic, este cosorul de bronz de la Iagodnoe, pe Volga mijlocie, provenind din inventarul unui mormînt tumular aparținînd etapei Hvalinsk a culturii Sruby⁷⁴. În tot cazul, modelul de bronz al cosorului de la Cavadinești pare să fi fost mai evoluat, situîndu-se, în seria tipologică, după acela de la Iagodnoe (fig. 18).

Între uneltele de os descoperite în așezările corespunzătoare celor două nivele (1—2) de la Gîrbovăț — Zahareasca, o grupă relativ numeroasă o formează „secerile”-*tupik* din falcă de animal, unele dintre ele lucrate într-o manieră destul de rudimentară (fig. 19/2—4, 7). Secerile de acest tip, pe lîngă

⁶⁰ În legătură cu aceste probleme, vezi I. Nestor, în *Istoria Romniei*, I, 1960, p. 103 și urm.

⁷⁰ I. T. Kruglikova, *Исследование сельской керамики европейского Боспора*, în *СА*, I, 1958, p. 22, fig. 4; informații verbale în acest sens le datorăm și lui A. I. Terenojkin, V. A. Ilinskaia și I. M. Leskov de la Institutul de arheologie din Kiev.

⁷¹ Cf. K. F. Smirnov, *Курганы близ м. Великова Токмака*, în *АрхР*, VIII, 1960, p. 176 și fig. 127/9.

⁷² Cf. I. T. Dragomir, *art. cit.*, în *Materiale*, VII, p. 151 și urm. și fig. 2/9.

⁷³ Vezi O. A. Krivțova-Grakova, *op. cit.*, în *МИА* 46, p. 62 și fig. 14/7. Pentru depozitul de obiecte de bronz de la Sosnovaia Maza vezi și A. M. Tallgren, *La Pontide préscythique après l'introduction des métaux*, în *ESA*, II, 1926, p. 154 și fig. 88/4—5.

⁷⁴ Cf. N. I. Merpert, *Курганы эпохи бронзы у селó Ягодного*, în *КС*, XLIX, 1952, p. 37—40 și fig. 10/1; idem, *Материалы по археологии среднего Запале-сья*, în *МИА*, 42, 1954, p. 47—48, sl. 72 și urm. precum și fig. 3/6.

faptul că abundă în inventarul așezărilor din grupul cultural Sabatinovka⁷⁵, imprimă o notă caracteristică inventarului stațiunilor din perioada corespunzătoare culturii Noua de pe teritoriul R.S.S. Moldovenești⁷⁶. De asemenea, ele cunosc o largă răspândire în cadrul așezărilor aparținând culturii Sruby din

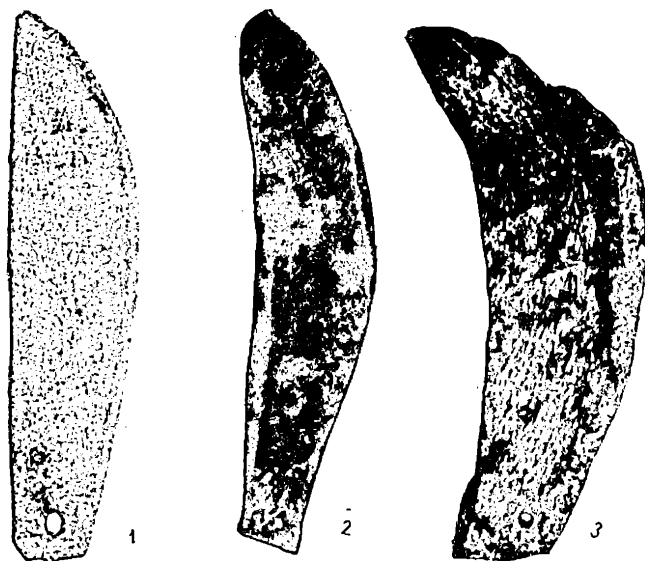

Fig. 18. — Cosoare de bronz (1—2) și de os (3): 1— Sosnovaia Maza (după A. M. Tallgren); 2 — Iagodnoe-Volga inf. (după N. I. Merpert); 3 — Cavadinești, niv. 1; circa 2/3 m. năt.

regiunea nord-pontică și de pe Volga, fiind tot atât de comune culturilor bronzului târziu din sud-vestul Siberiei⁷⁷.

Tot de la Gîrbovăț — Zahareasca mai cităm o seceră din maxilar de porc, lucrată într-o manieră mai îngrijită, care ar putea fi comparată, eventual, cu unele exemplare de bronz, avînd lama lată și vîrfurile rotunjite, cunoscute pe Volga și Niprul inferior în perioada târzie a epocii bronzului⁷⁸, cu deosebirea că acestea din urmă au partea inferioară mult subțiată și terminată într-un mic cîrlig (fig. 19/1).

Din aceeași așezare din sudul Moldovei, mai provin și cîteva vîrfuri de săgeată de os, avînd corpul aproape cilindric și capul conic, goale în interior (fig. 20/1, 3, 5, 7). Unele dintre ele, aflate probabil într-un anumit stadiu de prelucrare, au corpul fațetat, de formă prismatică. Vîrfurile de săgeată de acest tip ar putea fi comparate cu unele exemplare, de asemenea de os, descoperite în așezările de la Ușkalka⁷⁹ și Peresadovka⁸⁰, aparținînd grupului Sabatinovka⁸¹. Cea mai bună replică însă pentru vîrfurile de săgeată de la Gîrbovăț — Zahareasca o găsim în inventarul mormintelor tumulare, aparținînd etapei Hvalinsk a culturii Sruby de la Cerebaevo, pe Volga⁸² (fig. 21/2—5). Tot din grupa vîrfurilor de săgeată mai face parte și tipul de formă triunghiulară, cu baza

⁷⁵ În legătură cu aceasta, vezi D. I. Teleghin, *Путания видности хронологи памятнок півньої бронзи низнього Подніпров'я*, în *Арх*, XII, 1961, p. 8; A. V. Dobrovolski, *art. cit.*, în *АрхР*, IV, 1952, pl. II, 12.

⁷⁶ Cf. A. I. Meliukova, *art. cit.*, în *MIA*, 96, p. 29 și fig. 8/1—2; 11/7, 11.

⁷⁷ Cf. M. P. Griaznov, *К вопросу о культуре эпохи поздней бронзы в Сибири*, în *КС*, 64, 1956, p. 40 și fig. 14/8—10. De asemenea, informații verbale în acest sens le datorăm lui A. I. Terenojkin și A. I. Meliukova.

⁷⁸ Vezi de exemplu, la O. A. Krivțova-Grakova, *op. cit.*, în *MIA*, 46, fig. 14/10—11 sau 32/8—9.

⁷⁹ D. I. Teleghin, *art. cit.*, în *Арх*, XII, fig. 3/13.

⁸⁰ Vezi N. N. Pogrebova, *art. cit.*, în *SA*, 4, 1960, fig. 6/13.

⁸¹ A. I. Terenojkin, *Предскифский период на Днепровском правобережье*, Kiev, 1961, fig. 71, 20.

⁸² Cf. I. V. Snițin, *Археологические работы в зоне строительства Сталинградской ГЭС*, în *КС*, L, 1953, p. 82 și urm. și fig. 35/2.

Fig. 19. — Secere de os (1), „seceri”-*lupik* din falcă de animal (2-4, 7), omoplat crestat (8) și alte obiecte din os (5-6, 9) din așezarea de tip „zolniki” de la Girbovăț, aparținând etapei de formare a grupului cultural Noua (Noua I), 1 — circa 1/2 m. nat.; 2-9 — circa 1/3 m. nat.

mult scobită și secțiunea transversală romboidală (fig. 20/6), care prezintă de asemenea analogii răsăritene⁸³.

Nu pot fi trecute cu vederea nici lopățelele din os găsite la Gîrbovăț — Zahareasca, cu prilejul săpăturilor din 1960 (fig. 20/8, 9). Una dintre ele este întrutotul identică, din punct de vedere al formei și dimensiunilor chiar, cu un exemplar descoperit în așezarea de la Hriașcevska, din regiunea Volgăi mijlocii, aparținînd etapei Hvalinsk a culturii Sruby⁸⁴ (fig. 21/1).

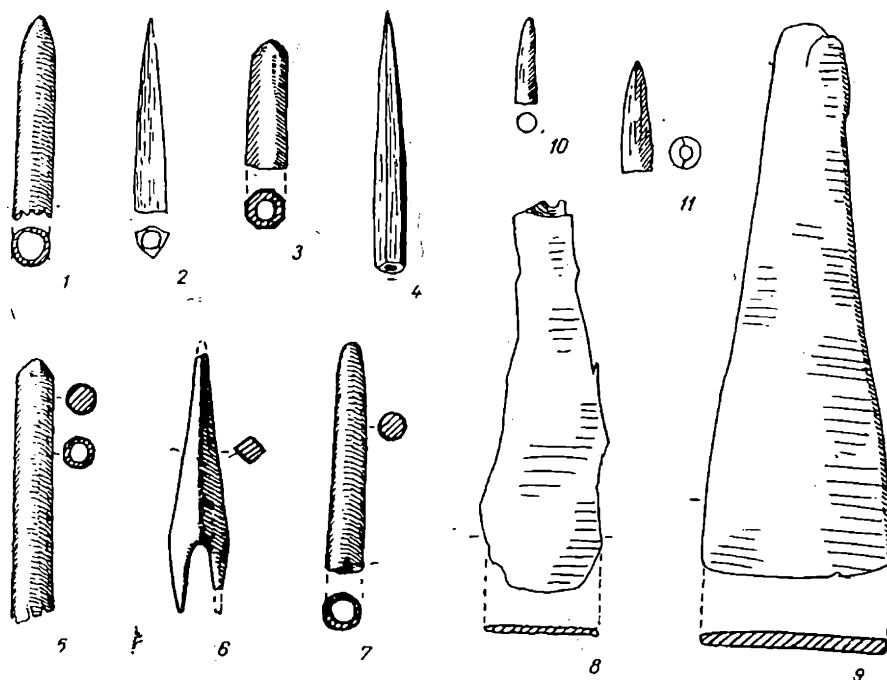

Fig. 20. — Virfuri de săgeată de diferite tipuri (1-7, 10-11) și lopățele (8, 9), din os (circa 3/4 m. nat.): 1, 3, 5-9 — Gîrbovăț; 2 — Peresadovka I (după N. N. Pogrebova); 4 — Uškalka (după D. I. Telegin); 10 — Malaia Țimbalka (după A. I. Terenojkin); 11 — Sabatinovka (după A. I. Terenojkin).

La acestea se mai adaugă și unele observații în ceea ce privește ceramica.

Din același nivel al așezării de la Cavadinești, în care s-a găsit cosorul de os amintit mai sus, provine și un fragment de vas, de formă probabil bi-tronconică, din pastă neagră, de calitate bună, avînd suprafața exterioară aproape mată, decorat cu motive adînc incizate în „fanioane încrucișate”⁸⁵ (fig. 24/1). Dată fiind particularitatea acestui motiv, înclinăm să-l comparăm, mai curînd, cu unele elemente decorative, oarecum înrudite, de pe vasele din

⁸³ I. V. Sinițin, *Археологические работы в зоне строительства Сталинградской ГЭС*, în *КС*, L, p. 82, și urm.; cf. M. P. Griaznov, *art. cit.*, în *КС*, 64, 1956, p. 40 și fig. 14/7; I. V. Sinițin, *Поселения эпохи бронзы степных районов Заволжья*, în *СА*, XI, 1949, p. 215 și fig. 25; O. A. Krivțova-Grakova, *op. cit.*, în *MIA*, 21, fig. 14/15.

⁸⁴ Cf. N. I. Merpert, *Археологические памятники у села Хрицевоки*, în *КС*, L, 1953, p. 51 și urm. și fig. 21/7.

⁸⁵ Cf. I. T. Dragomir, *art. cit.*, în *Materiale*, VII, fig. 3/7. De asemenea, unele detalii privind condițiile de găsimă ale acestui fragment ceramic le datorăm informațiilor verbale de la I. T. Dragomir.

inventarul mormintelor Sruby documentate în regiunea Donului mijlociu⁸⁶ sau a Mării de Azov⁸⁷.

De asemenea, din așezarea de la Gîrbovăț — Zahareasca, semnalăm un fragment ceramic din pastă neagră cu luciu, decorat cu motive adînc incizate, constînd din linii în zigzag încrucișate, care realizează astfel un șir de romburi mai mult sau mai puțin regulate, legate între ele (fig. 24/5). Motive absolut identice sînt cunoscute destul de frecvent în culturile bronzului tîrziu din regiunea nord-pontică⁸⁸.

★

Pe baza analogiilor arătate, toate aceste elemente vădesc o anumită factură răsăriteană. Subliniem faptul că apariția lor pentru prima oară pe teritoriul de nord-est al țării noastre are loc o dată cu etapa corespunzătoare aici a procesului de dislocare și de transformare radicală a culturilor clasice ale bronzului din spațiul respectiv.

Prezența acestor resturi de cultură materială în inventarul așezărilor, constantă (cum e cazul omoplatului crestat) și uneori destul de intensă și variată (ca la Gîrbovăț — Zahareasca), nu poate fi atribuită unor simple relații de schimb intertribale. Menționăm că recent, studiind scheletele provenind din necropola Noua de la Trușești — Țuguieta, precum și din altele corespunzătoare de pe teritoriul Moldovei, Olga Necrasov și Maria Cristescu au sesizat existența unor afinități destul de pronunțate între structura antropologică a acestora și aceea a triburilor Sruby din regiunea nord-pontică⁸⁹.

Departate de a avea un caracter absolut întîmplător, aceste fapte credem că reprezintă, în ansamblul lor, ilustrarea unui fenomen cu o semnificație mai profundă. În mod firesc, ele ne impun să avem în vedere evenimentele petrecute la sfîrșitul epocii bronzului în regiunea nord-pontică, relevate cu ani în urmă de către O. A. Krivțova-Grakova.

★

Către mijlocul mileniului al II-lea î.e.n., în regiunea corespunzătoare cursului median al Volgăi se cristalizase deja, în formele sale definitive, cultura Sruby, legată genetic de cultura Poltavka, pe care o succede imediat⁹⁰.

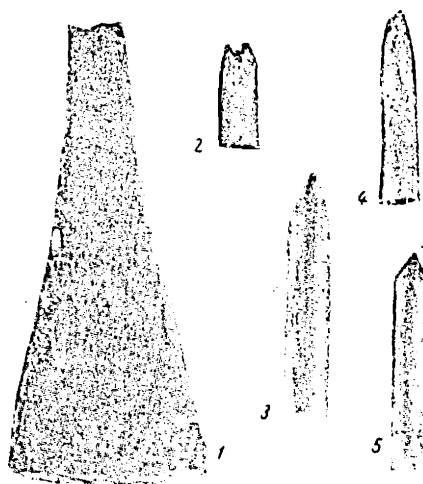

Fig. 21. — Lopătică (1) și vîrfuri de săgeată din os (2-5) din etapa Hvalinsk a culturii Sruby de pe Volga. 1 — Hriașcevkî (după N. I. Merpert); 2 — 5 — Cerebaevo (după I. V. Sinițin). 1 — circa 2/3 m. nat.; 2-5 — circa 3/4 m. nat.

⁸⁶ O. A. Krivțova-Grakova, *op. cit.*, în *MIA*, 46, fig. 17/1.

⁸⁷ M. I. Viazmitina, V. A. Ilinskaia, E. F. Pokrovskia, A. I. Terenojkin și G. T. Kovpanenko, *Курганы біля с. Ново-Пилипівки і радгоспу „Аккермень”*, în *АрхП*, VIII, 1960, p. 34 și fig. 14/2.

⁸⁸ Vezi de exemplu I. T. Kruglikova, *Поселения эпохи поздней бронзы и раннего железа в восточном Крыму*, în *SA*, XXIV, 1955, fig. 8/8.

⁸⁹ Cf. Olga Necrasov și Maria Cristescu, *Studiul antropologic al schelelelor din necropola de la Trușești aparținînd culturii Noua*, comunicare ținută la Conferința națională de arheologie de la București din mai 1961.

⁹⁰ Cf. O. A. Krivțova-Grakova, *op. cit.*, în *MIA*, 46, p. 26 și urm. și harta de la sfîrșitul volumului.

La începutul celei de-a doua jumătăți a mileniului II î.e.n. începe deplasarea masivă și relativ lentă a purtătorilor culturii Sruby dinspre Volga-Don către Nistru. Afectînd un spațiu imens, cuprinzînd bazinul Donuțului și întreaga regiune nord-pontică, inclusiv Crimeea, această migrațiune cauzează o serie de profunde transformări, aici, sub aspectul cultural și etnic. Una dintre principalele sale consecințe a constituit-o dislocarea culturii catacombelor, răspîndită în aria respectivă în perioada corespunzătoare bronzului mijlociu, din formele sale proprii, și nașterea unor grupuri culturale noi. Astfel, la începutul ultimului pătrar al mileniului II î.e.n. se conturează, în întreaga regiune nord-pontică pînă departe spre stepele Volgăi, un complex cultural care poartă o puternică amprentă a noilor veniți, *triburile Sruby*⁹¹.

Referindu-se la grupul Sabatinovka, cercetătoarea sovietică nu ezită cîtuși de puțin să-l caracterizeze drept una dintre etapele culturii materiale a triburilor Sruby din regiunea nord-vest-pontică⁹².

★

Teza Olgăi A. Krivțova-Grakova ni se pare, în ceea ce ne privește, destul de sugestivă. N-ar fi exclus ca puternica migrațiune a triburilor Sruby, avînd în vedere radicalele restructurări etnico-culturale cauzate de aceasta pe o arie atît de întinsă, să fi afectat parțial, cu ultimele sale prelungiri, și teritoriul țării noastre. Faptul pare cu atît mai verosimil, cu cît în ultimii ani, prin descoperirea de la Grădiștea, raionul Cimișlia (R.S.S. Moldovenească), pe Cogîlnicul superior, aria de răspîndire a mormintelor Sruby a fost extinsă spre vest, dincoace de Nistru⁹³. Reținem, ca un amănunt important, faptul că locul acestei descoperiri funerare, datînd după toate probabilitățile dintr-o perioadă corespunzătoare grupului cultural Sabatinovka⁹⁴, se află la numai circa 40 km, în linie dreaptă, est de Prut, aproximativ în direcția orașelor Vaslui și Huși.

O asemenea ipoteză pune desigur problema culturii Noua într-o altă lumină, implicînd, firește, participarea oarecum activă a unei componente răsăritene la geneza grupului respectiv. Astfel, prezența elementelor de factură răsăriteană în inventarul așezărilor aparținînd atît culturii Noua propriu-zise cît și etapei imediat anterioare acesteia ar fi întru totul justificată.

★

Din cîte s-au văzut pînă aici au reieșit afinitățile dintre grupurile culturale Noua și Sabatinovka. De aceea găsim necesar, în limita informațiilor de care dispunem, să facem cîteva observații asupra acestui din urmă grup.

⁹¹ Cf. O. A. Krivțova-Grakova, *op. cit.* în *MIA*, p. 157 și urm.

⁹² *Ibidem*, p. 122 și urm.

⁹³ T. G. Obaldueva, *Курганы эпохи бронзы на р. Когильник*, în *Izvestia*, 5(25), 1955, p. 44 și urm. De asemenea, morminte Sruby au mai fost descoperite pe teritoriul R.S.S. Moldovenești la Sarata (cf.

T. D. Zlatkovskaia, *К вопросу об этногенезе фракийских племен*, în *SE*, 6, 1961, p. 24).

⁹⁴ Conform unei discuții purtate cu A. I. Meliukova, această descoperire ar putea să dateze chiar dintr-o perioadă imediat anterioară grupului Sabatinovka.

După O. A. Krivțova-Grakova, etapa corespunzătoare primelor manifestări cultural-materiale a triburilor Sruby în regiunea nord-vest-pontică o constituie cultura Belozerka căreia îi succede imediat grupul Sabatinovka⁹⁵.

În perioada în care cunoscuta cercetătoare sovietică emitea această ipoteză se baza exclusiv pe criterii de ordin tipologic, neavînd atunci la dispoziție și o confirmare stratigrafică. Ulterior, prin săpăturile de la Ușkalka, pe Niprul inferior, executate de către V. A. Ilinskaia și D. I. Teleghin, s-a dovedit, de data aceasta stratigrafic, că grupul Sabatinovka este anterior culturii Belozerka⁹⁶. Astfel, aceste descoperiri au permis, cu toată certitudinea, încadrarea grupului cultural Sabatinovka în perioada finală propriu-zisă a epocii bronzului din regiunea nord-vest-pontică.

Cercetînd materialul arheologic provenind din așezarea de la Sabatinovka, pe Bugul mijlociu, ne atrage atenția, în primul rînd, un ac de bronz avînd capătul rulat în bucle multiple și partea superioară înfășurată, *Schleifennadel*⁹⁷ (fig. 22/1). Două exemplare din aceeași categorie tipologică s-au găsit în așezarea aparținînd etapei imediat anterioare culturii Noua, de la Gîrbovăț — Zahareasca (fig. 22/2, 3). Este vorba de așa-numitele ace de *tip cipriot*, larg răspîndite în Europa centrală pînă în sudul Germaniei încă din perioada timpurie a epocii bronzului⁹⁸. Ele lipsesc însă cu desăvîrșire din complexe aparținînd etapelor tîrzii ale bronzului atît de pe teritoriul țării noastre, cît și din centrul Europei.

Deși nu este locul să discutăm aici problema încadrării celor două grupuri culturale, Noua și Sabatinovka, menționăm totuși că prezența acestui element — atît la Gîrbovăț — Zahareasca, cît și în așezarea eponimă din regiunea nord-vest-pontică — contribuie la coborîrea limitei cronologice inferioare a complexelor de unde provine.

Dar la Sabatinovka s-au găsit însă și cîteva fragmente ceramice, decorate cu valuri mărunte și multiple. Acest element decorativ este caracteristic îndeosebi grupei vestice a culturii catacombelor, documentată în regiunea nord-vest-pontică în perioada corespunzătoare bronzului mijlociu, care precede aici, de altfel, cultura Sabatinovka⁹⁹.

De asemenea, aceleași reminiscențe, legate de formele clasice ale culturii catacombelor, reprezentate printr-un număr restrîns de fragmente ceramice, se întîlnesc și în inventarul așezărilor de la Peresadovka I¹⁰⁰, pe Ingul, afluent al Bugului, și Ușkalka¹⁰¹, aparținînd, de asemenea, grupului Sabatinovka. Referindu-se la elementele în cauză de la Pèresadovka I, N. N. Pogrebova observă însă că ele se apropie de ceramica perioadei mijlocii a epocii bronzului nord-vest-pontic¹⁰². Accentuăm totodată că, atît la Peresadovka I, cît și la

⁹⁵ Cf. O. A. Krivțova-Grakova, *op. cit.*, în *MIA*, 46, p. 118 și urm.

⁹⁶ Cf. D. I. Teleghin, *art. cit.*, în *Arh*, XII, 1961, p. 4 și urm.

⁹⁷ Cf. V. A. Dobrovolski, *art. cit.*, în *ArhP*, IV, pl. II/17.

⁹⁸ În legătură cu aceasta, vezi Hans-Jürgen Hundt, *Beziehungen der „Straubinger“ Kultur zu dem Frühbronzezeitkulturen der östlichen benachbarten Räume*, Kommission f. das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit Nitra 1958, Bratislava, 1961, p. 151—152, 155

și harta 6. De asemenea, vezi și Dorin Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, București, 1944, p. 128—129, și fig. 56/1.

⁹⁹ Asupra prezenței acestor elemente în așezarea de la Sabatinovka ni s-a atras atenția de către A. I. Meliukova.

¹⁰⁰ N. N. Pogrebova, *art. cit.* în *SA*, 4, 1960, p. 86 și urm. și fig. 6/6, 9—12, 14—15.

¹⁰¹ D. I. Teleghin, *art. cit.*, în *Arh*, XII, p. 6 și fig. 3/11; 4/3, 5.

¹⁰² Cf. N. N. Pogrebova, *loc. cit.*

Uškalka, elementele respective apar în ambianța unui mediu legat întru totul, prin trăsăturile sale fundamentale, de specificul grupului cultural Sabatinovka.

Exemplul celor două așezări amintește un fenomen oarecum asemănător de pe teritoriul țării noastre, în cazul etapei imediat anterioare culturii Noua.

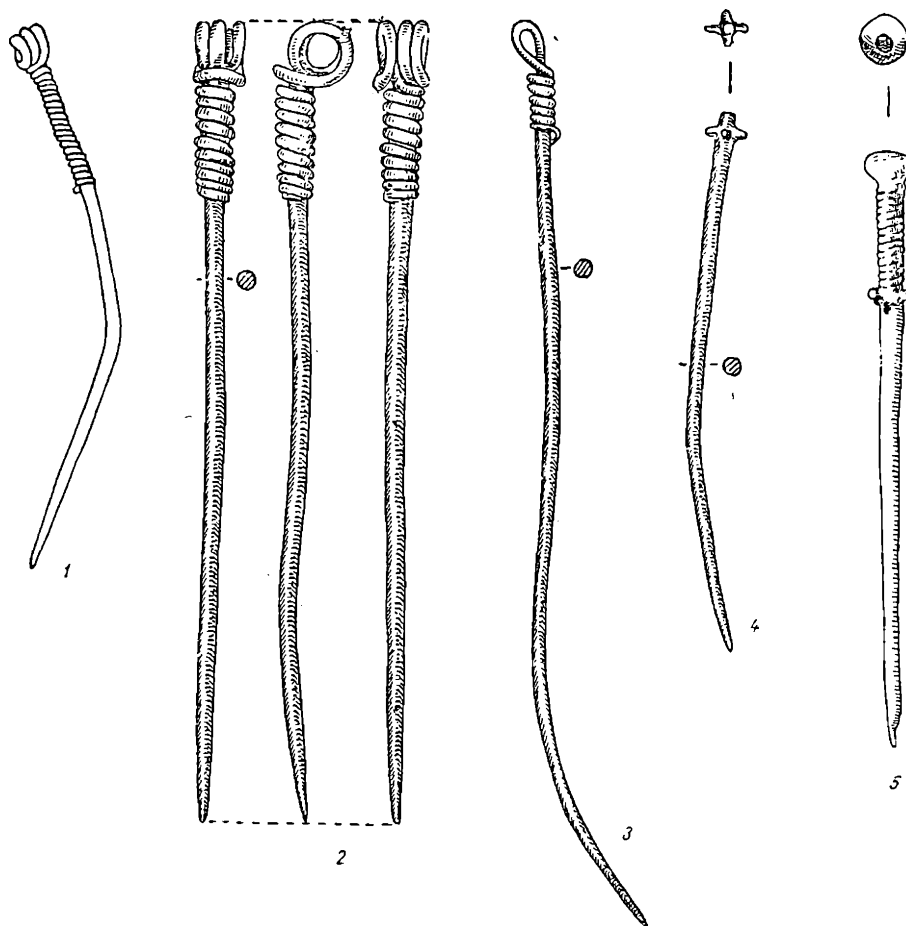

Fig. 22. — Ace de bronz de tip cipriot — *Schleifennadel* (1-3) și cu protuberanțe — *Warzennadel* (4-5): 1—Sabatinovka (după A. V. Dobrovolski); 2-4 — Girbovăț; 5 — Teiuș (după K. Horedt); circa 2/3 m. nat.

El ne sugerează, în același timp, ipoteza existenței în regiunea nord-vest-pontică a unei etape corespunzătoare, care ar face legătura, de data aceasta, între cultura catacombelor și cultura Sabatinovka propriu-zisă.

Ținând seama de aceste fapte, n-ar fi exclus ca la Sabatinovka să fie vorba de două nivele de locuire, a căror delimitare stratigrafică, din motive probabil cu totul obiective, nu a fost posibilă în timpul săpăturilor efectuate acolo. Într-o asemenea ipoteză, nivelului inferior i s-ar putea atribui, eventual, acul de bronz de tip cipriot și fragmentele ceramice de o factură mai veche

la care ne-am referit mai sus. Depunerea respectivă ar fi contemporană, în acest caz, cu așezările de la Ușkalka și Peresadovka I, și corespunzătoare totodată pe teritoriul R.P. Române, etapei imediat anterioare culturii Noua propriu-zisă, ilustrată prin așezările de la Gîrbovăț — Zahareasca, Trușești — Movița din șesul Jijiei (1.—2), Gorlăteni — Pe țarină (1) etc.

Destul de semnificativă în acest sens, ni se pare și situația stratigrafică a așezării de la Ușkalka. Astfel, între depunerea inferioară de aici, cu resturi din vremea unei etape timpurii a grupului Sabatinovka, și cea superioară, aparținând culturii Belozerka, se interpune un strat steril, de aluviune, gros de circa 0,25—0,60 m¹⁰³. Acest hiatus, survenit între perioadele de existență a celor două așezări, desigur că nu poate fi generalizat ca atare pentru întreaga regiune nord-vest-pontică, el avînd un caracter strict local și limitat exclusiv la cazul descoperirii respective. Totuși, el constituie un exemplu care ar indica existența unei anumite perioade de timp între etapa mai timpurie Sabatinovka (într-o altă accepție etapa imediat anterioară culturii Sabatinovka propriu-zisă) și cultura Belozerka. Această perioadă de vreme, care se interpune între durată de existență a celor două așezări de la Ușkalka, ar corespunde ca timp și conținut culturilor Noua, de pe teritoriul țării noastre, și Sabatinovka deplin încheiate din regiunea nord-vest-pontică.

Nu este mai puțin adevărat că unii arheologi sovietici lasă să se întrevadă existența anumitor diferențieri din punct de vedere cronologic în cadrul așezărilor grupului Sabatinovka. Astfel, N. N. Pogrebova se referă la „unele așezări aparținînd etapei timpurii (Ușkalka, Voloșeskoe etc.)” și la altele „din etapa tîrzie” a acestei culturi¹⁰⁴. Desigur că, prin așezări din etapa Sabatinovka-timpurie, avînd în vedere exemplificările făcute în acest sens, N. N. Pogrebova înțelege tocmai pe acelea în inventarul cărora se întîlnesc unele elemente ceramice legate de formele clasice ale culturilor bronzului mijlociu.

Am precizat mai sus că principala trăsătură care deosebește cultura Noua propriu-zisă de etapa care o precede imediat constă din prezența în repertoriul ceramic al acesteia din urmă a unui număr foarte redus de elemente caracteristice culturilor clasice ale bronzului documentate anterior în regiunea respectivă.

În așezările din sudul Moldovei, ca de exemplu la Gîrbovăț — Zahareasca și Cavadinești (1), se întîlnesc fragmente ceramice prevăzute cu motive decorative caracteristice ultimei faze de evoluție a culturii Monteoru¹⁰⁵. Mediul în care apar însă aceste fragmente este deja contaminat cu elemente răsăritene și, totodată, radical transformat în sensul unei noi culturi, fenomen care afectează în egală măsură un spațiu ce depășește cu mult limitele ariei de răspîndire ale culturii Monteoru. Integrarea celor două așezări în aria Monteoru și atribuirea lor acestei culturi ni se pare cu atît mai puțin plauzibilă, cu cît prin aspectul

¹⁰³ Vezi D. I. Teleghin, *art. cit.* în *Arh.*, XII, p. 3—4 și fig. 1.

¹⁰⁴ Cf. N. N. Pogrebova, *art. cit.*, în *SA*, 4, 1960, p. 89.

¹⁰⁵ Numărul acestor elemente este foarte restrîns. La Gîrbovăț, de exemplu, ele reprezintă în repertoriul ceramic un procentaj de-abia de 4—5%, iar la Cavadinești (1) o proporție incomparabil mai mică.

general arheologic care le caracterizează ele sînt detaşate fundamental de formele clasice ale culturii Monteoru.

Evident că aceleaşi observaţii se pot face atît pentru aşezările corespunzătoare din jumătatea de nord a Moldovei (Corlăteni — Pe ţarină (1), Truşeşti — Movila din şesul Jijiei (1—2) etc.), cît şi pentru acelea din Transilvania (Nicoleni). Apariţia elementelor Belopotok-Costişa, în primul caz, şi a aceloră Wietenberg, în cel de-al doilea caz, în ambianţa însă a unui context arheologic absolut identic aceluia caracteristic staţiunilor din sudul Moldovei (Cavadi-neşti (1) şi Gîrbovăţ — Zahareasca), trebuie interpretată în cadrul aceluiaşi fenomen general.

Rezumînd cele expuse pînă aici, este necesar să accentuăm că *etapa imediat anterioară culturii Noua* de pe teritoriul R.P. Romîne îşi are, eventual, un corespondent în regiunea nord-vest-pontică, reprezentat prin faza timpurie a culturii Sabatinovka. Prin conţinutul său, această etapă este esenţial deosebită de culturile clasice ale bronzului care o preced imediat. Comunitatea trăsăturilor fundamentale şi a ariei de răspîndire o leagă strîns de grupul Noua, ea constituind, de fapt, preludiul acestuia.

III

Fenomenul de sinteză culturală, survenit o dată cu începuturile perioadei tîrzii a epocii bronzului pe teritoriul cuprins între bazinul Nistrului superior la nord, Dunărea de Jos la sud, Podişul Transilvaniei la vest şi Niprul inferior la est, a avut un caracter unitar şi intens pe toată această arie de răspîndire.

Anumite fapte, relevate deja, ne-ar permite să întrezărim chiar eventualele cauze care l-au determinat. Dispariţia particularităţilor esenţiale ale culturilor bronzului mijlociu prin cristalizarea rapidă a trăsăturilor specifice noului complex cultural, însoţită de apariţia spontană a unor elemente străine, lipsite de antecedente locale, toate acestea constituie, foarte probabil, reflexul unor frămîntări de caracter etnico-cultural, provocate, după cum ar indica-o datele mai recente, de curenţii pornit dinspre Volga-Don. Ţinînd seama de amploarea şi caracterul evenimentelor petrecute în aceeaşi vreme în regiunile nord-pontice, n-ar fi de loc exclus ca tocmai această componentă răsăriteană să fi jucat un rol hotărîtor în structura fenomenului despre care este vorba.

Într-o asemenea ipoteză, păstoritul, una dintre trăsăturile fundamentale ale noului complex cultural care ia naştere în legătură cu acest proces, ar apărea mai curînd drept forma de viaţă economică cea mai adecvată unei perioade de mari transformări şi de adînci tulburări intertribale.

În desfăşurarea sa, acest fenomen de uniformizare culturală cunoaşte două etape bine definite prin conţinutul lor.

Prima etapă constă din dislocarea şi restructurarea convergentă a culturilor bronzului documentate aici în perioada precedentă. Este etapa în care persistenţa slabă a reminiscentelor legate de formele clasice ale culturilor

bronzului mijlociu din regiunea respectivă (cazul elementelor Monteoru în sudul Moldovei, Belopotok-Costișa în nordul Moldovei etc.), dă o ușoară coloratură, imprimând o notă de particularitate locală, prea diminuată însă pentru a permite o individualizare în acest sens.

Cea de-a doua este etapa de definitivare a fenomenului la care ne referim, caracterizată îndeosebi prin lipsa ultimelor reminiscențe legate de culturile clasice locale ale epocii bronzului.

Prezența sau absența acestor din urmă elemente într-un anumit inventar constituie unul dintre indiciile de bază în atribuirea contextului respectiv primei sau celei de-a doua etape.

★

În perspectiva acestui ansamblu, cultura Noua, în accepția de pînă acum a noțiunii, n-ar constitui altceva decît ilustrarea celei de-a doua etape în regiunea corespunzătoare Transilvaniei, Moldovei, R.S.S. Moldovenești și părții de nord-vest a R.S.S. Ucrainene. Ea ar reprezenta deci ultimul stadiu de evoluție al grupei vestice din cadrul marelui complex cultural care se conturează la sfîrșitul epocii bronzului între Podișul Transilvaniei și Niprul inferior.

În lumina ultimelor ipoteze sugerate de o serie de fapte, subliniate în repetate rînduri, privind geneza și semnificația însăși a complexului cultural în care se încadrează în mod organic grupul Noua, sînt necesare anumite rectificări.

Am văzut că sub aspectul conținutului, cultura Noua propriu-zisă este strîns legată de etapa care o precede imediat. Iar aceasta din urmă, la rîndul său, se detașează fundamental de culturile locale ale bronzului mijlociu. Din acest motiv credem că ar apărea oarecum indicată denumirea de *etapa Prenoua* (eventual *Protonoua*), pentru ceea ce a fost desemnat pînă aici prin conceptul de *etapa imediat anterioară culturii Noua*.

Pe de altă parte, dacă avem în vedere că noțiunile *Prenoua* (*Protonoua*) și *Noua* indică de fapt două etape de evoluție ale aceluiași fenomen, credem că nu am greși totuși acordînd conceptului de *cultura Noua* un sens mai larg. Aceasta ar presupune înglobarea în sfera noțiunii de *cultura Noua* și conținutul a ceea ce se numește *etapa imediat anterioară culturii Noua*. Într-o asemenea accepție, cultura Noua, identificîndu-se integral cu grupa vestică a complexului cultural amintit, ar presupune în evoluția sa cele două etape: etapa de formare (I), constînd din dislocarea și restructurarea în sens comun a vechilor culturi din bronzul mijlociu, și etapa de definitivare (II).

★

Participarea unei componente răsăritene la geneza grupului Noua (ipoteză a cărei verificare necesită încă cercetări pe teren) nu implică totuși minimalizarea rolului culturilor locale ale bronzului mijlociu. Desigur că fondul autohton, așa cam a arătat I. Nestor, prezintă o importanță deosebită atît sub as-

pectul etnic, cât și cultural¹⁰⁶. Dovada elocventă în acest sens ne-o oferă, printre altele, însuși repertoriul ceramic al grupului Noua.

Astfel, ceașca cu una sau două torți supraînălțate, prevăzute cu buton sau creastă, poate fi atribuită într-o largă măsură culturii Monteoru¹⁰⁷, deși elemente oarecum similare nu par a fi străine nici de specificul culturii Belopotok-Costișa (Komarovo), după cum ar indica-o unele descoperiri din Galiția și Podolia¹⁰⁸. În legătură cu această din urmă cultură trebuie de pus, eventual, ceștile de formă aproximativ bitronconică, cu umărul rotunjit, prevăzute cu două torți în bandă, foarte puțin supraînălțate, dintre care cităm un exemplar semnalat în necropola de la Trușești — Țuguieta¹⁰⁹ și altul din așezarea de tip cenușar de la Dumăști¹¹⁰, raionul Tg.-Negrești, regiunea Iași (fig. 2/6; 8/6).

O moștenire a culturilor Monteoru¹¹¹ sau Belopotok-Costișa (Komarovo)¹¹² o constituie, fără îndoială, unele variante ale vasului în formă de sac prevăzute cu unu sau două brîie în relief și, uneori, cu găuri butoni sub margine. În ceea ce privește vasele cu corpul alungit, mai mult sau mai puțin bombat, prevăzute cu două torți în bandă sau masive și cu un început de creastă, desprinse câteodată de pe brîie în relief, această formă este întrucîtva comună culturilor Belopotok-Costișa (Komarovo)¹¹³ și Wietenberg¹¹⁴. De asemenea, diversele tipuri de castroane și variante ale acestora din grupul Noua se leagă tipologic de ceramica culturilor Monteoru¹¹⁵, Belopotok-Costișa (Komarovo)¹¹⁶ sau chiar Wietenberg¹¹⁷.

Stadiul actual al cunoștințelor noastre nu ne permite să delimităm cu suficientă precizie aportul fiecăreia din cele trei culturi autohtone, luate separat, la formarea grupului Noua. S-ar părea că, în comparație cu celelalte, cultura Monteoru ar fi deținut rolul primordial, ipoteză în sprijinul căreia ar pleda o serie de fapte.

Astfel, în perioada corespunzătoare cu ultima fază de existență a așezării de la Sărata Monteoru, elementele acestei culturi pătrund în Transilvania, în mediul Wietenberg, precum și mai departe, spre nord, în aria de răspîndire a culturii Belopotok-Costișa¹¹⁸, pînă în Podolia și sudul Voliniei¹¹⁹. De asemenea, elemente de factură Monteoru tîrzie, asociate cu cele Belopotok-Costișa, apar în cel mai vechi nivel de locuire al așezării de tip cenușar de la Trușești — Movila din șesul Jijiei¹²⁰. Radierea acestor elemente dincolo de limitele ariilor obișnuite de răspîndire, în pragul și la începutul procesului de formare al grupului Noua, ar lăsa să se întrevadă, oarecum, tendința culturii

¹⁰⁶ Cf. I. Nestor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 131.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ I. K. Sveșnikov, *Разкопки в с. Костянци на поли лиственицима*, în *АрхП*, IV, 1952, p. 131 și urm. și pl. II/11.

¹⁰⁹ M. Petrescu-Dimbovița, *art. cit.*, în *SCIV*, IV, 3-4, 1953, fig. 7/2.

¹¹⁰ M. Petrescu-Dimbovița, Em. Bold și M. Dinu, *art. cit.*, în *ASU Iași*, 1, 1-2, 1955, p. 20-21 și fig. 6/3.

¹¹¹ Cf. I. Nestor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 105.

¹¹² I. K. Sveșnikov, *art. cit.*, în *АрхП*, IV, 1952, pl. II/2, 13; T. S. Passek, *Стоянка комаровской культуры на среднем Днестре*, în *KS*, 75, 1959, fig. 55/5; 56/6, 7.

¹¹³ A. Gardawski, *Plemiona kultury Trzcinieckiej w Polsce*, în *Materiały Starożytne*, V, pl. LXXXIII.

¹¹⁴ K. Horedt, *Die Wietenbergkultur*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, fig. 12/A, 5, 1^a; D 3.

¹¹⁵ I. Nestor, *loc. cit.*

¹¹⁶ T. S. Passek, *art. cit.*, în *KS*, 75, fig. 55/6-7.

¹¹⁷ K. Horedt, *art. cit.*, în *Materiale*, I, 1953, p. 807.

¹¹⁸ Cf. I. Nestor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 102-103.

¹¹⁹ I. K. Sveșnikov, *Памятники племени бронзового века Прикарпатья и западной Подольи*, Moscova, 1958, p. 14.

¹²⁰ Cf. M. Petrescu-Dimbovița, *art. cit.*, în *SCIV*, IV, 1-2, 1953, p. 33 și fig. 20.

Monteoru de a-și asuma în perioada respectivă locul dominant față de partenerii ei, Wietenberg și Belopotok-Costișa.

Destul de interesante sînt unele observații privind ritul de înmormîntare. După cum o dovedesc descoperirile din Transilvania, Moldova și Ucraina subcarpatică, ritul funerar specific grupului Noua îl formează inhumarea, cu schelete chircite, pe stînga sau dreapta, în morminte plane. Incinerarea apare extrem de rar, constituind un caz cu totul excepțional¹²¹.

Ritul inhumării este caracteristic atît culturii Monteoru¹²², cît și culturii Belopotok-Costișa¹²³. În schimb, culturii Wietenberg îi este specifică incinerarea¹²⁴. În perioada imediat ulterioară culturii Wietenberg, constatăm în regiunea intracarpatică înlocuirea vechii tradiții funerare locale prin generalizarea inhumării în morminte plane. Schimbarea ritului de înmormîntare survenită în Transilvania la sfîrșitul epocii bronzului (cel puțin pe o anumită parte a acestei provincii) se datorește probabil uneia dintre componentele extracarpatică care a participat aici la gîneza grupului cultural Noua.

Să revenim la repertoriul ceramic al culturii Noua și cu alte observații.

Am menționat mai sus caracterul eterogen pe care-l prezintă categoria vaselor în formă de sac. Firește că în mare parte, după cum a reieșit de altfel din cele expuse, aceste forme au o tradiție legată de culturile locale ale bronzului mijlociu. Totuși, nu este mai puțin adevărat că fragmente ceramice cu brîu în relief simplu, uneori crestat sau alveolat, provenind de la forme oarecum similare aceluia din grupul Noua, sînt foarte frecvente în inventarul așezărilor aparținînd bronzului tîrziu din regiunea nord-pontică. După O. A. Krivțova-Grakova, această categorie ceramică constituie una dintre trăsăturile esențiale ce caracterizează cultura materială a triburilor Sruby în cea de-a doua etapă a sa de evoluție¹²⁵. În cadrul ceramicii grupului Noua, întîlnim relativ rar unele fragmente cu decor incizat în motive simple, care nu au o legătură strînsă cu maniera decorativă specifică formelor clasice ale culturilor Monteoru, Belopotok-Costișa sau Wietenberg (fig. 24/1—6). De asemenea, unele fragmente de vase în formă de sac sînt lucrate uneori dintr-o pastă de culoare negricioasă sau brună, avînd suprafața exterioară mată, cîteodată moale la pipăit, iar în alte cazuri mai aspră (fig. 5 ; 24/7—12).

Ținînd seama de cele două fragmente amintite, și îndeosebi de cel de la Cavadinești, n-ar fi exclus ca în ansamblul ceramic al grupului Noua să-și fi adus un aport mai mult sau mai puțin limitat și elementele răsăritene. În sensul aceleiași ipoteze, ar trebui avut în vedere și maniera de a decora unele vase în formă de sac cu șiruri de găuri, complete sau incomplete, executate uneori dinspre exterior spre interior. S-ar putea ca și în acest caz să avem de-a face, într-o oarecare măsură, cu anumite influențe răsăritene, cu atît mai mult cu cît astfel de elemente decorative nu sînt străine ceramicii culturilor bronzului tîrziu din regiunile de dincolo de Nipru¹²⁶.

¹²¹ Cf. de exemplu la Piatra-Neamț — Cîrteii, vezi M. Zamosteanu, *art. cit.*, în *Materiale*, VI, p. 360—361.

¹²² Cf. I. Nestor, în *Istoria Romîniei*, I, 1960, p. 104—105.

¹²³ Cf. I. K. Svechnikov, *op. cit.*, p. 12.

¹²⁴ Cf. I. Nestor, în *Istoria Romîniei*, I, 1960, p. 113.

¹²⁵ Cf. O. A. Krivțova-Grakova, *op. cit.*, în *MIA*, 46, pass.

¹²⁶ V. A. Ilinskaia, *Бондарихская культура бронзового века*, SA, I, 1961, fig. 1/10; 2/5, 8; 3/5; idem, *Все даны про памятники доби бронзи в левобережному ліостену*, Arh, X, 1957, pl. 1/2, 7; 111/18; P. D. Liberov *Поселения у хутора Воичовки и Шведовки на р. Оскэле*, KSU, 11, 1961, fig. 3/16; V. A. Ilinskaia, *Поселение комаровской культуры у с. Мошны*, KSU, 10, 1960, fig. 2/3, 5; 3/4—12.

Așadar, în vederea întocmirii unui studiu monografic cât mai complet, se impune ca pe viitor ceramica grupului Noua să fie confruntată nu numai cu aceea a culturilor autohtone care o preced imediat (Monteoru, Belopotok-Costișa sau Wietenberg), ci și cu ceramica culturilor bronzului târziu din regiunea nord-pontică.

★

Ocupându-se de ceramica grupului Sabatinovka, O. A. Krivțova-Grakova a remarcat, ca o particularitate a acesteia, ceștile prevăzute cu torți cu butoni sau creste¹²⁷. Evident că acest element nu poate fi atribuit tradițiilor culturilor bronzului din regiunea nord-vest-pontică. Prezența sa acolo nu s-ar explica decât printr-o puternică influență exercitată de grupul Noua. De asemenea, n-ar fi exclus ca și unele variante ale vasului în formă de sac, atât de comune grupului Sabatinovka, să aibă aceeași origine, deși O. A. Krivțova-Grakova îl atribuie exclusiv elementelor de cultură materială a triburilor Sruby¹²⁸. De asemenea, aceluiași curent vestic trebuie atribuit, printre altele, și acul de bronz de tip cipriot găsit în așezarea eponimă despre care am vorbit deja mai sus.

Pe baza acestor fapte, pare întru totul întemeiată ipoteza unei componente vestice în procesul de formare a grupului Sabatinovka.

★

Legăturile strânse dintre grupurile culturale Noua și Sabatinovka nu pot fi contestate. Sub anumite aspecte, ele au fost sesizate, de altfel, în ultima vreme și de unii cercetători sovietici ca N. N. Pogrebova¹²⁹ sau A. I. Meliukova¹³⁰.

Afinitățile dintre cele două grupuri constau în identitatea tipului de așezare, a structurii economice, într-o oarecare măsură a repertoriului ceramic, precum și în maniera specifică de prelucrare a osului cu anumite elemente caracteristice.

Ceea ce le deosebește se referă în primul rând la ritul de înmormântare. Grupului Noua îi este caracteristică inhumarea cu schelete chircite în morminte plane. În grupul Sabatinovka se întâlnesc morminte cu schelete în poziție chircită, pe o parte, dar inhumate în curgane¹³¹. Dată fiind poziția geografică pe care o ocupă aria de răspândire a culturii Sabatinovka, s-ar putea ca aici amprenta elementelor răsăritene, legate de culturile bronzului târziu din întreaga regiune nord-pontică, bazinul Donețului și de pe Volga inferioară și mijlocie, să fi fost cu mult mai puternică decât în mediul Noua. Acestui fapt i se datorează probabil particularitatea pe care o prezintă grupul Sabatinovka, sub aspectul ritului funerar, față de Noua.

În tot cazul, problema afinităților și deosebirilor dintre cele două grupuri culturale rămâne deschisă, urmînd a fi aprofundată pe viitor.

¹²⁷ Cf. O. A. Krivțova-Grakova, *op. cit.*, în *MIA*, 46, p. 129.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 124.

¹²⁹ N. N. Pogrebova, *art. cit.*, în *SA*, 4, 1960, p. 86 și urm.

¹³⁰ A. I. Meliukova, *op. cit.*, în *MIA*, 96, p. 34.

¹³¹ A. I. Terenojkin, *art. cit.*, în *SA*, XXIV, p. 22.

În stadiul actual al cercetărilor, deși grupurile Noua și Sabatinovka nu pot fi confundate reciproc, ele se încadrează totuși organic în unul și același complex cultural, creat prin sinteza elementelor legate de patru culturi diferite (Monteoru, Belopotok-Costișa, Wietenberg și grupa vestică a culturii catacombelor), fenomen care a fost dinamizat probabil de curentul răsăritean, pornit, după cum preconizează O. A. Krițțova-Grakova, la începutul celei de-a doua jumătăți a mileniului II î.e.n. din regiunea Volga-Don.

★

Vom încerca acum o precizare a limitelor cronologice în care se integrează complexul de cultură Noua-Sabatinovka.

După I. Nestor, sfârșitul culturilor clasice ale bronzului din spațiul carpato-dunărean, cauzat de preliminariile continentale ale mării migrațiuni egeice, ar fi avut loc în secolele XIV-XIII î.e.n. În sprijinul acestei datări, I. Nestor are în vedere faptul că „primele infiltrații în Grecia sînt semnalate pe la mijlocul sec. XIII î.e.n. și că ele duc acolo deja forme de cultură materială specifice perioadei de tranziție dintre bronzul propriu-zis și Hallstattul timpuriu”¹³².

Documentarea elementelor ceramice de factură Monteoru tîrzie în așezările de tip cenușar de la Cavadinești (1), Gîrbovăț — Zahareasca și Trușești — Movila din șesul Jijiei (1) implică două ipoteze la fel de verosimile. S-ar putea ca ele să reprezinte într-adevăr ultimele supraviețuiri ale ceramicii Monteoru în formele sale clasice în perioada de formare a complexului Noua-Sabatinovka. În același timp însă, prezența lor nu exclude posibilitatea existenței unui raport de contemporaneitate dintre etapa căreia îi aparțin așezările respective și faza cea mai tîrzie de locuire din stațiunea de la Sărata Monteoru. În acest din urmă caz, s-ar putea ca începuturile fenomenului de dislocare a culturilor bronzului mijlociu din Moldova și Transilvania să coincidă oarecum, cel puțin parțial, cu ultima fază de evoluție a culturii Monteoru în regiunea subcarpatică de nord-est a Munteniei.

Acele de bronz de tip cipriot, semnalate atît la Gîrbovăț — Zahareasca, cît și la Sabatinovka (1), ar fi un indiciu în sprijinul ipotezei că data de început a etapei de dislocare și restructurare culturală din cadrul complexului Noua-Sabatinovka (adică etapa inițială a acestuia) nu ar depăși perioada corespunzătoare cu sfârșitul bronzului mijlociu. La Gîrbovăț — Zahareasca, în același nivel de unde provin cele două obiecte de podoabă cipriote, s-a găsit și un ac fragmentar de bronz, cu patru protuberanțe, — *Warzennadel*, (fig. 22/4). Acest element, deși ar părea să aparțină unui tip oarecum arhaic, nu permite totuși încadrarea contextului respectiv mai devreme de sfârșitul perioadei mijlocii și începuturile celei tîrzii a epocii bronzului (secolele XIV—XIII î.e.n.)¹³³. Dacă avem în vedere că așezarea de la Gîrbovăț are două nivele de locuire și că obiectele în discuție provin exclusiv din depunerea superioară, atunci ar părea cu atît mai probabilă fixarea datei de început a acestei stațiuni în cursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIV-lea î.e.n.

¹³² Cf. I. Nestor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 132.

¹³³ Pentru datarea acestui tip de ac în bronzul tîrziu (Reineke D — secolul al XIII-lea î.e.n.), cf. M. Petrescu-

Dîmbovița, *art. cit.*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 180 cu bibliografia respectivă.

Aceeași încadrare cronologică o admite M. Petrescu-Dîmbovița pentru așezarea corespunzătoare primelor două depuneri (1—2) de la Trușești — Movila din șesul Jijiei¹³⁴. Datarea limitei cronologice inferioare a acestei stațiuni la sfârșitul bronzului mijlociu este confirmată, printre altele, și de unele obiecte

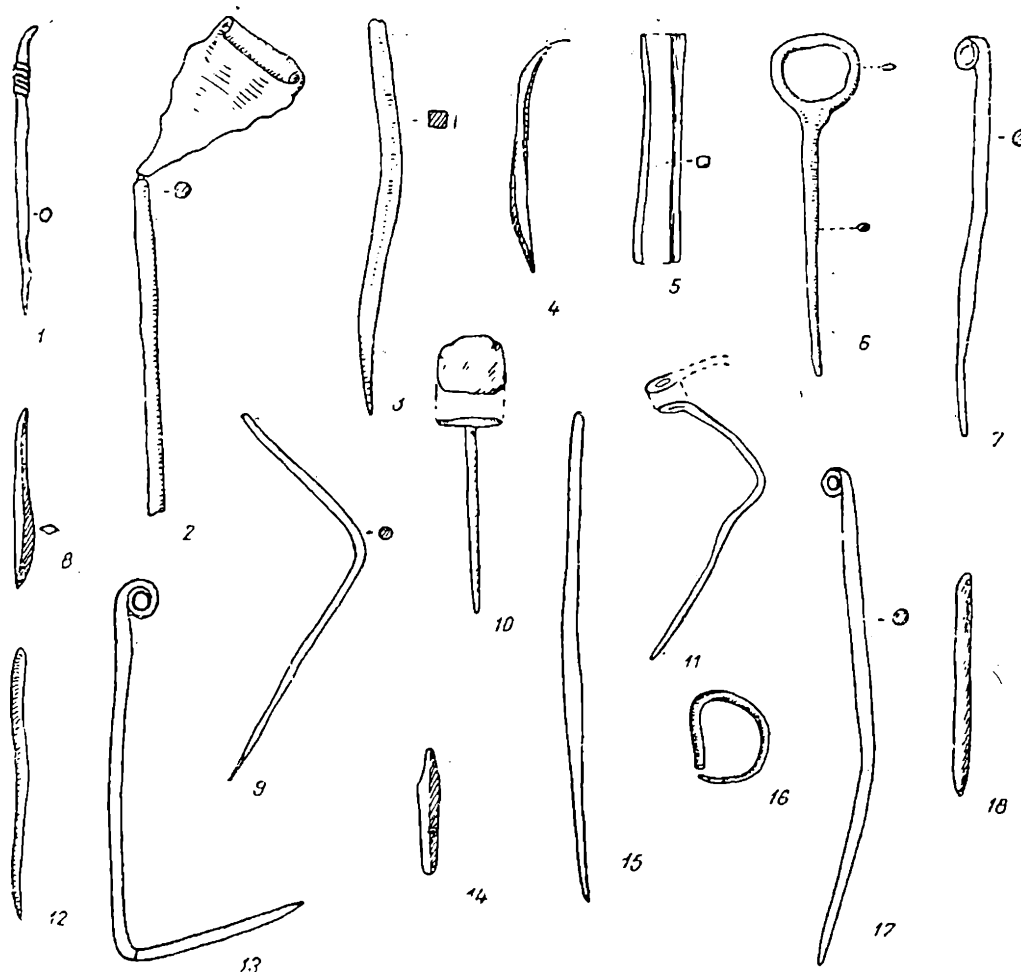

Fig. 23. — Obiecte de bronz semnalate în inventarul așezărilor Noua. 1, 13, 15 — Valea Lupului—Iasi (după M. Dinu); 2, 3, 6, 7, 9, 10, 17 — Trușești — Movila din șesul Jijiei; 4, 5, 11, 12 — Cavadinești (după I. T. Dragomir); 8, 10, 14, 18 — Nicoleni (după Z. Székely). 1, 2, 8, 10, 14, 18 — etapa de formare a grupului Noua (Noua I); circa 2/3 m. nat.

de bronz de un tip mai arhaic. Astfel, din nivelul 2 provine o spatulă de bronz rulată la partea superioară (fig. 23/2); obiecte similare sînt documentate în Europa centrală încă din perioada timpurie a epocii bronzului (de exemplu în mediul Aunjetitz)¹³⁵. De la Valea Lupului, probabil din nivelul inferior al acestei stațiuni, cităm un ac de bronz, avînd capetele ascuțite și înfășurat

¹³⁴ Cf. M. Petrescu-Dîmbovița, *art. cit.*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 151.

¹³⁵ Cf. Ladislav Hájek, *Jizni Čechy ve starsé době bronzové*, în *PA*, XLV, 1—2, 1954, fig. 12/4; 21/2—3.

la partea superioară, pentru care găsim analogii în Boemia, de asemenea, începînd cu perioada timpurie a epocii bronzului de acolo (fig. 23/I)¹³⁶.

În ceea ce privește grupul Sabatinovka, datarea acestuia în secolele IX—VIII î.e.n., propusă de O. A. Krivțova-Grakova¹³⁷, pare cu atît mai puțin posibilă,

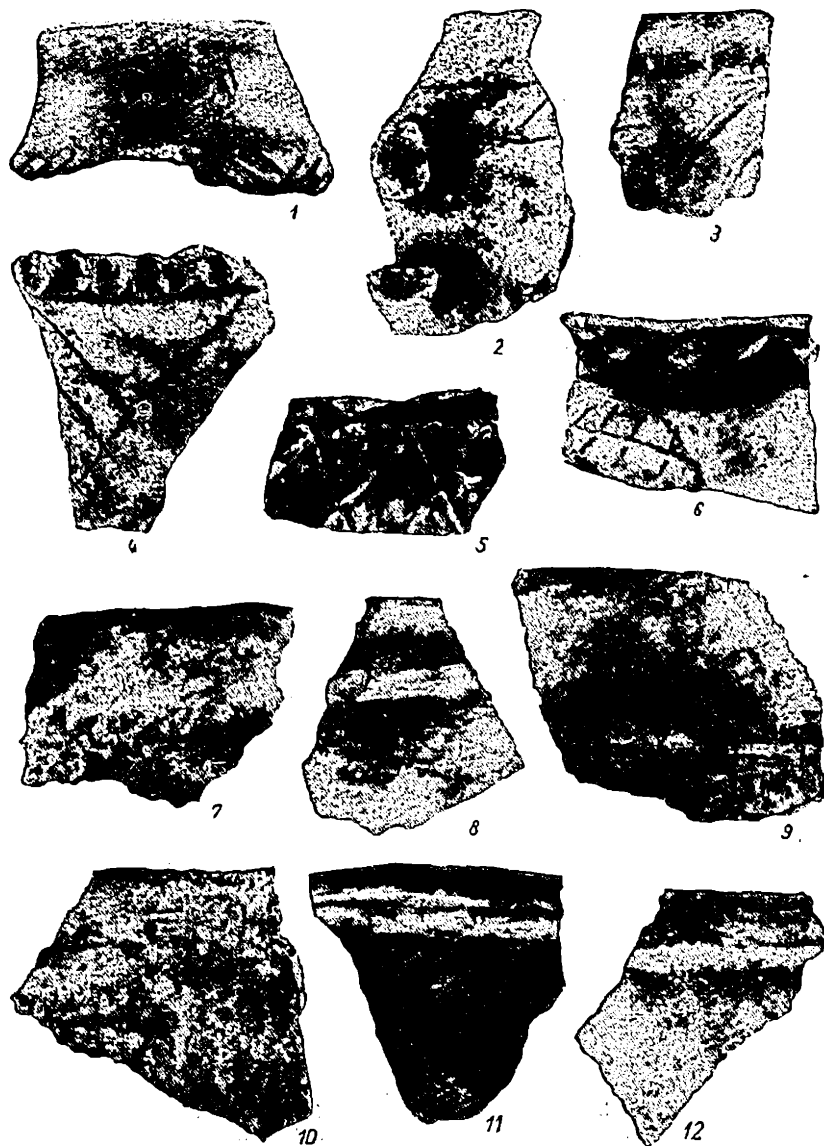

Fig. 24. — Fragmente ceramice din inventarul așezărilor Noua: 1 — Cavadi-nești; 2—4, 6, 9—10 — Trușești — Movila din șesul Jijlei; 5, 7—8, 11—12 — Girbovăț; 1—6 — circa 2/3 m. nat.; 7—12 — circa 1/2, m. nat.

cu cît în inventarul așezării eponime de pe Bugul mijlociu sînt documentate elemente identice aceloră intîlnite la Girbovăț—Zahareasca. Pe baza observațiilor

¹³⁶ Cf. Ladislav Hájek, *Jizní Čechy ve starší době bronzové*, in *PA*, XLV, 1954, fig. 19/2; 5/2—3.

¹³⁷ O. A. Krivțova-Grakova, *op. cit.*, in *MIA*, 46, p. 130, 161.

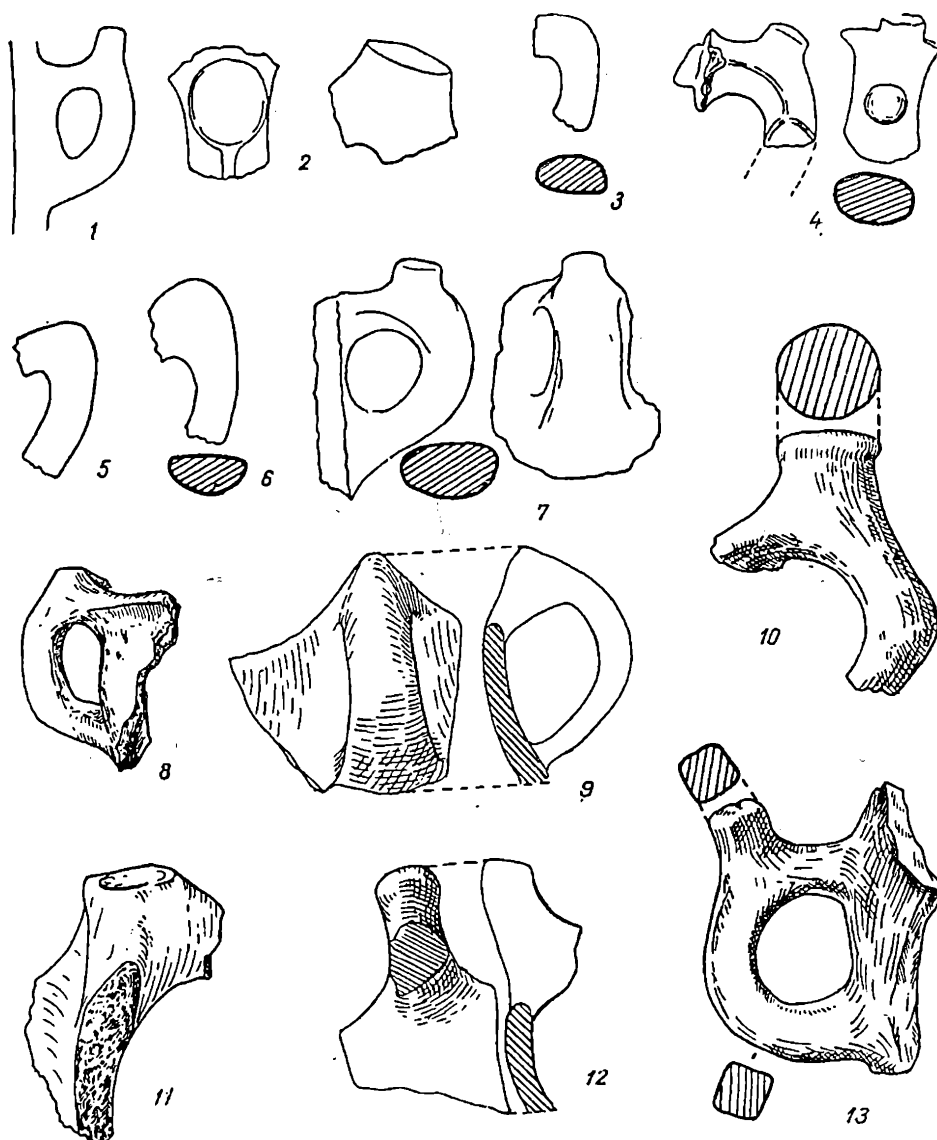

Fig. 25. — Fragmente de cești prevăzute cu torți cu buton sau creastă : 1-7 — Sabatinovka (după O. A. Krivțova-Grakova); 8, 11 — Uškalka-Niprul inferior (după D. I. Teleghin); 9, 12 — Nicoleni (după Z. Székely); 10, 13 : Cavadinești (după I. T. Dragomir). 1-8, 11 : circa 1/2 m.nat. ; 9, 10, 12, 13 : circa 2/3 m.nat.

privind încadrarea celor două așezări din Moldova menționate mai sus, sîntem îndreptățiți să înclinăm pentru datarea începuturilor culturii Sabatinovka în a doua jumătate a secolului al XIV-lea î.e.n. (De altfel, această datare pare a fi confirmată și de alte fapte asupra cărora ne vom referi mai jos, cînd vom discuta problema raportului dintre culturile Șabatinovka și Belogradovka). Dar, într-o astfel de ipoteză apariția primelor elemente Sruby în regiunea nord-vest-pontică, fenomen de care O. A. Krivțova-Grakova leagă însăși geneza grupu-

lui Sabatinovka, trebuie datată cel mai târziu la mijlocul secolului al XIV-lea î.e.n. și nu în secolele XIII—XII î.e.n., cum a preconizat aceeași cercetătoare¹³⁸.

Prin urmare, în limita celor câteva date de cronologie relativă și absolută de care dispunem deocamdată, etapa de dislocare și restructurare convergentă a culturilor clasice ale bronzului din spațiul cuprins între Niprul inferior și Podișul Transilvaniei, constituind, de altfel, etapa de formare a complexului Noua-Sabatinovka (ilustrată prin așezările de la Ușkalka, Sabatinovka (1), Cîrlăteni — Pe țarină (1), Trușești — Movila din șesul Jijiei (1—2), Gîrbovăț — Zahareasca etc.), poate fi încadrată între a doua jumătate sau, eventual, sfîrșitul secolului al XIV-lea și începuturile sau poate chiar prima jumătate a secolului al XIII-lea î.e.n. Dacă avem în vedere factorul comun care se integrează în procesul de formare al celor două grupuri culturale (Noua și Sabatinovka), elementele răsăritene, este foarte probabil atunci ca această etapă să fi început în regiunea nord-vest-pontică, eventual cu câteva decenii mai devreme decît în regiunile din imediata vecinătate a Carpaților (Moldova, Transilvania și Ucraina subcarpatică).

Pe baza unei minuțioase analize a depozitelor de obiecte de bronz și a frecvenței unora dintre elementele ce compun aceste descoperiri în inventarul mormintelor și așezărilor, M. Petrescu-Dîmbovița datează cea de-a doua etapă, de definitivare a procesului de uniformizare culturală (adică ceea ce într-o anumită accepție este denumită cultura Noua propriu-zisă), în secolul al XIII-lea î.e.n.¹³⁹. Este etapa care, dezvoltîndu-se în cadrul perioadei târzii a epocii bronzului se caracterizează printr-o intensificare a metalurgiei bronzului. Ea corespunde depozitelor de tipul Ulmi-Liteni și Rîșești din Moldova, și Uriul-Domănești din Transilvania¹⁴⁰. Conform observațiilor făcute de M. Petrescu-Dîmbovița pentru regiunea extracarpatică, în inventarul depozitelor de obiecte de bronz din această vreme se întîlnesc elemente de factură răsăriteană¹⁴¹. Unele descoperiri de bronzuri din Moldova, ca cele de la Ulmi-Liteni sau Rîșești aparțin în mod exclusiv acestei facturi. Ulterior, Mircea Rusu a relevat un fenomen similar și în Transilvania. După cum arată acest cercetător, prezența elementelor răsăritene în provincia intracarpatică este limitată numai la acele depozite de bronzuri aflate în aria de răspîndire a grupului Noua¹⁴².

Apariția acestor elemente de metalurgie a bronzului de o parte și de alta a Carpaților la sfîrșitul epocii bronzului a fost explicată de M. Petrescu-Dîmbovița prin legăturile de schimb dintre purtătorii grupului Noua și aceia ai culturilor din aceeași vreme de pe teritoriul R. S. S. Ucrainene¹⁴³. În lumina ultimelor date asupra grupului Noua, s-ar putea ca acest fapt să reprezinte ceva mai mult decît rezultatul unor relații intertribale. De aceea credem că nu ar fi lipsit de sens ca pe viitor să se cerceteze dacă documentarea aici a elementelor despre care este vorba n-ar indica eventual, cel puțin pentru moment, o

¹³⁸ O. A. Krivțova-Grakova, *op. cit.*, în *MIA*, 46, p. 162.

¹³⁹ Cf. M. Petrescu-Dîmbovița, *art. cit.*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 151; *idem*, *art. cit.*, în prezentul volum.

¹⁴⁰ *Ibidem*.

¹⁴¹ Mircea Rusu, *Depozitele de bronzuri de la Rebrîșoara*, în prezentul volum.

¹⁴² *Ibidem*.

¹⁴³ Cf. M. Petrescu-Dîmbovița, *art. cit.*, în prezentul volum.

oarecare orientare a regiunilor afectate de grupul Noua către centrele de prelucrare a bronzului mai mult sau mai puțin îndepărtate din răsărit.

★

Deși începutul celor două grupe culturale, Noua și Sabatinovka, a avut loc, după cum am văzut aproximativ în aceeași vreme, ele evoluind apoi, pentru o anumită perioadă de timp, paralel și în strinsă legătură unul cu celălalt, destinul lor istoric a fost totuși diferit. Câteva fapte sînt suficient de grăitoare în sensul acestei afirmații.

Pe baza observațiilor făcute atît la Corlăteni — Pe țarină¹⁴⁴, Trușești — Movila din șesul Jijiei¹⁴⁵, Andrieșeni¹⁴⁶ Zapodeni¹⁴⁷ și chiar Cavadinesti¹⁴⁸, în Moldova, cît și la Mahala¹⁴⁹, în nord-vestul R. S. S. Ucrainene, resturile așezărilor Noua de acolo sînt suprapuse de o depunere mai mult sau mai puțin compactă, aparținînd unui aspect hallstattian destul de timpuriu, care, după toate probabilitățile, s-ar data în secolele XII-XI î.e.n.¹⁵⁰. Un facies cultural identic este documentat și în regiunea de silvostepă a R. S. S. Moldovenești, limita sa răsăriteană oprindu-se după cum precizează A. I. Meliukova, în apropierea Nistrului mijlociu¹⁵¹.

Conform unor ipoteze mai recente, complexul de cultură hallstattian timpuriu s-a născut, la vest de aria de răspîndire a grupului Noua, din fondul culturilor bronzului mijlociu și tîrziu cuprinse în spațiul dintre Podișul Transilvaniei, Marea Adriatică, Dunărea mijlocie și Carpații nordici. De acolo, o dată cu extinderea purtătorilor săi, elementele acestei noi culturi au pătruns, în perioada imediat ulterioară bronzului tîrziu propriu-zis, pînă dincoace de Carpații Răsăriteni¹⁵².

Nu este locul să abordăm aici problema diverselor forme pe care le îmbracă complexul hallstattian timpuriu în Transilvania, Moldova, R. S. S. Moldovenească sau în Ucraina subcarpatică. Indiferent în ce măsură grupul Noua a contribuit, sub aspectul cultural și etnic la crearea faciesurilor hallstattiene timpurii, fapt care nu poate fi exclus, existența sa ca atare încetează în regiunea respectivă o dată cu premisele acestui proces. Prin urmare, admitînd începuturile Hallstattului timpuriu în Transilvania și Moldova în secolul al XII-lea î.e.n. aceasta presupune și data de sfîrșit a grupului Noua.

După M. Petrescu-Dîmbovița, limita cronologică superioară a grupului Noua s-ar plasa la sfîrșitul secolului al XIII sau începutul secolului al XII-lea î.e.n.¹⁵³. Faptul că sfîrșitul grupului Noua nu a avut un caracter simultan pe

¹⁴⁴ I. Nestor, *art. cit.*, în *SCIV*, III, 1952, p. 90—91.

¹⁴⁵ Adrian C. Florescu, *art. cit.*, în *Materiale*, III, fig. 11—12. Această așezare nu aparține fazei mijlocii hallstattiene, ci aceleia timpurii, fiind contemporană cu aceea de la Andrieșeni (vezi și *Materiale*, V, p. 335, nota 4). Vezi și M. Petrescu-Dîmbovița, *art. cit.*, în *Dacia*, N.S., IV, p. 145 și urm. și fig. 5.

¹⁴⁶ Adrian C. Florescu, *art. cit.*, în *Materiale*, V, p. 332 și urm. și fig. 6—7; idem, *art. cit.*, în *Materiale*, VI, p. 121 și urm., fig. 6.

¹⁴⁷ Sondaj Adrian C. Florescu, 1959; material inedit în col. Muzeului de istorie a Moldovei din Iași.

¹⁴⁸ I. T. Dragomir, *art. cit.*, în *Materiale*, VII, fig. 4.

¹⁴⁹ Vezi Galina I. Smirnova, în *KS*, 70, p. 101 și urm. și fig. 37—38.

¹⁵⁰ În legătură cu aceasta, vezi M. Petrescu-Dîmbovița, *art. cit.*, în *Dacia*, N.S., IV, p. 152, nota 45.

¹⁵¹ Cf. A. I. Meliukova, *op. cit.*, în *MIA*, 96, p. 35 și urm. și fig. 15; de asemenea, vezi și harta răspîndirii acestor descoperiri în regiunea de silvo-stepă a R.S.S. Moldovenești la p. 7.

¹⁵² Cf. I. Nestor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 132.

¹⁵³ Cf. M. Petrescu-Dîmbovița, *art. cit.*, în *Dacia*, N.S., IV, p. 151; idem, *art. cit.*, în prezentul volum. Aulorul emite ipoteza că în regiunile extracarpătice, inclusiv Moldova, grupul Noua s-ar fi sfîrșit mai tîrziu decît în Transilvania, dat fiind condițiile locale de dezvoltare ale triburilor acestui grup.

întreaga sa arie de răspîndire pare cu atît mai posibil dacã îl condiționăm de fenomenul hallstattian. Într-o asemenea ipoteză, s-ar putea ca acest grup să-și fi încetat existența mai curînd în partea vestică a ariei sale de răspîndire (de exemplu în Transilvania) și mai tîrziu în regiunile extracarpătice. N-ar fi exclus ca limita cronologică superioară a grupului Noua să fi ajuns în acest spațiu pînă la mijlocul sau, uneori, chiar a doua jumătate a secolului al XII-lea, așa cum e probabil că s-a întîmplat în regiunea de silvostepă a R. S. S. Moldovenești.

În toată perioada de sfîrșit a grupului Noua și de cristalizare, în spațiul respectiv, a noilor aspecte culturale hallstattiene timpurii, grupul Sabatinovka s-a desfășurat în continuare, separat, evoluția sa încheindu-se probabil în a doua jumătate sau la sfîrșitul secolului al XII-lea î.e.n. Din fondul său, pe o bază exclusiv locală, se va naște, în etapa imediat ulterioară cultura Belozerka, a cărei manifestare caracterizează întreaga regiune nord-vest-pontică la sfîrșitul mileniului al II-lea și începutul mileniului I î.e.n. Cercetările din ultimii ani, efectuate de A. I. Meliukova, ar indica faptul că această cultură a inclus în aria sa de răspîndire și regiunea de stepă din dreapta Nistrului inferior, unde a fost sesizată și imixtiunea unor slabe influențe hallstattiene¹⁵⁴.

Stabilind limitele cronologice posibile ale complexului cultural Noua-Sabatinovka, vom trece în continuare la problema ariei sale de răspîndire.

Privind harta descoperirilor grupului Sabatinovka întocmită de O. A. Krivțova-Grakova, constatăm că aria lor de dispersiune nu depășește spre est zona Niprului inferior, urcînd pe acest fluviu, pînă la Dnepropetrovsk. De aici, aceeași limită de demarcație se îndreaptă brusc spre vest urmînd o linie aproape dreaptă, care unește marele cot al Niprului cu Nistrul mijlociu (fig. 26). La nord de această linie, în regiunea de silvostepă din dreapta Niprului mijlociu este documentată cultura Belogradovka. Asupra relațiilor dintre această cultură și grupul Sabatinovka, deși s-au făcut o serie de referiri mai ales în ultimii ani, sînt necesare totuși anumite observații.

Încă din 1951, A. I. Terenojkin remarcă existența unor afinități, sub aspectul inventarului ceramic, între culturile Belogradovka și Sabatinovka¹⁵⁵. Este drept că așezările de tip cenușar sînt comune și culturii Belogradovka. După cîte se pare însă, „zolnikii” acestei culturi diferă prin structura lor de aceea din aria complexului Noua-Sabatinovka¹⁵⁶. Spre deosebire de acesta din urmă,

¹⁵⁴ Este vorba de cercetările de la Tudorovo și Olănești, în sudul R. S. S. Moldovenești. Material inedit în col. Institutului de Arheologie al Academiei de Științe a U. R. S. S., din Moscova. Informații verbale de la A. I. Meliukova, căreia îi exprimăm și pe această cale mulțumirile noastre.

¹⁵⁵ Cf. A. I. Terenojkin *Поселения Белоградівського типу біля Умань*, în *Арх.*, V, 1951, p. 181. De asemenea în ceramica culturii Belogradovka ca, de exemplu în așezarea de la Sandraki, se întîlnesc

fragmente de cești cu torți prevăzute cu buton. Vezi O. F. Lagodovskaia, *Поселения часу пізньої бронзи в с. Сандраки*, *Арх.*, IX, 1954, pl. 1/15-17; cf. *ibidem*, p. 137-138 unde se reafirmă existența afinităților dintre ceramica culturilor Belogradovka și Sabatinovka.

¹⁵⁶ Cf. A. I. Meliukova, *op. cit.*, în *MIA*, 96 p. 14; în legătură cu aceasta, vezi și S. S. Berezanskaia și G. T. Titenko *Нові розкопки пам'яток Белоградівського типу*, în *Арх.*, IX, 1954, p. 131.

viața economică a triburilor Belogradovka este orientată spre agricultura primitivă, creșterea vitelor jucînd un rol cu totul secundar¹⁵⁷.

De altfel, în ciuda unor asemănări în ceea ce privește ceramica, prin întreg ansamblul de trăsături ce o caracterizează, cultura Belogradovka se detașează esențial de complexul Noua-Sabatinovka.

După A.I.Terenojkin și A.I.Meliukova, între culturile Belogradovka și Sabatinovka, ambele datate de acești cercetători în secolele XI—IX î.e.n., ar exista un raport de contemporaneitate, ele dezvoltîndu-se paralel: prima în regiunea de silvostepă a Niprului mijlociu, cea de-a doua în stepa nord-vest-pontică.

În lumina celor arătate însă, perioada în care se încadrează complexul Noua-Sabatinovka este anterioară secolului al XI-lea î.e.n. Chiar dacă ținem seama de împrejurările diferite care au determinat sfîrșitul grupurilor Noua și Sabatinovka, nu există totuși vreun indiciu că acesta din urmă ar fi supraviețuit o perioadă atît de îndelungată pînă la începutul mileniului I î.e.n. Dimpotrivă, anumite fapte ar confirma datarea limitei cronologice superioare a grupului Sabatinovka înainte de sfîrșitul mileniului al II-lea î.e.n.

Din inventarul așezării eponime de pe Bugul mijlociu face parte și o psalie de os de factură central-europeană¹⁵⁸. Citînd pe A. Mozsolics, după care durata de existență a obiectului respectiv nu poate fi prelungită în nici un caz peste 1100 î.e.n., A.I.Terenojkin¹⁵⁹ și A.I.Meliukova iau această dată drept un *terminus post quem* pentru grupul Sabatinovka¹⁶⁰. Avînd în vedere însă că acul de tip cipriot găsit în aceeași stațiune nu a dăinuit mai tîrziu de sfîrșitul bronzului mijlociu, cel puțin din cîte cunoaștem pînă în prezent, ni se pare destul de firesc să presupunem că durata de existență a psaliei de os despre care este vorba (încadrată, de altfel, de către A. Mozsolics între 1400 și 1100 î.e.n. și atribuită fazei Toszeg C)¹⁶¹ ar coincide într-o largă măsură cu însăși perioada de evoluție a grupului Sabatinovka. De aceea sîntem înclinați să credem că data de 1100 î.e.n. constituie pentru acest grup cultural mai curînd un *terminus ante quem*. În sprijinul aceleiași ipoteze pledează și alte fapte.

Dintr-unul din mormintele de inhumatie semnalate în curganul de la Lukianovka, pe Niprul inferior, corespunzător culturii Belozerka, provine o fibulă de bronz foarte apropiată de tipul *Peschiera*¹⁶². Pe baza acesteia A.I.Terenojkin datează, după cronologia lui H. Müller-Karpe, întregul complex în sec. XI—IX î.e.n. Descoperirea de la Lukianovka este confirmată și de altele mai recente¹⁶³ ceea ce permite încadrarea culturii Belozerka, corespunzătoare stratumului superior de la Uškalka în secolele XI—IX î.e.n. Prin urmare dacă cultura Belozerka nu poate fi datată mai devreme de secolul al XI-lea î.e.n. și nici mai tîrziu de secolul al IX-lea î.e.n., atunci cu atît mai mult sfîrșitul grupului Saba-

¹⁵⁷ Cf. A. I. Terenojkin, *art. cit.*, în *Arh.*, V, p. 178 și urm.

¹⁵⁸ *Ibidem*, în *SA*, XXIV, p. 19 și p. 196; A. I. Meliukova, *op. cit.*, în *MIA*, 96, p. 34.

¹⁵⁹ A. I. Terenojkin, *op. cit.*, p. 195 și fig. 71/19.

¹⁶⁰ *Ibidem*; A. I. Meliukova, *loc. cit.*

¹⁶¹ Vezi, A. Mozsolics, *Mors en bois de cerf sur le territoire du bassin des Carpathes*, în *ActaArch*, III, 1953, p. 70 și urm.

¹⁶² Cf. A. I. Terenojkin, *op. cit.*, p. 195 și fig. 70/9.

¹⁶³ O fibulă identică aceleia de la Lukianovka a fost descoperită într-un mormînt din necropola corespunzătoare culturii Belozerka de la Șirokoe, reg. Kerson. Material inedit col. Institutului de arheologie din Kiev. Informații A. I. Leskov, căruiua îi exprimăm și pe această cale mulțumirile noastre.

tinovka trebuie de admis, în cel mai fericit caz, la finele secolului al XII-lea sau, poate, începutul secolului al XI-lea î.e.n.

În ceea ce privește cultura Belogradovka atît S.S. Berezanskaia cît și A.I. Terenojkin au emis ipoteza după care aceasta n-ar avea antecedente locale în regiunea Niprului mijlociu, premisele ei fiind create o dată cu pătrunderea acolo, din spațiul Nistru-Wistula-Pripet a triburilor Komarovo și probabil Trcinec¹⁶⁴. Evenimentele în cauză ar fi avut loc după părerea lui A. I. Terenojkin, în secolul al XII-lea î.e.n. ceea ce ar permite datarea începuturilor propriu-zise ale culturii Belogradovka în secolul al XI-lea î.e.n.¹⁶⁵. În ultima vreme, aceiași cercetător opinează pentru coborîrea acestei limite cronologice în secolele XII—XI î.e.n.¹⁶⁶ deși V.D. Ribalova înclină pentru încadrarea culturii Belogradovka în secolele IX—VIII, î.e.n.¹⁶⁷.

În sprijinul datării culturii Belogradovka într-o vreme mai tîrzie pledează o serie de elemente oarecum suficient de concludente.

Scoțînd în evidență bogatele tradiții Komarovo ale ceramicii Belogradovka A.I. Terenojkin remarcă totodată caracterul mult evoluat al unor forme¹⁶⁸. Cultura Belogradovka este genetic legată de succesoarea sa imediată pe Niprul mijlociu, Cernoles. Datarea culturii Cernoles în secolele VIII—VII î.e.n., pe baza unui material destul de edificator întrunește opinia unanimă a arheologilor sovietici nemaiputînd fi pusă în discuție¹⁶⁹. În afară de această, anumite indicii ar atesta chiar existența unor începuturi de metalurgie a fierului în vremea culturii Belogradovka¹⁷⁰.

Prin urmare, indiferent dacă limita cronologică inferioară a culturii Belogradovka se situează în secolele XII—XI î.e.n. sau X—IX î.e.n.¹⁷¹, desprindem cu suficientă claritate faptul că evoluția sa nu iese din cadrele unei perioade corespunzătoare cu sfîrșitul mileniului al II-lea începutul mileniului I î.e.n. Într-un asemenea caz nu mai poate fi conceput paralelismul dintre complexul Noua-Sabatinovka și cultura Belogradovka. Este însă foarte probabil ca această din urmă cultură să se fi dezvoltat în aceeași vreme cu grupul Belozerka, fiind totodată contemporană, într-o mare măsură, cu perioada hallstattiană timpurie din spațiul carpato-dunărean.

Ne interesează totuși ce s-a petrecut în regiunea de silvostepă din dreapta Niprului mijlociu în vremea corespunzătoare procesului de formare și dezvoltare a complexului Noua-Sabatinovka.

În 1960, pe baza descoperirilor de la Moșna și Teklino, raionul Cerkasi, V.A. Ilinskaia a emis ipoteza că emigrarea triburilor Komarovo dinspre Podolia și Volînia ar fi avut loc într-o perioadă mai timpurie, față de cele arătate anterior de S.S. Berezanskaia și A.I. Terenojkin, aria de răspîndire a acestei culturi extinzîndu-se în ultima sa perioadă de evoluție pînă la limita de sud a zonei

¹⁶⁴ Cf. A. I. Terenojkin, *art. cit.*, în SA, XXIV, p. 26—27 și fig. 9.

¹⁶⁵ *Ibidem*.

¹⁶⁶ Cf. A. I. Terenojkin, *op. cit.*, p. 198.

¹⁶⁷ Cf. V. D. Ribalova, *К вопросу о хронологии некоторых групп памятников эпохи бронзы и раннего железа на Украине* în *ArhS*, 2, 1961, p. 215.

¹⁶⁸ A. I. Terenojkin, *art. cit.*, în *Arh*, V, p. 181.

¹⁶⁹ Pentru încadrarea cronologică a acestei culturi, vezi A. I. Terenojkin, *op. cit.*, p. 182 și urm.; V. D. Ribalova, *art. cit.*, în *ArhS*, 2, 1961, p. 24.

¹⁷⁰ Cf. A. I. Terenojkin, *art. cit.*, în *Arh*, V, p. 180—181.

¹⁷¹ V. D. Ribalova consideră că începuturile culturii Belogradovka nu pot fi datate mai devreme de secolele X—IX î.e.n. (cf. V. D. Ribalova, *loc. cit.*)

de silvostepă de pe Niprul mijlociu. Cercetătoarea sovietică înclină pentru încadrarea aşezării de la Moşna în a doua jumătate a mileniului al II-lea î.e.n., relevând totuşi o serie de apropieri, în ceea ce priveşte ceramica, cu aşezările grupului Noua din Ucraina subcarpatică şi cu acelea aparţinând culturii Belogradovka¹⁷².

Precizarea ariei de răspîndire a culturii Komarovo, precum şi a etapelor sale de evoluţie, prezintă, desigur, o mare importanţă în legătură cu problema la care ne referim. Pe baza celor arătate de V.A. Ilinskaia, pe de o parte, şi avînd în vedere că începuturile culturii Belogradovka nu pot fi datate anterior secolelor XII-XI î.e.n. pe de altă parte, ar reieşi că grupurilor Noua şi Sabatinovka le-ar corespunde în regiunea Niprului mijlociu ultima etapă a culturii Komarovo.

Cu aproape trei decenii în urmă, T. Sulimirski înclina să extindă durata culturii Komarovo, cel puţin pentru anumite regiuni, pînă la începuturile mileniului I î.e.n.¹⁷³. După T.S. Passek, această cultură, înglobînd în aria sa Podolia, Volinia şi întreaga regiune de silvostepă din dreapta Niprului, s-ar fi dezvoltat în cadrele bronzului mijlociu şi tîrziu¹⁷⁴. Nu sînt lipsite de interes constatările lui I.K. Sveşnikov, care determină trei etape în evoluţia culturii Komarovo. Dintre acestea, primele două se caracterizează prin prezenţa elementelor Monteoru¹⁷⁵. În urma determinării acestor din urmă elemente din mediul Komarovo, I. Nestor şi M. Petrescu-Dîmboviţa paralelizează cele două etape, respectiv, cu fazele IIIa şi IIIb ale culturii Monteoru¹⁷⁶. În sfîrşit, în cea de-a III-a etapă, din periodizarea lui I.K. Sveşnikov, se întîlnesc în ceramica culturii Komarovo elemente legate de grupul Noua¹⁷⁷.

Din cîte cunoaştem pînă în prezent, limita de nord a grupului Noua nu trece de bazinul Nistrului superior, cea mai înaintată descoperire în această regiune fiind marcată de aşezarea de tip cenuşar şi cimitirul corespunzător de la Ostroveţ, raionul Stanislav¹⁷⁸. Vase caracteristice repertoriului ceramic al acestui grup cultural, provenind din descoperiri întîmplătoare sau cercetări în obiective funerare, sînt răspîndite, în schimb, în Podolia de nord şi Volinia pînă în apropiere de Jitomir, aşa cum o atestă, printre altele, necropola de la Voiţehovka¹⁷⁹.

Atribuind această din urmă descoperire culturii Komarovo, O.F. Lagadovskaia a datat-o în perioada 1400—1200 î.e.n.¹⁸⁰, iar mai recent, V.D. Rîbalova a datat-o în secolele XIII—XII î.e.n.¹⁸¹. Fără a ne angaja cu anumite observaţii asupra încadrării cronologice propuse de cele două cercetătoare, menţionăm că apariţia vasului de factură tipică Noua în inventarul unuia dintre mormintele de la Voiţehovka¹⁸² indică raportul de contemporaneitate dintre această necropolă şi grupul Noua. Mai mult decît atît, ţinînd seama de anumite

¹⁷² Cf. V. A. Ilinskaia, *Поселение Комаровской культуры, у. с. Мошны*, în *KSU*, 10, 1960, p. 57—58.

¹⁷³ Cf. T. Sulimirski, *Das Hügelgräberfeld im Komarow bei Halicz und die Kultur von Komarow*, *Bul. de l'Acad. des Sciences et des Lettres*, Cracovie, 1936, p. 176 şi 179.

¹⁷⁴ Cf. T. S. Passek, *art. cit.*, în *KS*, 75, 1959, p. 162.

¹⁷⁵ Cf. I. K. Sveşnikov, *op. cit.*, p. 14; vezi şi M. Petrescu-Dîmboviţa, *Călătorie de studii arheologice în U.R.S.S. (1959)*, în manuscris.

¹⁷⁶ Cf. M. Petrescu-Dîmboviţa, *Călătorie de studii...*

¹⁷⁷ Cf. I. K. Sveşnikov, *loc. cit.*; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Călătorie de studii...*

¹⁷⁸ M. Petrescu-Dîmboviţa, *Călătorie de studii...*

¹⁷⁹ *Ibidem*, vezi şi O. F. Lagadovskaia, *art. cit.*, în *Arh.*, II, 1948, p. 62 şi urm.

¹⁸⁰ O. F. Lagadovskaia, *art. cit.*, în *Arh.*, II, p. 77.

¹⁸¹ Cf. V. D. Rîbalova, *art. cit.*, în *ArhS*, 2, 1961, p. 15.

¹⁸² Pentru acest vas, cf. O. F. Lagadovskaia, *art. cit.*, în *Arh.*, II, p. 63—64 şi fig. 1/2.

particularități ale vasului respectiv (de forma incipientă de dezvoltare a butonilor de pe torți), am înclina să-l datăm, împreună cu întregul grup de elemente de unde provine, într-o perioadă corespunzătoare etapei de formare (I) a complexului Noua-Sabatinovka.

Caracterul tumular al necropolei de la Voițehovka evident că nu constituie o noutate pentru această regiune. Avînd în vedere însăși descoperirea epoinimă, astfel de monumente funerare sînt specifice culturii Komarovo. Prezența elementelor Noua, atît la Voițehovka, cît și în alte descoperiri din aceeași vreme din Podolia și Volînia, s-ar putea explica eventual, cum a arătat și I.K. Sveșnikov, prin anumite influențe exercitate de grupul respectiv asupra culturii Komarovo. Ni se pare totuși destul de ciudată vehicularea acestor elemente dincolo de limita ariei de răspîndire a grupului Noua, pînă la distanțe atît de mari, atîngînd uneori sute de kilometri.

Subliniem însă că periodizarea lui I.K. Sveșnikov se bazează, mai ales pentru ultima etapă a culturii Komarovo, pe descoperiri funerare. Nu este mai puțin adevărat că datele pe care le oferă o asemenea categorie de obiective arheologice, prin caracterul lor unilateral, duc de obicei la concluzii incomplete în ceea ce privește cunoașterea culturii sau etapei respective. De aceea, se impune cercetarea intensă a așezărilor legate de necropolele care stau la baza periodizării lui I.K. Sveșnikov. Aceasta ar permite utilizarea unui material faptic incomparabil mai bogat și mai variat, creînd astfel posibilitatea obținerii unor rezultate edificatoare.

Din cele arătate reiese că în Podolia și Volînia etapa tîrzie a culturii Komarovo este cunoscută, pînă în prezent, unilateral, limitîndu-se exclusiv la necropole (în inventarul cărora apar elemente Noua), iar în regiunea Niprului mijlociu, ilustrarea aceleiași etape se rezumă, în afară de curganul de la Teklino, la stațiunea de la Moșna. Accentuăm însă că pentru așezarea de la Moșna nu avem nici o dovadă grăitoare care să permită datarea acesteia cu toată certitudinea în perioada tîrzie a epocii bronzului. De aceea, considerăm întru totul întemeiată rezerva pe care o manifestă în această direcție V.A. Ilinskaia, opinînd pentru o încadrare în linii foarte generale (a doua jumătate a mileniului al II-lea î.e.n.).

Prin urmare, în stadiul actual al cercetărilor nu cunoaștem cu precizie în Podolia, Volînia și regiunea din dreapta Niprului mijlociu aspectul de cultură materială corespunzător grupurilor Noua și Sabatinovka. N-ar fi exclus ca pe întreg acest teritoriu cultura Komarovo să se fi menținut în formele sale clasice pînă la sfîrșitul epocii bronzului, fiind influențată în ultima sa perioadă de complexul Noua-Sabatinovka.

Pe de altă parte, identificarea elementelor Noua în inventarul mormintelor din perioada tîrzie a epocii bronzului de pe teritoriul Podoliei și Volîniei ar sugera, eventual, o nouă ipoteză valabilă pentru întreaga regiune la care ne referim. S-ar putea ca la sfîrșitul bronzului mijlociu cultura Komarovo să fi suferit un proces de restructurare radicală, similar aceluia petrecut în stepa nord-vest-pontică, Ucraina subcarpatică și sudul Podoliei, R. S. S. Moldovenească, Moldova și Transilvania, avînd ca efect apariția acolo a unui aspect de cultură materială analog grupurilor Noua și Sabatinovka. Într-un ase-

menea caz, „zolniki”-lor culturii Belogradovka li s-ar putea atribui, eventual, o tradiție locală mai veche.

Pentru a ști care dintre aceste două ipoteze formulate aici are mai multă valabilitate, se impune pe viitor precizarea și cercetarea așezărilor aparținând etapei imediat anterioare culturii Belogradovka din dreapta Niprului mijlociu, precum și a acelor corespunzătoare din Podolia și Volinia.

Dincolo de Carpații Nordici, în Ucraina transcarpatică și Maramureș nu cunoaștem, pînă în prezent, descoperiri legate de grupul Noua. În schimb, în acest spațiu este documentată cultura Suciu de Sus. Asupra raportului cronologic dintre această cultură și grupul Noua nu s-a ajuns încă la o părere unanimă.

În lumina unei ipoteze emise recent de N.Kalicz, cultura Suciu de Sus, dezvoltându-se între sfîrșitul bronzului mijlociu și începuturile Hallstattului timpuriu¹⁸³, ar fi contemporană integral cu grupul Noua. Pe de altă parte M. Petrescu-Dîmbovița înclină pentru datarea aceleiași culturi între sfîrșitul perioadei mijlocii și începuturile aceleia tîrzii a epocii bronzului (secolele XIV – XIII î.e.n.)¹⁸⁴, ceea ce ar însemna perioada contemporană etapei de formare (I) a complexului Noua-Sabatinovka. După Amalia Mozsolics însă, cultura Suciu de Sus nu trece de cadrele bronzului tîrziu (Reineke D)¹⁸⁵.

O problemă destul de dificil de rezolvat în stadiul actual al cunoștințelor noastre este aceea a răspîndirii grupului Noua în Transilvania, precum și aceea a stabilirii limitei sale de vest.

Desigur că nu mai poate fi pus la îndoială astăzi aportul culturii Wietenberg la formarea grupului Noua¹⁸⁶, chiar dacă aceasta va fi jucat poate un rol mai puțin important față de contribuția adusă în acest sens de celelalte culturi (ca, de exemplu, cultura Monteoru). După cum se știe, cultura Wietenberg, a cărei manifestare caracterizează întreaga perioadă mijlocie a epocii bronzului pe teritoriul Transilvaniei¹⁸⁷ ocupă un spațiu bine delimitat, de jur împrejur, de către cele patru ramificații ale Carpaților. Este foarte important de precizat în ce măsură fenomenul de dislocare și restructurare convergentă a afectat întreaga arie de răspîndire a acestei culturi.

Conform cartării efectuate de K.Horedt, dispersarea descoperirilor legate de grupul Noua cuprinde întregul podiș transilvănean pînă la poalele Carpaților Apuseni¹⁸⁸. De aici ar reieși că grupul respectiv cuprinde întreg teritoriul provinciei intracarpatică și deci cultura Wietenberg ar fi fost transformată

¹⁸³ N. Kalicz, *A későbronzkori Felsőszöcsi csoport leletei és kronológiái helyzete*, în *AE*, 1960, 1, p. 14.

¹⁸⁴ Cf. M. Petrescu-Dîmbovița, *art. cit.*, în *Dacia*, N.S., IV, p. 152.

¹⁸⁵ Cf. A. Mozsolics, *Archäologische Beiträge zur Geschichte der grossen Wanderung*, în *ActaArch*, VIII, 1–4, 1957, p. 120, nota 10; idem, *Der Tumulus*

von Nyirkarász-Gyulaháza, în *ActaArch*, XII, 1960, p. 122–123.

¹⁸⁶ În legătură cu această chestiune, vezi I. Nestor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 113; K. Horedt, *art. cit.*, în *Materiale*, I, 1953, p. 807; Zoltán Székely, *art. cit.*, în *Materiale*, VII, p. 188.

¹⁸⁷ I. Nestor, în *Istoria României*, vol. I, p. 112–113.

¹⁸⁸ K. Horedt, *art. cit.*, în *Materiale*, I, fig. 13.

radical în toată aria sa de răspîndire. Nu este însă mai puțin adevărat că marea majoritate a descoperirilor despre care este vorba sînt întîmplătoare, avînd aproape exclusiv un caracter funerar. De altfel, după cum am arătat la început, cea mai vestică așezare cunoscută și cercetată metodic pînă în prezent din Transilvania este aceea de la Nicoleni situată pe Tîrnava Mare. Dincolo de această zonă, spre Carpații Apuseni și cursurile inferioare și zona de confluență a celor două Someșuri, nu s-a semnalat deocamdată vreo altă stațiune, documentarea prin cercetări sistematice asupra grupului Noua fiind limitată acolo la necropolele de înhumare săpate parțial, de la Teiuș și Cluj — Str. Banatului.

Într-un studiu monografic apărut recent, K. Horedt atrage atenția în mod deosebit asupra afinităților foarte pronunțate, existente între ceramica culturii Wietenberg, în special sub aspectul manierei și motivelor decorative, și aceea caracterizînd cultura Basarabi de la sfîrșitul Hallstattului timpuriu¹⁸⁹.

Tocmai un asemenea fapt ne impune să privim cu foarte multă circumspecție atît problema sfîrșitului culturii Wietenberg, cît și pe aceea a ariei de răspîndire propriu-zisă, a grupului Noua pe teritoriul Transilvaniei. Observațiile lui K. Horedt ridică, evident, ipoteza genezei culturii Basarabi din fondul Wietenberg, fenomen ce devine cu atît mai greu de explicat, cu cît între cele două culturi (Wietenberg și Basarabi) se interpune o perioadă de timp însumînd cîteva secole. Un răspuns afirmativ în acest sens n-ar fi posibil decît numai în cazul în care cultura Wietenberg s-ar fi menținut în formele sale clasice pînă la sfîrșitul epocii bronzului inclusiv (cel puțin pe o anumită porțiune a ariei sale), transmițîndu-și apoi unele dintre elementele ce-i caracterizează repertoriul ceramic, aspectului hallstattian timpuriu. Această ipoteză nu ar părea inadmisibilă dacă avem în vedere că Podișul Transilvaniei s-ar include, cel puțin parțial, ca regiunea periferică de est a spațiului în interiorul căruia a avut loc procesul propriu-zis de formare a complexului hallstattian timpuriu, în formele sale primare¹⁹⁰.

Unii cercetători înclină să prelungească durata de existență a culturii Wietenberg pînă la sfîrșitul epocii bronzului. După Mircea Rusu, această cultură în etapa sa tîrzie, s-ar situa între două curențe opuse: un curent răsăritean, reprezentat prin grupul Noua, și altul apusean, ilustrat de ultima etapă (III) a culturii Otomani. Conform părerilor aceluiași cercetător, grupul Noua ar fi pătruns în Transilvania, în aria culturii Wietenberg, gata format, deci în cea de-a doua etapă a sa de evoluție (etapa a II-a, cultura Noua propriu-zisă), fenomen care ar fi produs inițial o serie de ciocniri intertribale, ajungîndu-se în cele din urmă la o conviețuire pașnică între autohtoni și noii veniți¹⁹¹. De aici, ar reieși raportul de contemporaneitate dintre grupul Noua în etapa sa de definitivare (II) și eventuala fază tîrzie a culturii Wietenberg.

Trebuie să remarcăm însă că, în actualul stadiu al cercetărilor, ipoteza unei „patrii primitive” a grupului Noua, de unde acesta s-ar fi extins apoi gata format mai departe, amplificîndu-și astfel aria sa de răspîndire în detrimentul altor culturi, pare puțin probabilă. După cum am văzut, premisele complexu-

¹⁸⁹ Cf. K. Horedt, *Die Wietenbergkultur*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 136—137.

¹⁹⁰ Cf. I. Nestor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 132.

¹⁹¹ Cf. Mircea Rusu, *loc. cit.* Ipoteza prelungirii culturii Wietenberg pînă în bronzul tîrziu ne-a fost exprimată verbal și de K. Horedt.

lui Noua-Sabatinovka se creează aproximativ simultan pe un spațiu imens, delimitat la est de Niprul inferior, iar la vest de Podișul Transilvaniei. Așadar, etapa de formare (I) a acestui complex a înglobat, dacă avem în vedere datele pe care ni le oferă așezarea de la Nicoleni cel puțin și regiunea de răsărit a Transilvaniei.

Pe de altă parte, semnalarea elementelor legate de factura grupului Noua în Transilvania de vest, fie că e vorba de vase provenind din inventare funerare, fie că e vorba de cei câțiva omoplați crestați descoperiți întâmplător la Apabida, probabil într-o așezare¹⁹², credem că trebuie privită, cel puțin în prezent, cu oarecare rezerve. Aceste fapte, în totalitatea lor, nu constituie încă dovezi suficiente de concludente, care să ne permită extinderea ca atare a limitei de vest a grupului Noua pînă la poalele Carpaților Apuseni. Din acest punct de vedere, pentru Transilvania de vest și de nord-vest se pun aceleași probleme ca și în cazul Voliniei sau Podoliei de nord. S-ar putea ca în această parte a Transilvaniei cultura Wietenberg să se fi menținut în formele sale clasice pînă la sfîrșitul epocii bronzului fiind totodată mai mult sau mai puțin intens influențată de către grupul Noua. Numai depistarea și cercetarea metodică a așezărilor aparținînd bronzului tîrziu din acea regiune ar putea da o justă rezolvare unei asemenea probleme.

De aceea, este necesar să considerăm, deocamdată, ca provizorie limita de vest a grupului Noua. N-ar fi exclus ca aria sa de răspîndire să fi ocupat în mod efectiv, pe teritoriul Transilvaniei, numai partea de est a acestei provincii, limitîndu-se la bazinul Mureșului superior și la Țara Birsei. Rămîne să se precizeze prin cercetările ulterioare, în ce măsură poate sau nu fi vorba de extinderea spre vest a ariei propriu-zise a grupului Noua, eventual pînă la Carpații Apuseni și zona de confluență a celor două Someșuri.

Tot atît de dificilă este problema limitei de sud a complexului Noua-Sabatinovka. Dacă în regiunea nord-vest-pontică această linie de demarcație se confundă cu litoralul Mării Negre, ea nu apare însă la fel de clară, pînă în prezent, și mai la vest, pe teritoriul Republicii Populare Romîne.

Am relevat cu altă ocazie posibilitatea includerii în aria grupului Noua și a părții de răsărit a cîmpiei Bărăganului¹⁹³, bazîndu-ne în acest sens pe descoperirile prilejuite de cercetările de suprafață de la Dorobanțu, raionul Călărași¹⁹⁴, ipoteză pe care a pus-o de altfel, și M. Petrescu-Dîmbovița¹⁹⁵.

Perieghezele din ultimii ani, efectuate de către N. Angheliescu în raionul Călărași, au avut ca rezultat și identificarea pe valea Dunării, în apropierea bălții Ialomitei, la Ulmu și Coslogeni, a încă două așezări de tip cenușar. Resturile lor constau, printre altele, din numeroase oase de animale, iar în ceea ce privește ceramica sînt relativ frecvente fragmentele provenind de la vase în

¹⁹² Vezi Marton Roska, *A kolozskorpádi II. Jelle-gü kulturfacies kerámiai emlékei Erdélyben*, Közlemények-Cluj, IV, 1-2, 1944, fig. 4.

¹⁹³ Adrian C. Florescu, *art. cit.*, în *Materiale*, III, p. 213.

¹⁹⁴ Pentru această așezare, vezi N. Angheliescu, *Cercetări și descoperiri arheologice în raioanele Călărași și Slobozia*, în *SCIV*, VI, 1-2, 1955, p. 319-320 și fig. 8.

¹⁹⁵ Cf. M. Petrescu-Dîmbovița, în *Istoria Romniei*, I, 1960, p. 113; idem, *art. cit.*, în *Dacia*, N.S., IV, p. 145.

formă de sac, cu brîu în relief simplu, analoage aceloră întîlnite în inventarul stațiunilor din grupurile Noua și Sabatinovka¹⁰⁶. Urme asemănătoare s-au descoperit și la Largu, raionul Filimon Sirbu, pe valea Călmățuiului, de unde cităm o ceașcă cu două torți suprainălțate, prevăzute cu buton¹⁰⁷.

Fragmente ceramice de o factură oarecum înrudită s-au semalat, ce e drept izolat și absolut întîmplător, și pe teritoriul Dobrogei¹⁰⁸.

Provenind exclusiv din cercetări de suprafață, iar uneori din descoperiri sporadice sau chiar izolate (cum este cazul aceloră de la Largu sau din Dobrogea) aceste date sînt cu totul insuficiente pentru a confirma extinderea complexului Noua-Sabatinovka pe teritoriul Munteniei răsăritene și al Dobrogei. Numai prin continuarea periegezelor și executarea unor cercetări metodice în cîteva dintre așezările de tip cenușar situate în regiunile respective s-ar putea verifica în ce măsură presupunerile noastre corespund sau nu realității. Pînă atunci, această ipoteză trebuie avută totuși în vedere, întrucît, în cazul unei eventuale confirmări, ea ar atrage după sine o altă problemă, la fel de importantă, și anume aceea a participării într-o oarecare măsură și a elementelor Tei la geneza complexului Noua-Sabatinovka.

★

În tabelul cronologic de la pagina 200 rezumînd cele arătate pînă aici, prezentăm schematic raportul dintre complexul Noua-Sabatinovka și cîteva dintre culturile învecinate cu aria sa de răspîndire.

★

Ne-au mai rămas, în sfîrșit, de adăugat cîteva observații referitoare la aspectul etnic al grupului Noua. De la început atragem atenția că actualul stadiu al cercetărilor nu înlesnește deocamdată un răspuns satisfăcător în această direcție.

Firește că nu poate fi contestat substratul indoeuropean al triburilor Noua, dar aceasta constituie, de fapt, o soluționare a problemei în linii prea generale. Cele cîteva date antropologice de care dispunem pînă în prezent ar indica un caracter destul de eterogen pentru populația grupului Noua, semnalîndu-se din acest punct de vedere chiar anumite particularități regionale¹⁰⁹. Problema devine cu atît mai complicată, dacă ținem seama și de imixtiunea elementelor răsăritene pînă la regiunea Carpaților. Tocmai un asemenea fapt ne obligă, în consecință, să nu ignorăm nici aspectul etnic al triburilor Sruby, în general, nici pe acela al purtătorilor culturii bronzului tîrziu din stepa nord-vest-pontică, în special.

¹⁰⁶ Materialul provenind din cercetările de suprafață efectuate în aceste două stațiuni se află în col. Muzeului raional din Călărași; unele informații suplimentare în legătură cu datele privind cele două stațiuni ne-au fost date de N. Angheliescu.

¹⁰⁷ Vezi I. T. Dragomir, *Săpăturile arheologice de la Largu*, în *Materiale*, VI, p. 498 și fig. 3/15—17; vasul cu torți suprainălțate prevăzute cu buton se află în col. Muzeului regional de istorie Galați.

¹⁰⁸ La Hirșova și Limanu-Mangalia s-au găsit cîteva fragmente ceramice din pastă bună și cu luciu, prevă-

zute cu torți cu creastă (informații de la Gh. Aricescu și D. Galbenu).

¹⁰⁹ Cf. Olga Necrasov și Maria Cristescu, *op. cit.* După aceste cercetări, populația Noua din Moldova ar prezenta afinități strînse cu aceea a culturii Sruby din regiunea nord-pontică; în ceea ce privește Transilvania, pe baza studiilor antropologice a scheletelor din necropola de la Teiuș, populația acestei regiuni ar prezenta oarecare asemănări cu purtătorii culturii Otomanl.

TABEL CRONOLOGIC

Data	Transilvania de vest	Transilvania de est (bazinul Mureșului sup. și Țara Birsei)	Moldova de sud	Moldova de nord, R.S.S. Moldovenească și nord-vestul R.S.S. Ucrainene	Sud-vestul R.S.S. Ucrainene (Reg. nord-vest-ponțiacă)	Reg. de Silivostepă din dreapta Niprului	Podolia de nord și Volinia	Ucraina Transcarpatică și Maramureș	Muntenia de est și Dobrogea
1000 î.e.n.					Bezoerika	Belogradovka		Hallstatt timpuriu	Hallstatt timpuriu
1100 î.e.n.									
1200 î.e.n.									
1300 î.e.n.									
1400 î.e.n.									

H a l l s t a t t t i m p u r i u

Noua propriu-zisă (Noua II)

Noua (?) sau Wietenberg, tirziu puternic influențat de grupul Noua (?)

Prenoua sau, Protonoua (Noua I)

Komarovo tirziu (?) sau un grup cultural cu structură similară complexului Noua-Sabatinovka, pe bază Komarovo (?)

Sabatinovka (II)

Sabatinovka I („Sabatinovka timpurie“)

Wietenberg

Monteoru

Belopotok-Costișa

Komarovo

Cultura catabombelor

Tei

Unii cercetători, ca A.I.Terenojkin sau T.D.Zlatkovskaia, de exemplu, identifică triburile Sruby cu cimerienii²⁰⁰. De aici ar rezulta că marea deplasare dinspre Volga-Don, care a avut loc începând cu a doua jumătate a mileniului al II-lea î.e.n., n-ar reprezenta altceva decât invazia cimeriană. Reamintim însă că A.I.Terenojkin datează apariția primului val Sruby în stepa nord-vest-ponctică (de care se leagă acolo premisele formării grupului Sabatinovka), aproximativ pe la 1100 î.e.n., iar T. D. Zlatkovskaia ceva mai târziu, la începutul mileniului I î.e.n.²⁰¹.

Conform celor stabilite de noi, prezența elementelor legate de acest mare curent răsăritean în regiunile din apropierea Carpaților nu poate fi datată mai târziu de sfârșitul bronzului mijlociu (finele secolului al XIV-lea î.e.n.). Luând ca punct de plecare ipoteza celor doi cercetători, s-ar putea conchide astfel că invazia cimeriană pe teritoriul țării noastre ar fi avut loc cu mult mai devreme față de cum se admite în prezent (secolele VIII—VII î.e.n.), în secolele XIV—XIII î.e.n., și, prin urmare, cultura materială a acestui element etnic alohton ar constitui una dintre componentele grupului Noua. Desigur că o asemenea chestiune este mult prea importantă pentru a fi discutată într-un cadru atât de restrâns ca acela de față²⁰².

T.D. Zlatkovskaia preconizează chiar existența unei componente cimeriene în formarea *ethnos*-ului tracic²⁰³. Ipoteza mai veche, în lumina căreia grupul Noua s-ar lega de elementul tracic, deplin cristalizat din punct de vedere etnic, credem că trebuie privită actualmente cu mari rezerve, ea fiind cu atât mai puțin verosimilă, cu cât, după toate probabilitățile, acest proces de etnogeneză s-a definitivat abia în perioada ulterioară bronzului târziu²⁰⁴.

Nu mai există astăzi vreo îndoială că diversele aspecte hallstattiene de pe teritoriul R.P. Române, R. S. S. Moldovenești sau din nord-vestul R. S. S. Ucrainene pot fi atribuite, cu toată certitudinea, triburilor tracice. Totodată, trebuie avut în vedere însă că etapa inițială a complexului hallstattian, care succede grupul Noua pe întreaga sa arie de răspândire, se reliefează ca o perioadă de mari restructurări de ordin cultural și etnic. S-ar putea ca tocmai acest fenomen să se identifice cu însuși procesul de definitivare a etnogenezei tracilor.

Am arătat mai sus că este foarte posibilă participarea elementelor Noua, într-o măsură mai mare sau mai mică, la formarea aspectelor hallstattiene timpurii, atât pe teritoriul Transilvaniei, cât și în regiunile mai mult sau mai puțin apropiate de la est de Carpați. Această contribuție, pe plan cultural-material, nu constituie totuși un argument suficient de hotărâtor în sprijinul dovedirii caracterului tracic, ca atare, al triburilor Noua de la sfârșitul epocii bronzului.

IV

Înceind prezentarea câtorva dintre actualele probleme ale bronzului târziu din spațiul cuprins între Podișul Transilvaniei și stepele nord-vest-ponctice considerăm utile anumite sublinieri.

²⁰⁰ Cf. A. I. Terenojkin, *art. cit.*, în SA, XXIV, p. 26; T.D. Zlatkovskaia, *art. cit.*, în SE, 6, 1961, p. 88.

²⁰¹ Cf. T. D. Zlatkovskaia, *art. cit.*, în SE, 6, 1961, p. 89.

²⁰² Nu este cazul să mai menționăm aici și alte păreri mai recente asupra problemei cimeriene, printre

care și aceea a lui T. Sulimirski; pentru aceasta vezi T. Sulimirski, *The Cimmerian Problem*, în BIA, 2, 1959, p. 45 și urm.

²⁰³ Cf. T.D. Zlatkovskaia, *art. cit.*, p. 92.

²⁰⁴ În legătură cu această chestiune vezi I. Nestor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 129.

Complexul Noua-Sabatinovka ilustrează procesul de restructurare culturală survenit la sfârșitul bronzului mijlociu pe teritoriul cuprins între Niprul inferior și Podișul Transilvaniei, sub impulsul curentului răsăritean originar din spațiul Volga-Don. Durata sa relativ îndelungată, pînă în pragul Hallstattului timpuriu, este un indiciu că nu poate fi vorba de un fenomen strict episodic. Evoluția în continuare a acestui complex a fost întreruptă la un moment dat, în partea de vest a ariei sale de răspîndire (corespunzătoare grupului Noua), prin noile restructurări etnice-culturale petrecute aici în perioada care a urmat imediat după sfârșitul bronzului tîrziu. Așadar, limitele sale de dezvoltare se situează, în linii generale, între începuturile dislocării culturilor clasice ale bronzului din spațiul respectiv și premisele procesului de formare a noilor aspecte hallstattiene timpurii (finele secolului al XIV-lea — secolul al XII-lea î.e.n.).

N-ar fi exclus ca amprenta elementelor răsăritene să nu fi fost la fel de pregnantă pe întreg teritoriul parcurs, din regiunea nord-pontică pînă la Carpați. Trebuie avut în vedere că pe teritoriul țării noastre, fiind vorba de ultimele prelungiri vestice ale acestui curent, intensitatea sa a fost probabil oarecum mai diminuată (nepermițîndu-i, din acest motiv, pătrunderea mai departe, spre centrul Europei), dar îndeajuns de eficace totuși pentru a curma evoluția firească a culturilor bronzului mijlociu de aici, antrenîndu-le într-un proces de transformare în sens convergent. Așa s-ar explica eventual, printre altele, bogatele tradiții locale ale grupului Noua, ceea ce constituie o deosebire față de regiunile nord-pontice, unde, elementul alohton fiind acolo cu mult mai puternic, a înlăturat într-o mare măsură fondul cultural autohton, anihilîndu-l aproape integral.

Convulsiunea etnică și culturală petrecută în regiunile din imediata apropiere a Carpaților a generat probabil, la rîndul ei, un contracurent, ale cărui ecouri au ajuns pînă în stepa nord-vest-pontică, manifestîndu-se acolo ca o componentă vestică în cadrul procesului de formare a grupului Sabatinovka.

Cele două etape de formare (I) și de definitivare (II), determinate în evoluția complexului cultural Noua-Sabatinovka, desigur că sînt susceptibile a fi divizate, fiecare dintre ele, în diverse faze. O dovadă grăitoare în acest sens ne-o oferă așezările aparținînd etapei I de la Trușești — Movila din șesul Jijiei (1—2) și de la Gîrbovăț — Zahareasca unde, după cum s-a văzut, au fost identificate cîte două nivele de locuire. Urmează ca pe viitor, prin studierea mai amănunțită a materialului arheologic, să se ajungă la anumite precizări asupra particularităților fiecărei faze din cadrul etapei respective.

Nu putem ști deocamdată cu certitudine în ce măsură componenta răsăriteană care a participat la geneza grupului Noua s-ar identifica cu elementul cimerian. Este însă prematură și totodată destul de puțin probabilă, în actualul stadiu al cunoștințelor noastre, atribuirea, sub aspectul etnic, populației grupului Noua elementului tracic pe deplin format.

★

Un fenomen de restructurare culturală se constată aproximativ în aceleași vreme și pe teritoriul de vest și sud-vest al țării noastre și chiar mai departe,

pe o arie mai întinsă, din Europa centrală pînă dincolo de Dunărea inferioară²⁰⁵. Este însă probabil că acolo cauzele și structura sa diferă oarecum de fenomenul ce caracterizează spațiul corespunzător ariei de răspîndire a complexului Noua-Sabatinovka.

Penetrația elementelor răsăritene în regiunile din vecinătatea Carpaților, cu tulburările și transformările care le-a avut drept consecință, coincide însă, în linii mai generale, cu imixtiunea în Grecia a primelor valuri „nordice”. De aceea, credem că ar fi indicată, ca ipoteză de lucru pentru viitor, încercarea de a cerceta și stabili, eventual, locul și importanța evenimentelor petrecute în spațiul dintre Podișul Transilvaniei și stepele nord-vest-pontice, în cadrul preliminarilor continentale ale mării migrațiuni egeice.

ADRIAN C. FLORESCU

К ИЗУЧЕНИЮ КУЛЬТУРЫ НОУА

РЕЗЮМЕ

В настоящей работе рассматриваются некоторые актуальные вопросы, связанные с группой памятников культуры Ноуа конца бронзового века, ареал распространения которой охватывает Трансильванию, Молдову, северо-запад УССР (Прикарпатская Украина) и Молдавскую ССР. Исходной точкой является фактический материал, добытый в ходе раскопок, главным образом на поселениях Молдовы.

После краткого обзора прежде высказанных предположений о культуре Ноуа (см. прим. 1—7), автор излагает основные черты, определяющие эту группу.

Поселения культурной группы Ноуа на территории РНР (как в Молдове, так и в Трансильвании) имеют общий характер, независимый от географического рельефа (степь, лесостепь, прикарпатская или горная область). Обычно они расположены на открытых неукрепленных местах. Их остатки видны на поверхности земли в виде пятен с большим количеством золы (почему их и называют «зольники»). Значение зольников еще не установлено с достаточной точностью. По-видимому, каждый зольник соответствует остаткам одного или нескольких жилищ; это предположение подтверждают различные комплексы *in situ*, отождествленные внутри зольников: очаги, полы из необожженной глины, куски обугленной обмазки с отпечатками прутьев и т.п. Следует, однако, учитывать, что до сих пор, исследователи больше занимались участками, покрытыми пятнами золы, не уделяя такого же внимания изучению промежутков между ними. Из до сих пор осуществленных наблюдений следует, что остатки жилищ, чрезвычайно многочисленны на участках «зольников», встречаются все реже по мере удаления от них.

Главное место в инвентаре поселений занимают кости животных — около 60—65% всего обнаруженного археологического материала. Огромное большинство представлено костями домашних животных; это показывает, что хозяйственная жизнь племен культуры Ноуа заключалась преимущественно в пастушестве. Главное место занимает крупный рогатый скот (50%); затем, в значительно меньшей степени, следуют овцы и козы, свиньи, лошадь и собака (см. таблицу на стр. 147 и прим. 23).

Что касается керамики, то отмечается исключительная частота средних и малых форм. Более половины всего количества приходится на долю «мешковидного сосуда» и его многочисленных вариантов, более или менее сходных по форме и технике

²⁰⁵ Asupra acestui fenomen vezi I. Nestor, în *Istoria României*, p. 131.

выделки теста (рис. 2 — 7); за ними следует группа мисок и чаш (рис. 1, 2, 8). Из последних отметим чашку с одной или двумя ручками, украшенными выпуклостями или гребнями. Она часто встречается в утвари погребений и в несравненно меньшей пропорции на поселениях. Орнамент сводится к весьма ограниченному количеству элементов. Чашки украшены узорами, основанными на конеллюрах; на «мешковидных сосудах» встречаются простые рельефные пояски, украшенные иногда насечками или ячейками, а также полные или неполные ряды проколов под краем (рис. 7/5).

Важным элементом при определении содержания культуры Ноуа являются орудия. Отмечается особенное обилие своеобразно сработанных костяных орудий (тщательная отделка рабочей части и небрежная остальной). Среди костяных предметов выделяется своим своеобразием и постоянным наличием на поселениях прежде всего лопатка (*scapula*), украшенная насечками (рис. 11/4—6, 9, 11). Некоторые орудия являются более или менее приблизительными копиями бронзовых прототипов, например серпы или булавки разных категорий (рис. 12, 13). Другие предметы — кнопки, псалли — изготовлены более тщательно.

Бронзовые предметы на поселениях или в инвентаре погребений группы Ноуа представляют ограниченное количество типов (рис. 22, 23). Более многочисленны изделия из кладов этой группы; среди них есть несколько предметов восточной фактуры (напр., в кладах из Улми-Литени, Рышешти в Молдове, см. примечания 48—50). Элементы этой фактуры появляются и в Трансильвании, причем их распространение ограничивается там ареалом группы Ноуа (см. прим. 142).

Наряду с бронзовыми изделиями следует упомянуть каменные и кремневые, например кривые ножи (*krummesser*) (рис. 9/5, 7; рис. 10).

Все эти черты (тип поселения, экономическая структура, керамика, типы костяных предметов и т.п.) сближают — иногда почти до тождественности — культуру Ноуа на территории РНР с соответствующими группами на северо-западе СССР, МССР и в северо-западном Причерноморье (группа Сабатиновка). Таким образом, она входит в комплекс, распространенный от Трансильвании до Нижнего Приднепровья и от бассейна Верхнего Днестра до Нижнего Дуная. Следовательно, к концу бронзового века на обширном пространстве возникает более или менее единообразный культурный комплекс, ареал распространения которого, однако, соответствует территории, расставшейся в предыдущий период (средней бронзы) на ряд отчетливо различающихся культур (*Витенберг* в Трансильвании, *Белопоток-Костиша* на севере Молд. вы, северо-западе Украинской ССР и севере Молдавской ССР, *Монтеору* — на юге Молдовы, *западная группа катакомбной культуры* в северо-западном Причерноморье).

Между культурами среднебронзового века (Монтеору, Витенберг и Белопоток-Костиша) классической формы и собственно группой Ноуа вторгается еще один этап, содержание которого тесно связано с последней (поселение типа «вольников», хозяйство с преобладанием скотоводства, керамика, своеобразно изготовленные костяные орудия и т.п.; см. прим. 8, 9, 15, 53—56). Отличие от группы Ноуа ограничивается наличием в керамике немногочисленных элементов, характерных для классических культур бронзового века, непосредственно предшествовавших в данной области (элементы Монтеору в южной Молдове, Белопоток-Костиша в Северной Молдове, Витенберг в Трансильвании; см. и рис. 16, 17). Судя по этим особенностям, упомянутый этап является этапом перехода от классических культур бронзового века к собственно культуре Ноуа. Следует отметить, что по содержанию этот этап существенно отличается от непосредственно предшествующих ему культур бронзового века. Общность основных черт и ареала распространения всецело связывает его с группой Ноуа, прологом которой он является.

Весьма вероятно, что непосредственно предшествующий культуре Ноуа этап на территории РНР соответствует раннесабатиновской фазе в северо-западном Причерноморье, обоснованной на поселениях в Ушкалке (нижний слой), Пересадовке I, Волошеском и др. Так, среди керамики этих поселений встречаются элементы традиции среднебронзового века в этой области (см. прим. 100—102). Аналогичные элементы в столь же ограниченном количестве обоснованы и на поселениях в Сабатиновке (см. прим. 99). Отсюда же происходит и бронзовая булавка гипрского типа — *Schleifennadel* —

(см. прим. 97). Два экземпляра этой категории нашли и на поселении в Гырбовэце (южная Молдова), относящихся к «этапу, непосредственно предшествующему культуре Ноуа» (рис. 22, 23). Такие булавки неизвестны в позднебронзовом веке; однако они изобилуют в центре Европы до юга Германии в раннебронзовом веке, причем бытуют самое последнее до конца эпохи средней бронзы (см. прим. 98).

Их наличие как в северо-западном Причерноморье — в Сабатиновке, так и в южной Молдове — в Гырбовэце, не только подтверждает датировку соответственных комплексов рубежом двух периодов — между концом среднебронзового и началом позднебронзового, — но и указывает в то же время на их синхронность. Если учесть это обстоятельство, то не исключено наличие в Сабатиновке двух горизонтов обитания, которые не удалось, по объективным причинам, стратиграфически определить в ходе раскопок. В таком случае к нижнему уровню, синхронному с «непосредственно предшествующим культуре Ноуа этапом» на территории РНР, можно отнести булавку кипрского типа и украшенные многочисленными волнообразными линиями фрагменты керамики, связанной с классической фактурой катакомбной культуры Нижнего Приднепровья.

В свете исследований последних лет уже нельзя больше оспаривать того, что происхождение группы Ноуа связано с процессом культурной униформизации, в которой были вовлечены три классические культуры средней бронзы: Монтеору, Белопоток-Костиша и Витенберг. Однако, это не следствие естественного развития этих трех культур. Нельзя не учитывать и того, что в данных участках в конце среднебронзового века обитатели поселений покидают их, переходя от оседлого образа жизни и хозяйства, основанного на примитивном земледелии, к иному, экономически совершенно отличному, гастушескому образу жизни. Знаменательно и то, что к концу их бытования некоторые поселения классических культур бронзового века (напр. Монтеору) окружают мощными укреплениями (см. прим. 69).

Ряд фактов, уточненных, в частности, новейшими исследованиями, по-видимому наводят на разрешение этих вопросов в известном смысле. Так, в инвентаре поселений, относящихся как к культуре Ноуа, так и к непосредственно ей предшествующему этапу, постоянно и иногда сравнительно богато обоснованы определенные типы костяных орудий: лопатки с насечками (рис. 11/4—6, 9, 11), наконечники стрел различной формы (рис. 20/1, 3, 5, 7), небольшие лопаты (рис. 18/1—2; 20), серпы — «тупики» из челюстей животного (рис. 19), или серпы и косари, имитирующие бронзовые прототипы (рис. 12/3). Они несколько не связаны со спецификой классических культур бронзового века в карпато-дунайской области: такие элементы находят аналогии в позднебронзовых культурах северного Причерноморья, в приволжских степях и даже на юго-западе Сибири (см. прим. 70—84). Изучение скелетов из могильников культуры Ноуа в Молдове также позволило установить довольно выраженное сродство между их антропологическим строением и строением носителей срубной культуры в Северном Причерноморье (см. прим. 89).

Все это, вероятно, тесно связано с переселением племен срубной культуры из волго-донского междуречья на запад (см. прим. 90—94). Учитывая коренную культурно-этническую перестройку, вызванную на столь обширной территории (Северное Причерноморье, включая Крым и бассейн Донца) великим переселением племен срубной культуры, можно предположить, что оно частично затронуло на своем последнем этапе и нынешнюю территорию РНР. Это, естественно, заставляет предполагать до известной степени активное участие восточного компонента в генезисе культуры Ноуа. Подобное предположение не исключает, однако, участия местного коренного фонда в процессе сложения культуры Ноуа, как об этом свидетельствует состав ее керамики. Так, чашка с двумя ручками, украшенная выпуклостями или гребнями, связана с культурой Монтеору; некоторые чашки с одной или двумя высокими ручками, иногда с более или менее выпуклым туловом, также являются наследием среды Белопоток-Костиша. К этим же культурам следует в значительной мере отнести и некоторые варианты «мешковидного сосуда», а также разные типы мисок.

Из трех местных культур среднебронзового века (Монтеору, Белопоток-Костиша и Витенберг) важнейшую роль в образовании группы Ноуа играла, по-видимому, культура Монтеору.

Однако в керамическом ансамбле группы Ноуа сравнительно редко встречаются и фрагменты со врезанным орнаментом, узоры и технику выделки которого нельзя объяснить органической связью со специфичной классических культур карпато-дунайского бронзового века (рис. 24/1—6); они скорее имеют аналогии, вплоть до тождественности, с керамикой позднебронзового века в Северном Причерноморье (см. прим. 86—88). Следует также иметь в виду, что фрагменты керамики, украшенной простым рельефным пояском — иногда с насечками или ячейками — унаследованным от весьма близких «мешковидным сосудам» типов группы Ноуа, встречаются на поселениях позднебронзового века в Северном Причерноморье и бассейне р. Донец. Если учесть эти данные, то не исключено, что в совокупность керамики группы Ноуа и восточные элементы внесли, в большей или меньшей степени, свой вклад. Исходя из этого предположения, надо принять во внимание и способ украшения некоторых «мешковидных сосудов» рядами полных или неполных отверстий под краем (см. прим. 126).

Чтобы составить исчерпывающую монографию, необходимо в дальнейшем сравнивать керамику группы Ноуа не только с керамикой непосредственно ей предшествующих автохтонных культур (Монтеору, Белопоток-Костиша и Витенберг), но и с керамикой позднебронзовых культур Северного Причерноморья.

Что касается группы Сабатиновка, то отметим особенности ее керамики, а именно наличие чашек с ручками, украшенными выпуклостью или гребнями (см. и прим. 127). Очевидно, что этот элемент нельзя связать с традициями бронзовых культур Северо-западного Причерноморья. Его наличие в указанной области можно объяснить лишь сильным влиянием группы Ноуа. Не исключено, что и некоторые варианты «мешковидного сосуда», столь характерного для керамики сабатиновской группы, того же самого происхождения, хотя О. А. Кривцова-Гракова относит его исключительно к элементам материальной культуры племен срубной культуры (см. прим. 128). К тому же западному течению следует отнести как кипрскую бронзовую булавку, так и костяную псалию центрально-европейского типа (Toszeg C), найденные на эпонимном поселении в Среднем Побужье (см. прим. 159). Таким образом, предположение об участии западного комплекса в процессе сложения группы Сабатиновка кажется вполне обоснованным.

Нельзя оспаривать близкого родства групп Ноуа и Сабатиновка. Оно заключается в тождественности типа поселения, экономической структуры и значительной части керамической утвари, а также в своеобразной манере обработки кости и украшения ее характерными элементами (лопатка с насечками и т.д.). Различия между обеими группами относятся к погребальному обряду: для группы Ноуа характерны бескурганые погребения с костяками в скорченном положении на боку, для группы Сабатиновка — захоронение в курганах (см. прим. 131). Из-за географического положения ареала распространения группы Сабатиновка, воздействие восточных элементов, происходивших из волго-донского междуречья, возможно, оказалось гораздо сильнее, чем в сфере культуры Ноуа. Вероятно, этим объясняется особенность погребального обряда группы Сабатиновка по сравнению с группой Ноуа.

Хотя на настоящем этапе исследований и невозможно смешать группу Ноуа с группой Сабатиновка, все же они органически входят в один и тот же комплекс, сложившийся в результате синтеза элементов культуры среднебронзового века, которая предшествовала в данной области этому комплексу; это явление, вероятно, было обусловлено восточным течением, возникшим в волго-донском междуречье в начале второй половины II тысячелетия.

В процессе развития этот феномен культурной униформизации проходит два этапа. Первый заключается в дислокации и конвергирующей перестройке культур бронзового века, известных здесь в предыдущий период. На этом этапе, благодаря сохранившимся в незначительной мере следам классических форм культур средней бронзы в данной области (элементы Монтеору в южной Молдове, Белопоток-Костиша в северной Молдове, Витенберг в Трансильвании), имеются некоторые оттенки, придающие легкий местный колорит, слишком слабый, однако, чтобы играть роль самостоятельного признака. Второй этап завершения этого процесса характеризуется, в частности, отсутствием каких бы то ни было следов классических форм местных культур среднеброн-

вового века. Поэтому было бы правильно присвоить наименование Доноуа (или быть может Протоноуа) этапу, называвшемуся прежде *этапом, непосредственно предшествующим культуре Ноуа*. С другой стороны, если понятия Доноуа (Протоноуа) и Ноуа фактически обозначают два этапа развития одного и того же явления, то не было бы ошибкой придать понятию *культура Ноуа* более широкий смысл. Это означало бы включение в сферу понятия *культуры Ноуа* и содержания *этапа, непосредственно предшествующего культуре Ноуа*.

В этом смысле, в развитии культуры Ноуа предполагались бы два этапа: I — этап сложения, заключающийся в дислокации и перестройке в общем направлении древних культур средней бронзы, и II — этап завершения.

Комплекс Ноуа-Сабатиновка иллюстрирует процесс культурной перестройки, наступившей в конце среднебронзового века в области между нижним течением Днестра и Трансильванским плоскогорьем под воздействием восточного элемента из Волгодонского междуречья. Первый этап развития этого комплекса восходит к периоду между концом среднебронзового и началом позднебронзового века (XIV—XIII в. до н.э.). Эту датировку подтверждает наличие бронзовых изделий более древней традиции (см. рис. 22/2, 3), встречающихся вместе с предметами, характерными лишь для поздней бронзы (рис. 22/4, 5).

Второй этап разворачивается исключительно в позднебронзовом веке (Рейнеке D) (XIII в. до н.э.), распространяясь в некоторых областях до рубежа раннегалльштатского периода (XII в. до н.э.).

Дальнейшее развитие этого комплекса прерывается в какой-то момент на западе ареала его распространения (заселенном группой Ноуа) вследствие новых культурно-этнических перестроек, происшедших здесь в период, непосредственно следующий за концом позднебронзового века. Таким образом, пределы развития комплекса Ноуа-Сабатиновка находятся между началом явления дислокации классических культур бронзового века в данной области и предпосылками процесса сложения новых раннегалльштатских обликов (конец XIV в. — XII в. до н.э.).

Весьма вероятно, если считать, что генезис этого комплекса был обусловлен восточным течением, что начало процесса дислокации в Северо-западном Причерноморье — то есть возникновение группы Сабатиновка — имело место на несколько десятков лет раньше, чем в областях, непосредственно прилегающих к Карпатам (Молдова, Трансильвания, Прикарпатская Украина). Возможно, что влияние восточных элементов не было столь сильным на всей территории от Северного Причерноморья до Карпат. Надо иметь в виду, что последние западные отголоски этого течения на территории РНР уже затихали (и не проникли поэтому дальше, в центр Европы), однако не настолько, чтобы прервать естественное развитие здешних среднебронзовых культур, вовлекая их в процесс конвергирующего превращения. Так можно было бы объяснить богатые местные традиции группы Ноуа в отличие от областей Северного Причерноморья, где более мощный алохтонный элемент — срубная культура — в значительной степени устранил автохтонный культурный фонд, почти совершенно уничтожив его. Этнико-культурный сдвиг, произошедший в непосредственной близости к Карпатам, вызвал, вероятно, в свою очередь противотечение, отголоски которого довольно сильно отразились в степях Северо-западного Причерноморья, проявившись там как западный компонент процесса образования группы Сабатиновка.

В свете последних данных невозможно сопоставить комплекс Ноуа-Сабатиновка и белогрудовскую культуру среднего правобережья Приднепровья. Весьма вероятно, что последняя (XI—IX вв. до н.э.) соответствует в Северо-западном Причерноморье белозерской культуре — прямой наследнице группы Сабатиновка. На настоящем этапе исследований на правом берегу среднего Днестра, в северной Подолии и на Волини еще недостаточно уточнен облик материальной культуры, соответствующий комплексу Ноуа-Сабатиновка. В этом смысле возникает два предположения. Возможно, что на

всей этой территории культура Комарово сохранилась в классической форме до конца бронзового века, находясь в своей последней стадии под влиянием комплекса Ноуа-Сабатиновка. Не исключено все же, что к концу среднебронзового века культура Комарово подверглась процессу коренной перестройки, аналогичному процессу, имевшему место в степях Северо-западного Причерноморья или в областях, непосредственно прилегающих к Восточным Карпатам (Прикарпатская Украина, Молдова, Трансильвания и Молдавская ССР). В результате этого, в данной области мог появиться культурный облик, аналогичный по структуре группам Ноуа и Сабатиновка. Лишь более обширное исследование поселений позднебронзового века в данных областях (Подоллии, Волыни и правобережье среднего Днепра) сможет уточнить, какое из двух предположений правдоподобнее. Те же вопросы возникают и в отношении западной и северо-западной Трансильвании. Возможно, что в этой части внутрикарпатской провинции культура Витенберг сохранилась в классических формах до конца бронзового века, подвергаясь в большей или меньшей степени влиянию группы Ноуа, отразившейся — при данной гипотезе — лишь в восточной части Трансильвании (бассейн верхнего Муреша и Цэра Бырсей). Дальнейшие исследования покажут, в какой мере можно говорить о распространении к западу собственно ареала группы Ноуа — возможно, до Западных Карпат и района слияния двух рек Сомеш.

Такие же трудности представляет и вопрос об южной границе комплекса Ноуа — Сабатиновка. Если в Северо-западном Причерноморье граничная линия сливается с черноморским побережьем, то на западе, на территории РНР она уже не так ясна. Возможно, что в ареал этого комплекса входят Восточная Валахия и нынешняя территория Доброджи (см. прим. 193—198). Подобное предположение подразумевает и участие, в какой-то мере, культуры Тей в происхождении комплекса Ноуа — Сабатиновка.

Пока еще не известно, до какой степени содействовавший зарождению группы Ноуа восточный компонент этнически отождествляется с киммерийским элементом (см. прим. 200). Однако, на настоящей стадии наших сведений, мало вероятным кажется приписывание народности группы Ноуа уже полностью сложившегося фракийского этноса.

Проникновение восточных элементов в соседние с Карпатами области, вызванные им волнения и превращения совпадают, однако, в общих чертах, с проникновением первых «северных» течений в Грецию. Поэтому мы считаем, что было бы необходимо — в качестве будущей рабочей гипотезы — предпринять попытку изучить и, возможно, установить место и значение событий, развернувшихся в пространстве между трансильванским плоскогорьем и степями Северо-западного Причерноморья и предшествовавших на материке великому эгейскому переселению.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Чашки, характерные для культурной группы Ноуа, найденные на могильнике с труположением в Трушешть — Цугуета (по М. Петреску-Дымбовица). (Прибл. 1/4 натур. вел.).

Рис. 2. — Сосуды, характерные для культурной группы Ноуа. 1, 2, 4—7, Трушешть-Цугуета (могильник с труположением); 3, 8, Трушешть — Мовила дин шесул Жижней (поселение типа «зольников»). (Прибл. 1/4 натур. вел.).

Рис. 3. — Сосуды, найденные в поселении из Трушешть — Мовила дин шесул Жижней (прибл. 1/3 натур. вел.).

Рис. 4. — Сосуды, относящиеся к культурной группе Ноуа. 1, 6, Гырбовэц; 2, Трушешть-Цугуета; 3—5, Дойна (прибл. 1/4 натур. вел.).

Рис. 5. — Обломки «мешковидных сосудов». 1, 6, 11, Андриешень; 2, 3—5, 8—10, Гырбовэц; 7, Трушешть-Мовила дин шесул Жижней (прибл. 1/2 натур. вел.).

Рис. 6. — Формы, характерные для керамики группы Ноуа, найденные в Трушешть-Мовила дин шесул Жижней (прибл. 1/4 натур. вел.). 1, 3, 4, 7, 8, этап образования группы Ноуа (Ноуа I); 2, 5, 6, завершающий этап группы Ноуа (Ноуа II).

Рис. 7. — Формы, характерные для керамики группы Ноуа (прибл. 1/4 натур. вел.). 1, 2, 4, 6, 7, Трушешть-Мовила дин шесул Жижней; 3, 8, 11, Гырбовэц; 5, 9—10, Андриешень. 1, 3, 6, 11 — этап образования группы Ноуа (Ноуа I); 2, 4—5, 7—10 — завершающий этап группы Ноуа (Ноуа II).

Рис. 8. — Чашки, характерные для керамики группы Ноуа (прибл. 1/4 натур. вел.). 1, 3, Трушешть-Цугуета (по М. Петреску-Дымбовица); 2, Валя Лупулуй-Яссы (по М. Дину); 4, Андриешень; 5, Думешть (по М. Петреску-Дымбовица).

Рис. 9. — Орудия и предметы из камня (1, 2, 5, 7) и кости (3, 4, 6). 1—3, Андриешень; 4—6, Кавадинешть (по И. Т. Драгомиру); 7, Валя Лупулуй-Яссы (по М. Дину). 1—3, прибл. 4/9 натур. вел.; 4—7, прибл. 2/3 натур. вел.

Рис. 10. — Изогнутый кремневый нож (Krummesser), из поселения типа Ноуа в Трушешть-Мовила дин шесул Жижней (прибл. 2/3 натур. вел.).

Рис. 11. — Типы костяных орудий, характерных для культурного комплекса Ноуа-Сабатиновка. 1, 5, 8, Валя Лупулуй-Яссы (прибл. 1/3 натур. вел., по М. Дину); 2, 4, Сабатиновка (прибл. 1/3 натур. вел., по А. В. Добровольскому); 3, Андриешень (прибл. 4/9 натур. вел.); 6, Ушкалка (прибл. 2/3 натур. вел., по Д. И. Телегину); 7—9, Кавадинешть (прибл. 4/9 натур. вел. по И. Т. Драгомиру); 10, Трушешть-Мовила дин шесул Жижней (прибл. 1/2 натур. вел.); 11, Николень (прибл. 1/2 натур. вел., по З. Секели).

Рис. 12. — Серпы из бронзы (1) и кости (2—3). 1, Ульми — Литень (по М. Флореску); 2, Валя Лупулуй-Яссы (по М. Дину); 3, Андриешень (прибл. 1/3 натур. вел.).

Рис. 13. — Костяные предметы из поселений типа Ноуа. 1—5, 8, 11—14, 17—19, 21—22, 24—25, Трушешть-Мовила дин шесул Жижней (по М. Петреску-Дымбовица); 6, 16, Валя Лупулуй-Яссы (по М. Дину); 7, 9—10, 20, Кавадинешть (по И. Т. Драгомиру). 12, 13, 17, 21, прибл. 1/2 натур. вел.; 2, 4—5, 9, 13, прибл. 2/3 натур. вел.; 6, 16, прибл. 1/3 натур. вел.; 7—8, 10—12, 14—15, 18—20, 23—25, прибл. 3/4 натур. вел.

Рис. 14. — Формы, характерные для керамики культурной группы Ноуа (прибл. 1/4 натур. вел.). 1, 3, 5, Гырбовэц; 2, Андриешень; 4, 6, Трушешть-Мовила дин шесул Жижней. 1, 3—6, этап образования группы Ноуа (Ноуа I); 2, завершающий этап группы Ноуа (Ноуа II).

Рис. 15. — Сосуд типа Белопоток-Костиша, поздняя фаза прибл. 1/3 натур. вел.).

Рис. 16. — Черепки керамики, относящейся к поздней фазе культуры Монтеору, найденной в поселении типа «золотников» в Гырбовэце (прибл. 2/3 натур. вел.).

Рис. 17. — Черепки керамики, относящейся к поздней фазе культуры Монтеору (5, 7), к культуре Белопоток-Костиша (1—5, 6, 9—10, 12—15) и Витенберг (8, 11), этап образования группы Ноуа (Ноуа I). 1—2 (по М. Петреску-Дымбовица); 3, 9—10, 15, Корлэтенъ, горизонт I (по И. Нестору); 12, Валя Лупулуй-Яссы (по М. Дину); 8, 11, Николень (по З. Секели); прибл. 1/2 натур. вел.

Рис. 18. — Бронзовые (1—2) и костяные (3) ножи. 1, Сосновая Маза (по А. М. Таллгрену); 2, Ягодное — нижнее течение Волги (по Н. И. Мерперту); 3, Кавадинешть, горизонт I; (прибл. 2/3 натур. вел.).

Рис. 19. — Костяной серп (1), «серпы» — тупики из челюсти животного (2—4, 7), лопатка, украшенная насечками (8) и другие костяные предметы (5—6, 9), найденные в поселении типа «золотников» в Гырбовэце и относящиеся к этапу образования культурной группы Ноуа (Ноуа I). (1, прибл. 1/2 натур. вел.; 2—9, прибл. 1/3 натур. вел.).

Рис. 20. — Костяные наконечники стрел различных типов (1—7, 10—11) и небольшие лопаты (8—9); (прибл. 3/4 натур. вел.); 1, 3, 5—9, Гырбовэц; 2, Пересадовка I (по Н. Н. Погребовой); 4, Ушкалка (по Д. И. Телегину); 10, Малая Цимбалка (по А. И. Тереножжину); 11, Сабатиновка (по А. И. Тереножжину).

Рис. 21. — Костяная лопаточка (1) и наконечники стрел (2—5), относящиеся к этапу Хвалынский срубной культуры Поволожья. 1, Хрящевка (по Н. Я. Мерперту); 2—5, Черебаево (по И. В. Синицину). (1, прибл. 2/3 натур. вел.; 2—5, прибл. 3/4 натур. вел.).

Рис. 22. — Бронзовые булавки кипрского типа — Schleifennadel (1—3) и с выступами — Warzennadel (4—5). 1, Сабатиновка (по А. В. Добровольскому); 2—4, Гырбовэц; 5, Теуш (по К. Хоредту); (прибл. 2/3 натур. вел.).

Рис. 23. — Бронзовые предметы, найденные в поселениях типа Ноуа. 1, 13, 15, Валя Лупулуй-Яссы (по М. Дину); 2, 3, 6, 7, 9, 16, 17, Трушешть-Мовила дин шесул Жижней, 4, 5, 11, 12, Кавадинешть (по И. Т. Драгомиру); 8, 10, 14, 18, Николень (по З. Секели). 1, 2, 8, 10, 14, 18, этап образования культурной группы Ноуа (Ноуа I); (прибл. 2/3 натур. вел.).

Рис. 24. — Черепки керамики, найденные в поселениях типа Ноуа. 1, Кавадинешть; 2—4, 6, 9—10, Трушешть-Мовила дин шесул Жижней; 5, 7—8, 11—12; Гырбовэц. (1—6, прибл. 2/3 натур. вел.; 7—12, прибл. 1/2 натур. вел.).

Рис. 25. — Черепки чашек, снабженных ручками с выпуклостями или гребнем. 1—7, Сабатиновка (по О. А. Кривцовой-Граковой); 8—11, Ушкалка, нижнее Поднепровье (по Д. И. Телегину); 9, 12, Николень (по З. Секели); 10, 13, Кавадинешть (по И. Т. Драгомиру). (1—8, 11, прибл. 1/2 натур. вел.; 9, 10, 12, 13, прибл. 1/3 натур. вел.).

Рис. 26. — Ареал распространения культурного комплекса Ноуа-Сабатиновка (конец XIV—XII в. до н.э.). I. А, поселения, относящиеся к культурной группе Сабатиновка (по О. А. Кривцовой-Граковой, Н. Н. Погребовой и Д. И. Телегину); 1—15. II. Поселения (B) и могильники с грунтовыми погребениями (C), относящиеся к культурной группе Ноуа (по А. И. Мелюковой, М. Петреску-Дымбовица и К. Хоредту); 16—63. III. D. Элементы известной в настоящее время керамики типа Ноуа, обнаруженной в отдельных находках или вне ареала распространения, относящейся к культурному комплексу Ноуа-Сабатиновка (по К. Хоредту, Т. Сулимйрскому и О. Ф. Лагадовской); 64—89. IV. E, находки, приписываемые гипотетически культурному комплексу Ноуа-Сабатиновка; 90—94. V. F, погребения со срубными сооружениями (по Т. Д. Оболдуевой); 95.

CONTRIBUTION À LA CONNAISSANCE DE LA CIVILISATION DE NOUA

RÉSUMÉ

La présente étude traite de quelques-uns des problèmes à l'ordre du jour concernant le groupe culturel de Noua, qui date de la fin de l'âge du bronze et dont l'aire de diffusion comprend la Transylvanie, la Moldavie, le nord-ouest de la R.S.S. d'Ukraine (Ukraine sous-carpatique) et la R.S.S. de Moldavie. L'étude s'appuie, en premier lieu, sur le matériel résultant des recherches effectuées sur les établissements de Moldavie.

Après un examen sommaire des hypothèses émises jusqu'à ce jour sur la civilisation de Noua (voir notes 1-7), l'auteur présente les traits fondamentaux caractérisant ce groupe.

Indépendamment des conditions géographiques (steppe, steppe à forêts, région sous-carpatique ou montagneuse), les établissements appartenant à la civilisation de Noua situés sur le territoire de la R.P. Roumaine — autant ceux de Moldavie que ceux de Transylvanie — présentent des caractères communs. Ils occupent, habituellement, des positions ouvertes, dépourvues de toute fortification. Leurs restes apparaissent à la surface du sol sous forme de taches contenant une profusion de cendre (d'où le nom de « cendriers » — *zolniki* — donné à ces sites). L'origine de ces « *zolniki* » n'a pas encore été établie de façon certaine. Il semble que chaque « *zolnik* » correspondrait aux vestiges d'une ou de plusieurs habitations; cette hypothèse s'appuie sur le fait que l'on a découvert dans différents « *zolniki* » des éléments *in situ*, tels que : âtres, planchers en argile, fragments de torchis calciné avec des impressions de branchages, etc. Mais il faut tenir compte du fait que, jusqu'à présent, les recherches se sont concentrées surtout sur les portions correspondant aux taches de cendre et, dans une plus faible mesure seulement, sur les espaces intermédiaires. Des observations consignées jusqu'à présent il résulte que les restes d'habitat sont particulièrement compacts sur l'emplacement des « *zolniki* », pour devenir de plus en plus rares à mesure que l'on s'en éloigne.

Dans l'inventaire des établissements, ce sont les os d'animaux qui occupent la première place — 60-65 % de l'ensemble du matériel archéologique découvert —, la plus forte part provenant des animaux domestiques. Ce qui prouve que la vie économique des tribus Noua était axée surtout sur l'élevage. Parmi les animaux domestiques, on rencontre surtout les grandes bêtes à corne — 50 % des cas — suivies d'assez loin par les ovicaprins, le porc, le cheval et le chien (voir le tableau de la p. 147 et la note 23).

En ce qui concerne la céramique, on signale la fréquence très marquée des formes de petites ou de moyennes dimensions. Plus de la moitié du matériel est représentée par le « vase en forme de sac », avec ses différentes variantes, plus ou moins apparentées entre elles tant par la forme que par la technique de préparation de la pâte (fig. 2-7); viennent ensuite les différentes écuelles et tasses (fig. 1, 2; 8). Parmi ces dernières, il faut citer la tasse à une seule ou à deux anses pourvues de boutons ou de crêtes, aussi fréquente dans l'inventaire des tombes qu'elle est rare dans les établissements. Le décor comporte un nombre d'éléments restreint : pour les tasses, ce sont des cannelures ou des ornements dérivés des cannelures; pour les « vases en forme de sac », ce sont des bandes à relief simple, parfois alvéolaires ou à encoches, ou bien des rangées de trous, complètes ou incomplètes, placées sous l'embouchure (fig. 7/5).

Les outils présentent une grande importance pour la détermination du contenu de la civilisation de Noua. Il faut remarquer en premier lieu l'abondance des outils en os, ainsi qu'un trait qui leur est absolument spécifique : le soin apporté au façonnage de la partie utile des pièces, en négligeant le reste de l'outil respectif. Pour son caractère très particulier, comme pour la constance avec laquelle on la rencontre dans les établissements, il convient de citer en premier lieu l'omoplate crêtée (fig. 11/4-6, 9, 11). Certaines pièces sont des copies, plus ou moins ressemblantes, de prototypes de bronze : ainsi des faucilles ou différentes catégories d'aiguilles (fig. 12, 13). D'autres, boutons ou *psalii*, par exemple, témoignent du soin apporté à leur confection.

Les objets en bronze signalés dans les établissements ou dans l'inventaire des tombes du groupe Noua constituent un nombre de types restreint (fig. 22, 23). Ceux provenant des dépôts sont plus nombreux ; parmi ces derniers, il faut remarquer la facture orientale de certaines pièces (par exemple, dans les dépôts de Ulmi Liteni et Rîșești, en Moldavie, voir notes 48—50). Des pièces de la même facture apparaissent également en Transylvanie, sans sortir dans cette province des limites de l'aire de diffusion du groupe Noua (voir note 142).

Outre les outils en bronze, il faut mentionner ceux en pierre et en silex, ainsi, par exemple, les couteaux recourbés — *Krummesser* (fig. 9/5, 7 ; 10).

Tous ces traits (type des établissements, structure économique, céramique, type des outils en os, etc.) révèlent la similitude, allant parfois jusqu'à l'identité, entre la civilisation de Noua telle qu'elle se manifeste sur le territoire de la R.P. Roumaine et les groupes correspondants du nord-ouest de la R.S.S. d'Ukraine, de la R.S.S. de Moldavie et de la région du nord-ouest de la mer Noire (groupe Sabatinovka). Elle se situe ainsi dans un ensemble culturel s'étendant de la Transylvanie jusqu'au Bas-Dniepr et du Haut-Dniestr jusqu'au Bas-Danube. Cet ensemble culturel, plus ou moins uniforme, qui apparaît à la fin de l'âge du bronze, occupe un territoire des plus étendus, mais qui, dans la période immédiatement antérieure (période moyenne de l'âge du bronze), était comparativement en une série de civilisations parfaitement distinctes : celle de *Wietenberg* en Transylvanie ; de *Belopotok-Costișa* en Moldavie septentrionale, dans le nord-ouest de la R.S.S. d'Ukraine et le nord de la R.S.S. de Moldavie ; celle de *Monteoru* en Moldavie méridionale et le groupe *occidental de la civilisation des catacombes* dans la région du nord-ouest de la mer Noire.

Cependant, entre les civilisations de la période moyenne de l'âge du bronze (*Monteoru*, *Wietenberg* et *Belopotok-Costișa*) — sous leur aspect classique — et le groupe Noua proprement dit, s'intercale une étape dont le contenu est lié intimement à ce dernier : établissements du type « zolniki », économie axée sur l'élevage, céramique, outils en os révélant la même technique caractéristique, etc. (voir notes 8—9, 15, 53—56). La différence entre cette étape et le groupe Noua proprement dit se limite à la présence, en proportion restreinte, des éléments propres aux civilisations classiques de l'âge du bronze qui la précèdent immédiatement dans la région respective (des éléments *Monteoru* dans le sud de la Moldavie, *Belopotok-Costișa* dans le nord de la Moldavie, *Wietenberg* dans la Transylvanie — voir fig. 16, 17). Par ces particularités, cette étape peut être définie comme une étape de transition entre les civilisations classiques de l'âge du bronze et la civilisation de Noua proprement dite. L'auteur insiste sur le fait, que, par son contenu, cette étape se distingue nettement des civilisations classiques de l'âge du bronze qui la précèdent, tandis que ses traits fondamentaux et son aire de diffusion la rapprochent à tous points de vue du groupe Noua, dont elle constitue par conséquent le prélude.

Il est fort possible que l'étape immédiatement antérieure à la civilisation de Noua sur le territoire de la R.P. Roumaine corresponde à la phase *Sabatinovka ancienne* de la région du nord-ouest de la mer Noire, illustrée par les établissements d'*Uchkalka* (couche inférieure), *Pérésadovka I*, *Volocheskoé*, etc. On trouve, en effet, dans la céramique de ces sites des éléments appartenant à des traditions locales remontant à la période moyenne de l'âge du bronze de cette région (voir notes 100—102). Des éléments similaires sont également attestés, et en proportions également réduites, dans l'établissement de *Sabatinovka* (voir note 99) : on y a signalé, en outre, une aiguille en bronze du type chypriote, *Schleifennadel* (voir note 97). Or, deux exemplaires de ce même type ont été découverts dans l'établissement appartenant à « l'étape immédiatement antérieure à la civilisation de Noua » de *Gîrbovăț*, en Moldavie méridionale (fig. 22/2—3). Les aiguilles de ce type ne sont pas connues dans la période avancée de l'âge du bronze ; par contre, elles sont fréquentes en Europe centrale, jusqu'au sud de l'Allemagne, dans la période ancienne de l'âge du bronze (voir note 98), sans que leur durée d'existence dépasse la fin de l'âge du bronze moyen. Leur présence, tant à *Sabatinovka*, dans la région du nord-ouest de la mer Noire, qu'à *Gîrbovăț*, en Moldavie méridionale, constitue un argument pour dater ces sites entre la fin de l'âge du bronze moyen et le commencement de l'âge du bronze avancé, tout en

prouvant que ces établissements, d'où ils proviennent, sont contemporains. Compte tenu de ce fait, il ne serait pas exclu qu'il existe à Sabatinovka deux niveaux de vie distincts, qui n'ont pu être identifiés stratigraphiquement lors des fouilles. Dans ce cas, on pourrait assigner au niveau inférieur, contemporain de « l'étape immédiatement antérieure de la civilisation de Noua » sur le territoire de la R.P. Roumaine, à la fois l'aiguille du type chypriote et la céramique à décor de vagues successives, qui se rattachent à la facture classique de la civilisation des catacombes de la région du Bas-Dniepr.

A la suite des recherches de ces dernières années, il n'est plus possible de contester que la genèse du groupe Noua est liée à un processus d'uniformisation culturelle qui a entraîné les trois civilisations classiques de la période moyenne de l'âge du bronze : celles de Monteoru, de Belopotok-Costișa et de Wietenberg. Mais le phénomène ne se doit pas à une évolution naturelle des dites civilisations. Il convient, de même, d'accorder toute son importance au fait que, à la fin de l'âge du bronze moyen, on constate dans les territoires respectifs l'abandon des établissements anciens, caractérisés par une vie sédentaire et une économie axée sur une agriculture primitive, et l'adoption d'un mode de vie basé sur une structure économique toute différente, dans laquelle c'est l'élevage extensif du bétail qui occupe le rôle primordial. De même encore, il est significatif que, à la fin de leur existence, des établissements appartenant aux civilisations classiques de l'âge du bronze (tels, par exemple, celui de Monteoru) deviennent puissamment fortifiés (voir note 69).

La solution qu'il convient de donner à ces problèmes est, paraît-il, indiquée par une série de faits que les dernières recherches ont permis de mieux approcher. Ainsi, l'inventaire des établissements appartenant tant à la civilisation de Noua qu'à l'étape immédiatement antérieure renferme régulièrement, et en quantité parfois assez considérable, des types d'outils en os, tels que : omoplates à encoches (fig. 11/4—6, 9, 11), pointes de flèches de différentes formes (fig. 13/1, 2 ; 20/1, 3, 5—7), palettes (fig. 13/1—2, 20), « faucilles » — *tupik* faites d'une mandibule d'animal (fig. 19), ainsi que des faucilles ou des serpes copiées sur des prototypes de bronze (fig. 18/3). Or, ces pièces n'ont rien de commun avec les éléments caractéristiques des civilisations classiques de l'âge du bronze de l'espace carpatodanubien. Par contre, on en trouve des répliques frappantes dans les civilisations de l'âge du bronze tardif de la région du nord de la mer Noire, des steppes de la Volga et même du sud-ouest de la Sibérie (voir notes 70—84). De même, l'étude anthropologique des squelettes découverts dans les nécropoles de la civilisation Noua de Moldavie a fait ressortir des affinités assez marquées entre la structure anthropologique de ceux-ci et celle des tribus Sruby de la région du nord de la mer Noire (voir note 89).

Toutes ces circonstances doivent, d'après l'auteur, être mises en relation avec la migration vers l'ouest des tribus Sruby de la région Volga-Don (voir notes 90—94). Compte tenu des bouleversements déclenchés par la grande migration des tribus Sruby sur un très vaste territoire (toute la région du nord de la mer Noire, y compris la Crimée et le bassin du Donetz), il n'est pas exclu que l'actuel territoire de la R.P. Roumaine en ait été, partiellement, affecté. Ce fait impliquerait, sans doute, la participation plus ou moins active à la genèse du groupe Noua d'un contingent de population orientale, sans qu'une telle hypothèse exclue, d'ailleurs, la participation à cette genèse du fonds autochtone ; la céramique de la civilisation de Noua le prouve. Ainsi, la tasse à deux anses pourvues de boutons ou de crêtes se rattache à la civilisation de Monteoru ; de même, certaines tasses à une seule ou à deux anses surélevées et parfois à la panse plus ou moins bombée constituent un héritage transmis par le milieu Belopotok-Costișa. C'est à ces mêmes civilisations qu'il faut attribuer, dans une large mesure, certaines variantes du « vase en forme de sac », ainsi que les différents types de marmites.

Des trois civilisations locales de la période moyenne de l'âge du bronze (Monteoru, Belopotok-Costișa et Wietenberg), celle qui semble avoir joué le rôle principal dans la formation du groupe Noua est la civilisation de Monteoru.

Mais il apparaît aussi — assez rarement d'ailleurs — dans le matériel céramique du groupe Noua des fragments à décor incisé, dont ni les motifs ni la technique du travail ne peuvent être rattachés aux civilisations classiques plus haut citées de l'âge du bronze dans l'espace carpatodanubien (fig. 24/1—6). On pourrait plutôt leur trouver

des analogies, allant parfois jusqu'à l'identité, avec la céramique de la région du nord de la mer Noire appartenant à la période tardive de l'âge du bronze (voir notes 86—88). On doit, de même, prendre en considération le fait que les fragments céramiques à bandes en relief simple, parfois alvéolaire ou à encoches, provenant de types très proches du « vase en forme de sac » du groupe Noua, se rencontrent dans les établissements du nord de la mer Noire ou du bassin du Donetz appartenant à l'âge du bronze tardif. Compte tenu de ces faits, il se pourrait fort bien que la céramique du groupe Noua ait été enrichie par l'apport, plus ou moins limité, des éléments orientaux. C'est cette même hypothèse qui pourrait expliquer le décor, consistant en rangées de trous complètes ou incomplètes, que l'on constate sous l'embouchure de certains vases « en forme de sac » (voir note 126).

Il s'impose donc qu'à l'avenir la céramique du groupe Noua soit étudiée non seulement par rapport à celle des groupes autochtones qui l'ont précédée de près (Monteoru, Belopotok-Costișa et Wietenberg), mais aussi par rapport à la céramique des civilisations de l'âge du bronze tardif de la région du nord de la mer Noire.

En ce qui concerne le groupe Sabatinovka, il convient de mentionner comme une particularité de sa céramique la présence des tasses pourvues d'anses à boutons ou à crêtes (voir aussi note 127). Il est évident que cet élément ne peut représenter une tradition transmise par les civilisations de l'âge moyen du bronze des régions du nord-ouest de la mer Noire. Sa présence ne peut s'expliquer que par une puissante influence exercée par le groupe Noua. Il ne serait point exclu que certaines variantes du « vase en forme de sac » — type tellement caractéristique de la céramique du groupe Sabatinovka — aient la même origine, quoique O. A. Krivtsova-Grakova l'assigne exclusivement aux éléments de culture matérielle des tribus Sruby (voir note 128). C'est à ce même courant occidental qu'il faudrait attribuer, entre autres, l'aiguille en bronze chypriote, ainsi que la *psalia* en os du type de l'Europe centrale (Toszeg C), découvertes dans l'établissement éponyme du Moyen-Boug (voir note 159). L'hypothèse suggérant l'idée d'un apport occidental dans le processus de formation du groupe Sabatinovka semble donc parfaitement fondée.

Les affinités marquées entre les groupes Noua et Sabatinovka sont incontestables. Elles consistent dans l'identité des types d'établissements, de la structure économique, des répertoires céramiques, et, enfin, de la manière spécifique de travailler l'os (l'omoplate à encoches, etc.). Ce qui les différencie, c'est le rite d'enterrement ; le groupe Noua est caractérisé par des tombes de plain-pied aux squelettes repliés sur le côté, tandis que le groupe Sabatinovka pratiquait l'inhumation dans des kourganes (voir note 131). Étant donné la position géographique occupée par l'aire de diffusion du groupe Sabatinovka, il est compréhensible que l'empreinte des éléments orientaux, originaires de la zone Volga-Don, y ait été plus marquée que dans le milieu Noua, cette circonstance pouvant expliquer les différences entre les rites funéraires des deux groupes.

Dans le stade actuel des recherches, bien que les groupes Noua et Sabatinovka ne sauraient être confondus, ils ne s'en situent pas moins, organiquement, dans le même ensemble culturel, créé par la synthèse des éléments appartenant aux civilisations de la période moyenne de l'âge du bronze qui l'ont précédé dans cet espace, sous l'impulsion — semble-t-il — du courant parti, dans la seconde moitié du second millénaire, de la région Volga-Don.

Dans son développement, ce phénomène d'uniformisation culturelle connaît deux étapes. La première étape consiste dans la dislocation et la reconstitution dans un sens commun des civilisations du bronze attestées antérieurement dans cet espace. Au cours de cette étape, la persistance dans les différentes zones de réminiscences des civilisations classiques de l'époque moyenne de l'âge du bronze qui s'y étaient développées antérieurement — c'est le cas des éléments Monteoru en Moldavie du sud, des éléments Belopotok-Costișa dans la Moldavie du nord, des éléments Wietenberg en Transylvanie — donne à cet horizon une légère teinte de particularité locale, trop peu marquée pourtant pour autoriser à proprement parler de distinctions. Au cours de la seconde étape, d'achèvement, le processus décrit devient définitif, se plaçant sous le signe de la disparition des dernières réminiscences, des civilisations classiques locales de l'âge moyen

du bronze. En conséquence, il semblerait logique de dénommer *étape Prenoua* (ou éventuellement *Protonoua*) l'horizon désigné jusqu'à présent sous le terme *d'étape immédiatement antérieure à la civilisation de Noua*. Si, d'autre part, l'on considère que les notions de *Prenoua* (*Protonoua*) et de *Noua* désignent de fait les deux étapes d'évolution du même phénomène, on ne ferait pas fausse route non plus en accordant à la notion de *civilisation de Noua* un sens plus large. Cette façon de voir reviendrait à intégrer dans la notion de *civilisation de Noua* le contenu du phénomène connu sous le terme *d'étape immédiatement antérieure à la civilisation de Noua*.

Dans cette conception, la civilisation de Noua comprendrait deux étapes d'évolution : une étape (I) de formation, dont le contenu est constitué par dislocation et reconstitution dans un sens commun des anciennes civilisations de l'époque moyenne de l'âge du bronze, et une étape (II) d'achèvement du procès d'uniformisation culturelle.

L'ensemble Noua-Sabatinovka illustre le processus de reconstitution culturelle survenu à la fin de la période moyenne de l'âge du bronze, dans l'espace compris entre le Bas-Dniepr et le plateau transylvain, sous l'impulsion du courant oriental venu de la région Volga-Don. La première étape de développement de cet ensemble culturel se situe entre la fin de l'époque moyenne et le début de l'époque avancée de l'âge du bronze (XIVe — XIIIe siècles av.n.è.). Cette détermination chronologique est fondée sur des objets en bronze de tradition plus ancienne (voir fig. 22/2, 3), associés à des objets caractéristiques de l'époque avancée de l'âge du bronze (fig. 22/4, 5).

La seconde étape se déroule tout entière dans les limites de l'âge du bronze avancé (Reinecke D) (XIIIe siècle av.n.è.), se prolongeant dans certaines régions jusqu'au seuil de la phase de début de Hallstatt (XIIe siècle av.n.è.).

L'évolution de l'ensemble culturel Noua-Sabatinovka a été interrompue à un moment donné, dans la partie occidentale de sa zone de diffusion (correspondant au groupe Noua), par les nouveaux regroupements ethniques et culturels qui y ont eu lieu aussitôt après la fin de l'époque avancée de l'âge du bronze. Les limites chronologiques de cet ensemble se situent donc entre les premiers phénomènes de dislocation des civilisations classiques de l'âge du bronze ayant existé dans les zones respectives et les phénomènes précurseurs de la formation des aspects nouveaux qui constitueront la phase de début du Hallstatt (fin du XIVe siècle — XIIe siècle av.n.è.).

Etant donné le rôle qui revient, dans la genèse de l'ensemble culturel étudié, au courant venu de l'est, il semblerait logique que, dans la région du nord-ouest de la mer Noire, le processus de dislocation (et donc de formation du groupe Sabatinovka) ait commencé quelques dizaines d'années plus tôt que dans les régions proches des Carpates (Moldavie, Transylvanie, Ukraine sous-carpatique).

Il se pourrait aussi que l'empreinte des éléments orientaux n'ait pas été aussi forte sur tout le trajet parcouru, du nord de la mer Noire aux Carpates. Sur le territoire actuel de la R. P. Roumaine, l'intensité de ce courant aura été trop faible pour pouvoir pénétrer jusqu'en Europe centrale, mais suffisante néanmoins pour mettre fin à l'évolution naturelle des civilisations locales de l'âge du bronze moyen et pour les entraîner vers un processus de transformation dans un sens commun. Ainsi s'expliquerait, éventuellement, la richesse des traditions locales du groupe Noua, en comparaison avec les régions du nord de la mer Noire, où l'élément étranger (Srubby), beaucoup plus puissant, a détruit presque entièrement le fonds culturel autochtone.

Le bouleversement ethnique-culturel dont les régions proches des Carpates ont été le théâtre a probablement déclenché, à son tour, un contre-courant qui s'est fait assez fortement sentir dans les steppes du nord-ouest de la mer Noire, sous forme d'une contribution occidentale au processus de formation du groupe Sabatinovka.

Compte tenu des données qui viennent d'être exposées, l'auteur estime qu'il n'est pas possible d'établir un parallélisme entre l'ensemble culturel Noua-Sabatinovka et la civilisation Bélougroudovka de la rive droite du Moyen-Dniepr. Il est probable que celle-ci (datant des XIe — IXe siècles av.n.è.) corresponde, dans la région du nord-ouest

de la mer Noire, à la civilisation de Bélozerka, qui y a succédé directement au groupe Sabatinovka. Dans le stade actuel des recherches, on ne connaît pas de manière assez précise, à droite du Moyen-Dniepr, en Podolie septentrionale et en Volkhynie, l'aspect de la culture matérielle correspondant à l'ensemble culturel Noua-Sabatinovka. À ce sujet, deux hypothèses semblent possibles. Il se pourrait que la civilisation de Komarovo se soit maintenue telle quelle sur ce territoire jusqu'à la fin de l'âge du bronze, étant influencée dans sa phase finale par l'ensemble culturel Noua-Sabatinovka. Ou bien, vers la fin de l'époque moyenne de l'âge du bronze, la civilisation de Komarovo aura subi un processus de reconstitution radicale, analogue à celui qui a eu lieu dans les steppes du nord-ouest de la mer Noire ou dans les régions proches des Carpates orientales (Ukraine sous-carpatique, Moldavie, Transylvanie et R.Ș.S. de Moldavie), processus dont l'effet aura été l'apparition d'un aspect culturel proche de celui des groupes Noua et Sabatinovka. Il reviendra à des recherches plus amples sur les établissements de ces régions (Podolie, Volkhynie et rive droite du Moyen-Dniepr) appartenant à l'époque avancée de l'âge du bronze, de préciser laquelle de ces deux hypothèses doit être retenue. Les mêmes problèmes se posent pour la Transylvanie de l'ouest et du nord-ouest. Il se pourrait que la civilisation de Wietenberg s'y soit maintenue, dans ses formes classiques, jusqu'à la fin de l'âge du bronze, étant plus ou moins influencée par le groupe Noua, lequel dans cette hypothèse, n'aurait affecté que la partie orientale de la Transylvanie (bassin inférieur de Mureș et Țara Birsei). C'est toujours aux recherches ultérieures qu'il reviendra de préciser si — et dans quelle mesure — il est permis d'envisager une extension à l'ouest de l'aire de diffusion proprement dite du groupe Noua, éventuellement jusqu'aux Carpates occidentales et au confluent des deux Someș.

Il est tout aussi difficile de déterminer exactement les limites méridionales de l'ensemble culturel Noua-Sabatinovka. Si, au nord-ouest de la mer Noire, c'est évidemment celle-ci qui en constitue les limites, la situation est moins claire plus à l'ouest, sur l'actuel territoire de la R.P. Roumaine. Il se pourrait que l'ensemble en question ait compris dans son aire de diffusion la Dobrogea et la partie orientale de la Valachie (voir notes 193—198) : hypothèse qui impliquerait, dans une certaine mesure, la participation de la civilisation de Tei à la formation de l'ensemble culturel Noua-Sabatinovka.

Il n'est pas possible, à l'heure actuelle, de préciser si l'élément oriental qui est entré dans le processus de formation du groupe Noua peut être ethniquement identifié avec l'élément cimmérien (voir note 200). En tout cas, dans le stade actuel de nos connaissances, l'hypothèse attribuant à la population du groupe Noua une ethnicité qui relèverait d'un monde thrace déjà pleinement constitué semble peu probable.

La pénétration des éléments orientaux dans les régions carpatiques, avec les transformations et les bouleversements qu'elle a déclenchés, coïncide dans les grandes lignes avec la pénétration en Grèce des premières vagues « nordiques ». Ce fait, selon l'auteur, indique comme ligne de travail, pour l'avenir, la tâche de définir le lieu et la portée exacte des événements qui ont constitué, dans l'espace compris entre le plateau transylvain et les steppes du nord-ouest de la mer Noire, la phase préliminaire, continentale, de la grande migration égéenne.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Tasses caractéristiques du groupe culturel Noua provenant de la nécropole d'inhumation de Trușești — Țuguieta (d'après M. Petrescu-Dîmbovița); env. 1/4 gr. nat.

Fig. 2. — Vases caractéristiques du groupe culturel Noua. 1, 2, 4 — 7, Trușești — Țuguieta (nécropole d'inhumation); 3, 8, Trușești — Movila din șesul Jijiei (établissement de type « zolniki »); env. 1/4 gr. nat.

Fig. 3. — Vases provenant de l'établissement de Trușești — Movila din șesul Jijiei (env. 1/3 gr. nat.).

Fig. 4. — Vases appartenant au groupe culturel Noua. 1, 6, Gîrbovăț; 2, Trușești — « Țuguieta »; 3—5, Doina (env. 1/4 gr. nat.).

Fig. 5. — Fragments céramiques provenant de « vases en forme de sac ». 1, 6, 11, Andrieșeni; 2, 3—5, 8—10, Gîrbovăț; 7, Trușești—Movila din șesul Jijiei (env. 1/2 gr. nat.).

Fig. 6. — Formes fréquentes du répertoire céramique du groupe Noua, provenant de Trușești — Movila din șesul Jijiei (env. 1/4 gr. nat.). 1, 3, 4, 7, 8, étape de formation du groupe Noua (Noua I); 2, 5, 6, étape d'achèvement du groupe Noua (Noua II).

Fig. 7. — Formes fréquentes dans le répertoire céramique du groupe Noua (env. 1/4 gr. nat.). 1, 2, 4, 6, 7, Truşeşti — Movila din şesul Jijiei; 3, 8, 11, Gîrbovăţ; 5, 9—10, Andrieşeni. 1, 3, 6, 8, 11, étape de formation du groupe Noua (Noua I); 2, 4—5, 7, 9—10, étape d'achèvement du groupe Noua (Noua II)

Fig. 8. — Tasses appartenant au répertoire céramique du groupe Noua (env. 1/4 gr. nat.). 1, 3, Truşeşti — Ţuguieta (d'après M. Petrescu-Dîmboviţa); 2, Valea Lupului—Jassy (d'après M. Dinu); 4, Andrieşeni; 5, Dumeşti (d'après M. Petrescu-Dîmboviţa).

Fig. 9. — Outils et objets en pierre (1, 2, 5, 7) et en os (3, 4, 6). 1—3, Andrieşeni; 4—6, Cavadinesti (d'après I. T. Dragomir); 7, Valea Lupului—Jassy (d'après M. Dinu). 1—3, env. 4/9 gr. nat.; 4, 7, env. 2/3 gr. nat.

Fig. 10. — Couteau recourbé en silex — *Krummesser* — provenant de l'inventaire de l'établissement Noua de Truşeşti — Movila din şesul Jijiei (env. 2/3 gr. nat.).

Fig. 11. — Types d'outils en os caractéristiques de l'ensemble culturel Noua-Sabatinovka. 1, 5, 8, Valea Lupului—Jassy (env. 1/3 gr. nat.; d'après M. Dinu); 2, 4, Sabatinovka (env. 1/3 gr. nat., d'après V. A. Dobrovolski); 3, Andrieşeni (env. 4/9 gr. nat.); 6, Uchkalko (env. 2/3 gr. nat., d'après D. I. Teleghin); 7, 9, Cavadinesti (env. 4/9 gr. nat., d'après I. T. Dragomir); 10, Truşeşti — Movila din şesul Jijiei (env. 1/2 gr. nat.); 11, Nicoleni (env. 1/2 gr. nat., d'après Z. Székely).

Fig. 12. — Faucilles en bronze (1) et en os (2—3). 1, Ulmi-Liteni (d'après Marilena Florescu); 2, Valea Lupului—Jassy (d'après M. Dinu); 3, Andrieşeni (env. 1/3 gr. nat.).

Fig. 13. — Objets en os de l'inventaire des établissements Noua. 1—5, 8, 11—12, 14, 17—19, 21—22, 24—25, Truşeşti — Movila din şesul Jijiei (d'après M. Petrescu-Dîmboviţa); 6, 16, Valea Lupului—Jassy (d'après M. Dinu); 7, 9—10, 20, Cavadinesti (d'après I. T. Dragomir); 12, 13, 17, 21, env. 1/2 gr. nat.; 2, 4—5, 9, 13, env. 2/3 gr. nat.; 6, 16, env. 1/3 gr. nat.; 7—8, 10—12, 14—15, 18—20, 23—25, env. 3/4 gr. nat.

Fig. 14. — Formes communes au répertoire céramique du groupe culturel Noua (env. 1/2 gr. nat.); 1, 3, 5, Gîrbovăţ; 2, Andrieşeni; 4, 6, Truşeşti — Movila din şesul Jijiei; 1, 3—6, étape de formation du groupe Noua (Noua I); 2, étape d'achèvement du groupe Noua (Noua II).

Fig. 15. — Vase de facture Belopotok-Costişa tardive (env. 1/3 gr. nat.).

Fig. 16. — Fragments céramiques de facture Monteoru tardive provenant de l'établissement de type « zolniki » de Gîrbovăţ (env. 2/3 gr. nat.).

Fig. 17. — Fragments céramiques de facture Monteoru tardive (5, 7), Belopotok-Costişa (1/4, 6, 9—10, 12—15) et Wietenberg (8, 11), de l'étape de formation du groupe Noua (Noua I). 1—2 (d'après M. Petrescu-Dîmboviţa); 3, 9—10, 15, Corlăteni, niveau I (d'après I. Nestor); 12, Valea Lupului—Jassy (d'après M. Dinu); 8, 11, Nicoleni (d'après Z. Székely); env. 1/2 gr. nat.

Fig. 18. — Serpes en bronze (1—2) et en os (3). 1, Sosnovaia Maza (d'après A. N. Tallgren); 2, Iagodnoč-Basse-Volga (d'après N. I. Merpert); 3, Cavadinesti, niveau 1; env. 2/3 gr. nat.

Fig. 19. — Faucilles en os (1), « faucilles — tupik » faites d'une mandibule d'animal (2—4, 7), omoplate à encoches (8) et autres objets en os (5—6, 9), de l'établissement de type « zolniki » de Gîrbovăţ, appartenant à l'étape de formation du groupe culturel Noua (Noua I). 1, env. 1/2 gr. nat.; 2—9, env. 1/3 gr. nat.

Fig. 20. — Pointes de flèches de types différents (1—7, 10—11) et palettes (8—9) en os (env. 3/4 gr. nat.). 1, 3, 5—9, Gîrbovăţ; 2, Peresadovka I (d'après N. N. Pogrebova); 4, Uchkalko (d'après D. I. Téléghin); 10, Maltchin Tzimbalka (d'après A. Térénojkine); 13, Sabatinovka (d'après A. I. Térénojkine.)

Fig. 21. — Palette (1) et pointes de flèches en os (2—5) de l'étape Khvalinsk de la civilisation Sruby de la Volga. 1, Khriachtchevka (d'après N. I. Merpert); 2—5, Tchérébaév (d'après I. V. Synitzine). 1, env. 2/3 gr. nat.; 2—5, env. 3/4 gr. nat.

Fig. 22. — Aiguilles en bronze du type chypriote — *Schleifennadel* (1—3) et à protubérances — *Wazennadel* (4—5). 1, Sabatinovka (d'après A. V. Dobrovolski); 2—4, Gîrbovăţ, 5, Teiuş (d'après K. Horedt); env. 2/3 gr. nat.

Fig. 23. — Objets en bronze signalés dans l'inventaire des établissements de Noua. 1, 13, 15, Valea Lupului—Jassy (d'après M. Dinu); 2, 3, 6, 7, 9, 16—17, Truşeşti — Movila din şesul Jijiei; 4, 5, 11, 12, Cavadinesti (d'après I. T. Dragomir); 8, 10, 14, 18, Nicoleni (d'après Z. Székely); 1, 2, 8, 10, 14, 18, étape de formation du groupe Noua (Noua I); env. 2/3 gr. nat.

Fig. 24. — Fragments céramiques de l'inventaire des établissements de Noua. 1, Cavadinesti; 2—4, 6, 9—10, Truşeşti — Movila din şesul Jijiei; 5, 7—8, 11—12, Gîrbovăţ. 1—6, env. 2/3 gr. nat.; 7—12, env. 1/2 gr. nat.

Fig. 25. — Fragments de tasses pourvues d'anses à boutons ou à crêtes. 1—7, Sabatinovka (d'après D. A. Krivtsova-Grakova); 8, 11, Uchkalka-Bas-Dniepr (d'après D. I. Téléguine); 9, 12, Nicoleni (d'après Z. Székely); 10, 13, Cavadinesti (d'après I. T. Dragomir). 1—8, 11, env. 1/2 gr. nat.; 9, 10, 12, 13, env. 2/3 gr. nat.

Fig. 26. — Aire de diffusion de l'ensemble culturel Noua-Sabatinovka (fin XIVe siècle—XIIe siècle av. n.è.). I—A, établissements appartenant au groupe culturel Sabatinovka (d'après O. A. Krivtsova-Grakova, N. N. Pogrebova et D. I. Téléguine), 1—15. II — Etablissements (B) et nécropoles à tombes de plain-pied (C), appartenant au groupe culturel Noua (d'après A. I. Méliukova, M. Petrescu-Dîmboviţa et K. Horedt), 16—63. III—D, Eléments céramiques Noua provenant de dévouvertes isolées ou signalées en dehors de la zone de diffusion, actuellement connus, de l'ensemble culturel Noua-Sabatinovka (d'après K. Horedt, T. Soulimirski et O. F. Léga-dovskaïa), 64—89. IV—E, Découvertes attribuées éventuellement à l'ensemble culturel Noua-Sabatinovka, 90—94. V—F, tombes Sruby (d'après T. G. Oboldouéva), 95.